

СТЕФАН ЦВАЙГ КЛАРИСА

Превод от немски: Елисавета Кузманова, 2001

chitanka.info

1902–1912

Когато през следващите години Клариса се опитваше да осмисли живота си, ѝ беше трудно да намери връзката между тях. Просторни полета, свършено неясни по форма, сякаш бяха засипани с пясък, а самото време плуваше над тях като мъгляв облак с неопределена големина. За много от годините тя не бе в състояние да си направи равносметка, някои от тях, отделни седмици, дори дни и часове, като че ли бе преживяла вчера. Понякога ѝ се струваше, че само незначителна част от тях бе прекарала будно и с живо чувство, а другата — безшумно, унило или като безсмислено бреме.

За разлика от повечето хора, тя най-малко знаеше за детството си. Изключителни обстоятелства станаха причина никога да не познае истински дом и семейно огнище. Раждането ѝ в малко галицийско гарнизонно градче, където по онова време баща ѝ бе прикомандиран като капитан от Генералния щаб, струваше живота на майка ѝ. Полковият лекар бе повален от грип, а снежните преспи бяха попречили на лекаря от съседното градче, извикан телеграфически твърде късно, да дойде, за да се справи успешно с усложнението — бронхопневмония. Веднага след кръщаването ѝ в гарнизона, Клариса заедно с братчето си, две години по-голямо от нея, беше изпратена при баба си, вече немощна жена, която сама се нуждаеше от грижи повече, отколкото би могла да даде. След нейната смърт тя попадна в ръцете на една по-възрастна доведена сестра на баща ѝ, а братчето — при друга, по-млада. Къщите се сменяха, а наред с къщите се сменяха и лицата, образите на прислужниците, които се грижеха за тях — немски, чешки, полски. Времето все не стигаше човек да свикне, да се приобщи, да почувства топлота, да се привърже. Още не бе преодоляно първото безпокойство, когато през 1902 година, тя беше на осем години, баща ѝ бе изпратен военен аташе в Петербург. В желанието си да осигури по-голямо спокойствие за тях двамата, семейният съвет реши да изпрати сина в кадетското училище, а нея — в училищния пансион на манастир, разположен недалеч от Виена. От онова време бащата,

когото бе виждала много рядко, остана в паметта ѝ не толкова с лицето и гласа си, а с блестящата синя униформа и с подрънкващите кръгли ордени. Тя с удоволствие би си играла с тях, ако той строго, за да я възпитава, не отдръпваше от тези отличителни знаци малката ѝ детска ръчичка, а и тази на брат ѝ. Него пък Клариса бе запомнила с разкопчан моряшки костюм и разпусната дълга коса, за която тя малко завиждаше.

Клариса прекара в манастирското училище следващите десет години — десетилетието от осмата до осемнадесетата си година. За да запази толкова малко спомени за такъв дълъг период от време причина стана до голяма степен едно от качествата на баща ѝ.

Леополд Франц Ксавер Шумайстер, който по това време постепенно се издигна до високия чин подполковник в Генералния щаб, се смяташе в по-висшите военни кръгове за един от най-подготвените и осведомени тактици и теоретици, макар че искреното уважение към неговото старание, точност и широк кръгзор да се примесваше с лек ироничен оттенък. В приятелски разговор оберкомендантът го наричаше неизменно и с незабележима усмивка „нашият статистик“. Но Шумайстер — мрачен офицер, доста плах и несръчен зад привидната външна суровост, виждаше в създаването на системно изградена информационна служба предварително условие за военен успех. Той бавно беше стигнал до това заключение, тъй като се съмняваше, че върху военното дело може да се въздейства, за да стане то по-гъвкаво. Събираше с голямо усърдие всички възможни данни за чуждите армии, които те официално можеха да публикуват, постоянно ги подреждаше и допълваше в специални папки, строго секретни папки, до които не допускаше никого — това му донесе справедливо възхищение точно от съседния Германски генерален щаб. С обкръжението от папките си той се бе превърнал в авторитет (и както се случва винаги), в чужбина не само го уважаваха повече, а дори нещо повече — страхуваха се от него. Три-четири стаи бяха превърнати в лаборатория и в нея той съхраняваше извлечения както за армиите от миналото, така и за действащите армии. Австрийските военни аташета в различните посолства го проkliнаха заради постоянните въпросници, с които той изискваше информация, и то в най-малките подробности, за да попълва своя „военен хербарий“. Събирането на многобройните подробности, класифицирани писмено

и в таблици, започнало с чувство на дълг и дълбоко убеждение, се бе превърнало за него от желание за систематизиране в страст и едва ли не в мания.

Тя заемаше изцяло живота му — пуст и празен след ранната загуба на съпругата му, и го изпълваше с ново съдържание. По този начин той изпитваше дребните радости от чистотата и симетрията, които вдъхновяват художника. Обичаше червените и зелени мастила, подострените моливи. За него те имаха очарованието на сбирка уникали. Синът му никога не забеляза всичко това и то остана тайната болка на бащата. Само той познаваше техническата прелест да се изписват бележки, като се сравняват. В миналото, когато след работа се връщаше у дома, свалил твърдата яка, вече в домашен халат, стъпваше леко и благодарно се вслушваше в музиката, изпълнявана на пианото от неговата починала жена, която смекчаваше студенината в душата му. Двамата ходеха на театър и на гости и това му помагаше да се развлича и отморява. След смъртта ѝ, тъй като се чувстваше неловко в кръга на колегите си, вечерите му станаха съвсем сиви и той започна да ги изпълва с перо, ножица и линия. Създаваше и в дома си картотека след картотека, отсяваше данните и така подредени, те служеха за неговите публикации — военни таблици, в които естествено беше събрана и най-секретната информация за вътрешната сигурност на отечеството.

Стана обичайно от него да се изискват служебни сведения, вместо да ги получават направо от съседната стая. От онова, което за другите бяха най-сухи цифри и числа, количества и различия, той, повече математик, отколкото войник, подхранваше за себе си в жалката си стаичка тайно, непонятно за другите, желание за познание и с нарастваща гордост съзнаваше какъв военен арсенал, каква австрийска съкровищница създава за армията и монархията с тези десетки хиляди отделни наблюдения. И наистина през 1914 година неговите предварителни разчети за дивизиите, които подлежат на мобилизация, се оказаха по-точни от оптимистичните оценки на Конрад фон Хьотцендорф. Все повече писаното слово му заместваше живата реч, все повече класираният от него материал заместваше външния свят, а той, Шумайстер, изглеждаше в очите на другите все по-суров и затворен, макар всъщност да беше само по-самотен. Колкото по-затворено живееше, толкова повече привикваше да замества другарския разговор със записки. Всяко упражнение, неуморно

поддържано и продължавано, се превръща неминуемо в привычка, а навикът от своя страна се втвърдява в принуда и окови, а по-късно човек е неспособен да предприеме нещо различно от систематичното.

Така този необикновен войник имаше само един начин, за да опознае някакъв предмет или събитие — таблицата. И дори за да проникне с бащината си любов в душите на децата си, той, сдържан в нежността си и непохватен в изразите, изискваше от тях постоянни писмени доклади за жизнения им и образователен път, като ги бе превърнал в техен неотменен дълг. Веднага след завръщането от Петербург и след като зае мястото си във Военното министерство, той донесе на единадесетгодишната си дъщеря куп разчертани листове, най-горният, от които представляваше образец. Оттук нататък Клариса трябваше всеки ден да попълва този лист като отбелязваше какво е научила през всеки учебен час, какви книги е прочела, какви пиеси е упражнявала на пианото. След това в неделя беше задължена да изпраща на баща си седем листа с придружително писмо. По този начин той мислеше, че съвестно ѝ помага, като я заставя още от най-ранно детство да възпитава у себе си чувство на дълг и неукротима амбиция. В действителност, механичното докладване на ежедневните бележки стана причина Клариса да загуби цялостната представа за тези години. Понеже в резултат на преждевременното докладване впечатленията, вместо да се трупат и оформят, се разпиляваха, раздробяваха и едва ли узряваха. Не по собствена воля тя не премахна тази приумица, независимо че чувстваше колко погрешна бе тя, чисто пространствено погледнато. Защото докладването я лишаваше от много радости и тя преждевременно биваше оцетявана. Когато по-късно се замисляше, не съумяваше да се отърси от чувството, че докато учеше, баща ѝ я беше лишил от всяко спонтанно възхищение от книги и картини и ѝ бе определил еднаква доза ден за ден, в еднакъв по обем размер. Докато по-късно все пак разбра, че един-единствен вдъхновен час позволява на човек да се разгърне повече от обичайното за месец или година. Бащата направи училището още по-методично и монотонно, а то и бездруго беше такова. Въпреки всичко, Клариса дълбоко се развълнува, когато след смъртта на баща си намери в писалището му подредени листовите от преживените дни. Той ги бе завързал така, както тя ги бе изпращала, образцово, както и можеше да се очаква. Никога не бе разбрала, че беше останал много доволен.

Някои неща бе подчертал с червено мастило. Когато понякога не можеше да каже някой стар стих, той едва не умираше от срам и беше нещастен. Но се гордееше, че може да вземе линията и с нея да зачертае непостигнатото удовлетворение на един неосъществен човек. Всеки месец бе завързан с тъничка панделка, учебният срок — съхранен в специална папка. Там се намираха и бележките и докладът на игуменката за поведението и напредъка на Клариса. Самотният човек бе се опитвал вечер по свой начин да присъства в живота на дъщеря си. От отговорите на игуменката Клариса можа да разбере с каква радост, която той никога не се осмели да ѝ я покаже, се бе опитвал да следи по свой неумел начин нейното израстване и затова не бе намерил никакъв друг начин, освен своя собствен. Клариса прелисти някои от листовете, за да вникне в тях. Те нищо не ѝ говореха. Само сухо шумолене на нещо, което някога е било живот. Тя се опитваше да си спомни как е било в действителност, но само бледи следи от тези безследно изчезнали дни се връщаха в съзнанието ѝ.

* * *

Тя всъщност си спомняше само неделите. Денят през седмицата бе лишен от събития и се подчиняваше на отмерените удари на часовника. По едно и също време зиме и лете трябваше да става от едно и също легло, по едно и също време трябваше да бъде измита и през всичките тези години да бъде облечена в неизменната ученическа униформа. Определено бе всичко: мястото в църквата и това край масата, на чинията и на салфетката. По-късно колелото на деня се въртеше в равномерен ритъм от утринната литургия до вечерната служба, нарушаван единствено от също така редовно установената разходка в дълга редица две по две, водени от монахинята с бялата колосана касинка. Извън тези стаи имаше една-единствена малка наблюдателница към света. Тя се откриваше от голямата порта и всеки път будеше тайно желание да види повече от тези улици, магазини и къщи. Градът, „другото“, което тя не познаваше, беше само fuga в този отвор. Друг беше и въздухът тук, атмосферата беше безкрайно непозната, но разпореждането да се ходи със сведен поглед, а и да се отблъсква чуждото любопитство, бе строго. Тук бърбенето беше по-

оживено, защото околният свят им даваше представа за промените, противоположни на тяхното монотонно съществуване. Неделя бе единственият ден, когато портата се отваряше към този свят и бегъл лъч светлина влизаше вътре, този ден се отваряше салонът за посетители. Идваха родителите, роднините, за да посетят своите деца или подопечни. Всеки носеше нещо: дребни подаръци или най-малко добри думи, новини, поощрение и това, което бе най-необходимо на тези крехки същества — лично внимание и нежност. Тогава всяка се чувстваше поласкана за два-три часа, отделена от сивата маса, изпълнена с впечатления, нахранена. В неделя вечер, когато пансионът се заключваше, разговорите се разгорещяваха, поводи имаше, малкото аз под сивата ученическа униформа се оживяваше.

От тези неделни дни винаги четвъртият беше за Клариса, от една страна, ден на гордостта, а от друга — ден на неспокойството, тъй като с методична точност и в определено време баща ѝ идваше да я посещава. За десетте години тя само два пъти можа да си спомни, че той бе избързал със своето посещение: веднъж, когато беше тежко болна от ангина, и втори път, когато той трябваше да отпътува с тайна мисия за Константинопол. Безпокойствието започваше през последните дни преди неговото пристигане. Тя се посвещаваше на тайна подготовка, за да се изяви пред него. Неговият школуван военен поглед веднага би открил и смърлил и най-малката нередност в облеклото ѝ. Тя предварително проверяваше всичко до най-малката подробност. Празничната ѝ дреха бе подчертавана с малки басти, тя внимателно оглеждаше всяка от тях да пада правилно и върху нея да не се е промъкнало и най-малкото петънце. За неговата постоянна инспекция тетрадките и учебниците трябваше да са чисти, защото подполковник Шумайстер много обичаше да изпитва дъщеря си и да се поддава на дребната суета да изтъква граматично безупречния си френски и английски език, усвоявани методично по учебниците, което се забелязваше само когато говореше на тях. Но след неспокойствието от очакването настъпваше часът, който я извисяваше — часът на гордостта. Защото, въпреки че един граф Хохфелд беше дал в пансиона своята дъщеря и много рядко отсъстваше сред родителите в неделя, а някои богати майки се появяваха със забележителни тоалети в салона за гости и като благосъстоятелни дами излъчваха ухание, така че понякога дори през следващия ден не изчезваше дъхът на нежен

парфюм, носещ се в студеното влажно помещение, подполковникът беше най-внушителният от бащите. Клариса чувстваше как другите момичета ѝ завиждат, когато той пристигне долу с фиакъра и със заучен скок и леко подрънкващи шпори скача от него. Другите неволно му отстъпваха място, отдръпваха се встрани, образуваха пътека и той крачеше изправен и напет по нея. Естествено, беше свикнал да се движи през шпалири, без да се смущава да отдава чест на улицата и в казармата. Наред с черните празнични дрехи и официалните палта на земевладелците неговата изрядна униформа блестеше с наситеното си синьо, като късче лятно небе в облачен ден, и този блясък ни най-малко не потъмняваше дори когато той бурно се приближаваше. Всичко в този висок представителен мъж блестеше и трептеше от изрядна чистота, като се започне от метално черните лачени обувки и се стигне до рязко очертаното теме, намазано с малко брилянтин. Всяко метално копче се превръщаше в малко огледалце, военната куртка ясно и отчетливо подчертаваше всяка линия на високото мускулесто тяло, а около добре засуканите мустаци и изрядно обръснатото лице ухаеше лекият дъх на одеколон. Той беше един от декоративните бащи, излъчваше такава гордост, че всяко дете можеше да си мечтае за такъв татко, изваден като от книга, подобен на земен император или принц, чиято сабя леко подрънкваше. С твърда крачка и уважителен, но премерен поклон той пристъпваше към игуменката и тя неволно изпъваше своята иначе блага стойка пред високата фигура. Поздравяваше учтиво с едва забележима промяна в поклона останалите монахини, като те всеки път трябваше да преодолеят известното си неудобство пред бляскавия мъж. Едва тогава се обръщаше към дъщеря си, целуваше я леко и нежно и всеки път тя чувстваше приятния дъх на одеколona върху челото си, което леко порозовяваше от щастие.

Това влизане на баща ѝ в салона за посетители, всеки път еднакво впечатляващо за Клариса, макар че си приличаха, бяха най-красивите моменти, през които той никога не я разочарова. В мига, когато оставаха насаме, между тях се настаняваше определено смущение. Свикнал само на служебни обноси, с нагласа само за делови въпроси и отговори, високият бляскав мъж никога не можеше да завърже сърдечен и личен разговор с плахото и смутено дете. След няколкото сдържани въпроса от най-общ характер: „Как си?“ или

„Имаш ли писмо от Едуард?“, на които тя със своята притеснителност можеше да отговори само кратко и утвърдително, разговорът винаги прерастваше във вид изпит. Тя трябваше да покаже тетрадките си, да му разкаже на френски или английски език за своите успехи. Този трогателно безпомощен човек удължаваше против волята си въпросите и тайно се страхуваше, че деловата материя би могла да свърши и след това ще се озове безпомощен и безмълвен пред своето дете. Клариса чувстваше, че докато се навеждаше над тетрадката, за да му покаже някоя задача, погледът му е мек и някак развълнуван се плъзга по косите или по врата ѝ. Тогава тя сякаш изпитваше тайното желание той поне веднъж, поне един-единствен път да се реши и с ръката, положена върху масата да я погали по косата. Тя прелистваше тетрадките по-дълго, отколкото беше необходимо, заради приятното потрепващо чувство да усети, че е обичана, но вдигнеше ли челото си, той поглеждаше строго към текста, твърде плах, за да срещне погледа ѝ. Веднага след като това нещастно и притеснително изпитване свършваше, всеки път, за да запълни времето си, той прибягваше до едно последно бягство, за да не остане насаме с нея, чувствайки, че не е дорасъл за това.

— Ще ми изсвириш ли новото, което си научила?

Тогава тя сядаше и започваше да свири. Чувстваше закрилата му откъм гърба си. Седеше сам, докато тя свиреше, после пристъпваше към нея и промърморваше нещо мило.

— Това, изглежда, е много трудно. Ти обаче го изпълни чудесно. Много съм доволен от теб.

След това настъпваше сбогуването. Същата бащинска целувка, само докосване на челото и след като отшумеше фиакърът, поръчан за точния час, тя изпитваше едно особено потискащо, но и неясно съжаление, като че ли тя самата или баща ѝ бяха забравили да кажат нещо. И разговорът им бе прекъсван в мига, когато тя истински би искала да започне, а отпътуващият също така изпитваше едва прикрито недоволство от самия себе си. След всяко посещение той се опитваше да измисля въпроси, с които да я докосне извън деловия разговор, да се доближи до желанията и наклонностите ѝ. Но преди тя да порасне, вместо да се смекчи, в решаващите мигове неговата безпомощност растеше, тъй като той, изправен пред нея, чувстваше погледа ѝ, но нямаше сили да започне непринуден разговор.

Колко по-различно беше, когато Едуард, нейният брат, две години по-голям от нея, се озовеше в салона за посетители. До петнадесетата си годишнина, само за да изпълни желанието на баща си, с неудоволствие бе идвал от училището за кадети във Винер Нойщад. Надъхан бе с онова високомерие, което юношите обичат да показват на момичетата — минаваше надменно край другите момичета, шегуваше се със сестричката си и набързо се сбогуваше, за да пропусне колкото е възможно по-малко от безценния си неделен следобед. Но едва появил се първият мъх върху неговите много червени и свежи устни, той осъзна колко струваше като личност — в един девически пансион той, малко разглезеният в училището за кадети. Още от улицата забелязваше усмихнатите глави на девойки, които се кискаха и горделиво изчезваха, а влезеше ли в салона, вече чувстваше любопитните им погледи върху кадетската си униформа. Веднъж осъзнал важността на своята роля, той я играеше с дръзка пресметливост и постигаше съвършенство. Още с идването си видимо нежно прегръщаше и целуваше сестра си така шумно, че се понасяше приглушен смях, също като задавена кашлица, а на него като всеобщ любимец тъкмо такава шега, подтикната от момчешката му суета, му доставяше удоволствие — да дава възможност да го оглеждат, а той от своя страна да изпитва удоволствие да ги оглежда мило. Едуард ни най-малко не криеше от сестра си, която обичаше сърдечно, че тези създания в затвореното си съществуване трябваше да се влюбят мъничко в него. Умееше да е галантен, да се отнася рицарски, да прекрачва граници. Знаеше да прави впечатление. Той бе тук, най-сетне, и Клариса се радваше. Той ѝ позволяваше да бъде представян на всяка една поотделно и хитро съумяваше да си даде вид, сякаш знаеше безкрайно много за нея.

— Ах, вие сте госпожица Тилде! Сестра ми толкова често ми е говорила за вас.

В същото време се усмихваше с тъмните си, меки кестеняви очи, наследени от неговата майка — славянка, и го правеше така впечатляващо, сякаш Клариса му е издала и най-съкровениите тайни на своите приятелки. Беше весело. Обещаваше да доведе и своите другари. Понякога имаше толкова много кискане и смях, че монахините строго смръщваха чела. Едуард разговаряше с монахините също толкова непринудено, колкото баща му притеснително,

измолваше от сестра си малки аванси от нейните спестени джобни пари, допускаше да му подаряват цигари. Понякога Клариса изпитваше удоволствие и се гордееше, че ѝ завиждат за един толкова галантен, хубав, мил брат, и когато той отново се сбогуваше, на прозореца се появяваха много главички, а когато смятаха, че вече е изчезнал, след него полетяваха няколко карамфила.

После отново последваха училищният ден, училищната седмица, сивото безцветно време, една малка вълна, заедно, с която изтичаха незабележимо и години от нейния живот и с постоянното и монотонно течение, преди Клариса да го осъзнае истински, да отнесе и нейното детство.

* * *

Единственото събитие, което развълнува Клариса лично и човешки, се случи в годината, преди да завърши манастирското училище. Досега тя не бе обръщала особено внимание на нито една от своите съученички, защото, независимо че всички я обичаха, тя с наследената от баща си сдържаност възпираше прибързаните признания и възторзи на иначе бърбивите момичета. Всички говореха с удоволствие с нея, искаха съвета ѝ, но без да ѝ се доверяват. Тя от своя страна, сериозно заета с работата си, не намираше повод да се разкрие пред тях и заедно с училището се скъса не само връзката с някогашните другарки, а избледня и споменът за повечето от тях. Толкова повече обаче я занимаваше странното същество, чието присъствие и нрав ѝ донесоха първия повей на действителността извън стените на училището.

Рози, едно некрасиво червенокосо девойче, чието лице през зимата се обсипваше с пъпки, а през лятото — с лунички, внимателно следеше всички новости и с неукротимата си бърбивост използваше всяка възможност, за да донесе новината на момичетата. Още предишния ден тя бе съобщила, че утре се очаква една „нова“, а също и церемонията по произнасяне на присъдата за дебютантката. Въпреки това пристигането се превърна във вълнуваща изненада. Досега, когато една „нова“ прекрачеше прага на учебните помещения в манастира, тя беше плаха и объркана, сякаш трябваше най-напред да избегне

скритата заплаха, стоеше със сведен поглед пред петдесет или осемдесет внимателни и предимно критични погледи. Момичето, което не бе навършило още шестнадесет години и бе хванато леко за ръка от игуменката, когато тя за първи път го въведе в столовата, вървеше леко и сигурно, плъзгайки усмихнатия си поглед от една към друга, сякаш си беше представяла всяка от тях. Кимна сърдечно на съседките си по маса и веднага заразказва колко прекрасен е изгледът от прозореца ѝ. Часът в училището все още не бе започнал, когато тя вече се бе сближила с няколко момичета. Със „здравей“ непринудено питаше всяка за малкото име и веднага намираше мили думи.

— Каква прекрасна коса имаш! — каза тя на момичето, което седеше до нея, и прекара пръст през една от къдриците ѝ. — Ах, ако имах такава коса! Моята е непокорна и много гъста.

Усещаше ли, че някоя любопитна съученичка я наблюдава, тя се смееше дружелюбно и сърдечно, като я гледаше право в очите. След около час всички момичета бяха вече нетърпеливи, искаха да говорят с Марион — така се казваше тя и чуждото име добре ѝ подходеше, и изчакаха с нетърпение да настъпи вечерта и времето за разговор. В стаята около „новата“ неволно се образува кръг, но тя нито скромно отклоняваше да се превърне в център, нито проявяваше и бледа сянка от високомерие.

— Колко сте мили с мен! — възхищаваше се тя съвсем откровено. — Малко се страхувах от първия ден, но при вас наистина е чудесно.

В същото време, по най-красив начин седна върху облегалката на фотьойла, полюлявайки във въздуха малките си крачета, сякаш с поклащането си те безмълвно потвърждаваха нейното мнение. Изискваше се особено чувство за вкус, за да се каже, че бе красива. Във всеки случай правеше впечатление на очарователна и несъмнено привлекателна с големите си кръгли очи, подчертани от силно изтеглените ѝ вежди за сметка на по-скоро матовите зеници. Може да бе и малко късогледа, защото някак приятно присвиваше очи, което придаваше на погледа ѝ нещо полулюбезно, полунапрегнато, а когато се смееше — дори нещо закачливо. Чертите ѝ, все още неоформени, правеха впечатление на груби, ако човек я наблюдаваше отблизо. Носът ѝ беше по-скоро широк, а високото чело — доста полегатото. Трудно беше обаче да се съзерцава като картина, защото постоянно се

движеше и най-вече се въртеше на всички страни, като че ли се тревожеше да не пренебрегне някой и да не завърже разговор с него. Характерната ѝ черта беше несъмнено ведра добродушност, тя беше движещата ѝ сила, желание не само да се хареса, а и да бъде мила, и с този несъмнен чар тя заразяваше и най-равнодушните с всеки свой поглед и всяко свое движение.

Мека, каквато беше, и поради интереса, който събуждаше с присъствието си, я накараха още през първия час безгрижно и видимо откровено да разкаже за себе си. Бяха живели много в чужбина и сега, когато баща ѝ за дълго време бил обвързан с Южна Америка, „маман“ (тя не казваше нито „майко“, нито както другите „мамо“, а с френски акцент „маман“), беше предпочела да я даде да се образова, било ужасно, била пропуснала толкова много заради постоянните пътувания ту тук, ту там през изминалите години. Всъщност, те трябвало да отидат в Боливия, но маман не понасяла климата, а за момичето все пак било по-важно да получи истинско образование — наистина се страхувала малко дали ще може да ги настигне. От математика не разбираше почти нищо, а географията всъщност била учила само по време на пътуванията. Продължи да разказва леко, същевременно сигурно и непринудено, подтиквана не от самочувствие, а от свежо бликащо чувство за живот. Останалите момичета слушаха очаровани как се редяха имената на италиански градове, картините от експресни влакове и скъпи хотели. Поток топлина се струеше от добродушното бърливо същество. То беше част от най-пъстрите картини на света и всички почти се плашеха, когато звънецът им повели да замълчат и заспят.

Случи се онова, което непременно трябваше да се случи — само след няколко дни всички бяха влюбени в екзотичното същество, но Марион умееше по най-очарователен начин да смекчава обичайната ревност и съперничество на неразцъфналите, незрели същества, като еднакво сърдечно и непринудено ги утешаваше. Целуваше нацупените, прегръщаше сърдитите, даряваше ревнивите. Също като слънчев лъч можеше страстно да ги печели с всякакви превъплъщения. На нейния лъчезарен и добродушен чар, щастливо съчетан с естествена прелест, не можеха да устоят и смирените монахини, и прислугата — това бе израз на ласка, гальовност на природата, но тъкмо то бе печелившото. Такива черти не можеха да се пренебрегнат, трябваше по някакъв

начин да се уважат. Прощаваха ѝ доста повърхностните познания, не особено постоянното старание, защото особено привлекателно бе как се плашеше и беше съкрушена или позираше веднага, щом не си знаеше урока, колко настойчиво се молеше, колко разточително умееше да благодари. Ако някоя учителка се опиташе да бъде строга с нея и да стане сериозна, устните ѝ увисваха от уплаха и тя се вцепеняваше. Изглежда, че от най-ранно детство е била оградена с внимание. Ако някое от момичетата се отнесеше нелюбезно с нея, тя всеки път или се плашеше, или се гневеше. Природата ѝ с наивна нагласа към дружелюбност бе неспособна да схване злобното и притворното и по някакъв начин не бе си поставила за цел да се сдобие с водачеството. Тя чувстваше по-силно радостта от това да дава, отколкото да запазва нещо за себе си, с талантливата си нагласа към изкуството, тя умееше да измайсторява касинки и какви ли не дреболии. Когато от маман, от някой друг щедър благодетел или от чичо Теодор пристигаха бонбониери или дребни подаръци, Марион тичаше незабавно от една съученичка на друга, за да ги раздаде, а бърбенето винаги беше изпълнено с радост. Целият дом изглеждаше по-светъл от нейното присъствие, така че и старите сиви пясъчни стени бяха добили по-светъл оттенък.

Клариса отначало странеше от Марион, но само за да я наблюдава по-внимателно и по-продължително. Тя се опитваше да си обясни тайната на чара, който излъчваше тази нейна връстница, да се научи от нея на общителност, въпреки че съзнателно не си даваше сметка за това. Но тайно я съзерцаваше как ходи, как галювно и леко хваща под ръка някоя от другарките си, как безгрижно и незабелязано завързва разговор с някой чужд човек, едва представена му в дните за посещение. Тя сравняваше тази лекота със собствената си сдържаност и дори се чувстваше виновна, понеже именно откакто дойде Марион, Клариса започна действително да го усеща. Стесняваше се да прояви сърдечност тъкмо когато най ѝ се искаше да бъде сърдечна. Трябваше да подслуша Марион също както се наблюдава някоя, която упражнява в стаята си танцова стъпка, за да я изиграе на сцената, или както някоя актриса репетира усмивка пред огледалото. Докато Марион привличаше всички погледи, нея не забелязваха и както тя честно си признаваше — с право, защото какво значение има и най-доброто чувство, след като не можеш да го изразиш. Там, където всеки

посрещаше другата с любов, на нея отвърщаха с уважение, с въздържаност. Клариса най-вече сънуваше едно-единствено нещо: да сподели с баща си тази неустойима сърдечност, както Марион го правеше с всеки случаен познат. Случайността сближи двете. Докато през лятото повечето от момичетата отиваха през ваканцията у дома при родителите си, Клариса оставаше тук всяка година, защото баща ѝ беше зает с „големите маневри“. Марион също се наложи да остане, защото „маман“ трябваше да отиде на лечение в Гщайн. Игуменката, която гледаше на Клариса като пораснала благодарение на сериозното ѝ уравновесено поведение, я попита дали не би искала през ваканцията да помогне приятелски на Марион с познанията си, защото тя била изостанала чувствително. Клариса се съгласи с удоволствие. Със своя възторжен начин на изразяване, Марион също се съгласи. Честото общуване между двете скоро прерасна в приятелство.

Вгълбените натури имат скрита сила мигновено да разграничават лековатото от сериозното, да се задълбочават и стигат до основи. Клариса скоро забеляза, че Марион, която се държеше към нея по начин различен, отколкото с другите, съвсем не беше толкова безгрижна и необременена, колкото заблуждаваше общителният ѝ характер. Нещо повече. Потребността тя осезаемо да е обградена с топлина и сърдечност бе свързана с вътрешното неспокойствие, дори страх на това дете пред опасността от самота, която тя се опитваше да превъзмогне с приказливост и бърливост. Изглеждаше, като че ли се събужда, когато влакът спира, и едва след като вече няма никой там, усещаше колко е сама. На това се дължеше желанието ѝ да иска да обича и да търси чужда обич. Онези пътувания от хотел на хотел, за които със завист си мечтаеха другите момичета, не бяха толкова привлекателни, защото в края на деня, когато родителите ѝ отиваха в казиното или на театър, тя биваше изпращана в леглото, оставяна сама в чуждите стаи и плачеше. Все още обичта на „маман“ изглеждаше толкова всеотдайна, колкото разточителна беше тя с подаръците. Тревожеше я също, че нито един път не беше получила писмо от баща си, който бе в Боливия.

— Той е толкова зает — винаги ме утешава маман, но можеше да ми напише поне едно писмо и въобще...

Всеки път, започнеше ли да се оплаква, поемаше дълбоко въздух. Правеше го от все още несломана гордост, но Клариса чувстваше, че

Марион крие някаква тайна, докато една вечер, когато отново се отложи очакваното посещение на майка ѝ, тя се разкри:

— Не зная какво става с нея — призна тя, силно притисната към приятелката, здраво сграбчила я с ръце, така че Клариса можеше да чувства потрепването на всяка нейна дума. — Никой не ме обича задълго. Нещо трябва да има около мен. Отначало всички ме обичат и ме гледат и изведнъж охладняват. Може би съм го наследила от маман — и около нея постоянно има други хора, никога не едни и същи. Но аз не го понасям. Ох, това е ужасно, това охладняване, това отчуждаване. Човек се чувства отблъснат, отхвърлен, няма нищо по-страшно на света, не го понасям, не мога да го понеса, не мога. Човек може да загине от това — и като се притисна още по-силно: — Знаеш ли, миналата година бяхме в Евиан. До нас на масата седеше със своите родители едно младо момче, много нежно, с много мил израз, възпитано в дом със слуги, коне — ти това още не го разбираш, но то се забелязва по начина как някой сяда. То се обръщаше учтиво към майка си. Беше като на театър, но отсреща през чинията винаги гледаше към мен, чувствах, че му харесвам, аз съм си такава — омагьосана, ощастлива, когато харесвам някому, тогава ставам поумна, по-жива, по-закачлива, усещам как всяко движение ми се удава, как намирам бързо всяка дума. Мисля, че тогава съм по-хубава, отколкото обикновено. Следобед той дойде много учтив и малко изчервен, представи ми се и попита дали не бих искала да бъда четвърта, когато играят на тенис. Вечерта родителите му любезно ни поздравиха. От този ден те бърбеха редовно с мама, канеха я в тяхната кола и аз почти винаги бях с Раул. Ето че изведнъж, по време на един обяд, представи си, той мина покрай мен също като покрай стълб, просто покрай мен, а родителите му вече не поздравяваха. Представяш ли си, Клариса, ти седиш срещу едно момче, с което вчера си играла, говорила, шегувала, и защо да не го кажа, ние се и целувахме. А то гледа в чинията и човек не знае що за глупост е сторил, блъска си главата. Но от тогава мина година, бях все още много глупава и все още не бях горда. Следобеда, щом го видях сам да идва от конюшната, отидох право срещу него и го попитах:

— Раул, какво значи това? Какво ви сторих?

Момчето се изчерви, смути се и накрая каза хладно:

— Налага се да слушам родителите си...

Знаеш ли, зашлевих му една плесница по бузата. Можеш ли да си представиш? Вероятно майката се бе уплашила, че може да ми направи предложение, а те бяха някакви много богати благородници... Но нима може някой да бъде отблъснат, сякаш е боклук... Никога няма да забравя, никога... Така се засрамах, какво би могла да си помисли маман, срамувах се от самата себе си... бях като зашеметена... не можех да се храня, щях да повърна... вечерта майка ми отиде в казиното, а аз станах и хукнах към езерото. Събух си обувките и чорапите и... моля те, Клариса, не разказвай на никого, наистина на никого, ти си умна и уравновесена, другите не могат да разберат... засилих се надолу по стъпалата към водата, имах желание да се удавя... не можех да го понеса горе сама в стаята... а и страхът покъсно да се срещна с онези, да седя срещу тях на масата... не понасям някой да ме презира — необходимо ми е всеки да ме обича, в противен случай... чувствам се изоставена, подгонена, преследвана, изплашена... Зная, глупаво е... но мога да живея само ако ме обичат... Аз наистина бях много изплашена. Но оттогава изпитвам несигурност към всеки човек, дали и той така изведнъж ще ме отхвърли, само с теб... с теб, Клариса, се чувствам сигурна, само с теб... и не си мислиш лошо за мен, след като ти разказвам всичко това?

— Хайде, Марион, как бих могла?

И Клариса мило галеше по косата развълнуваното момиче. Това беше единственият път, когато приятелката ѝ се довери. На следващия ден тя се смееше и играеше както обикновено. Когато момичетата се върнаха почернели и свежи от ваканцията, тя ги пресрещна като вълна. За всяка от тях имаше различен израз на внимание. Но дали заради това, което Марион разказа за себе, или в резултат на по-внимателно наблюдение и малко по-недоверчив поглед, Клариса забеляза, че сърдечността на някои от момичетата към Марион вече не е същата. Вече не я забелязваха както през пролетта при пристигането ѝ, твърде малко се чувстваше ревностното съперничество. Може би нямаше какво ново да им разкаже, си мислеше Клариса. Може би техните срещи през лятото ги бяха отдалечил от привързаността им към нея, но тя не можеше да не установи, че някои от съученичките се отнасят почти равнодушно към нея. Група, начело с едно от момичетата, започваше да набира сили и спечели надмощие. А това предизвикваше другите да се отбраняват и раждаше своеобразно опиянение от

противопоставянето, като се усещаше някакво зложелателство и отдръпване. Самата Марион не забелязваше нищо. Тя отиваше от една към друга с нейните разпилени очарователни къдрици, бърбеше, хвалеше колко били пораснали, разпитваше ги по своя безобиден, приятелски начин за техните дребни приключения и преживявания. Клариса изпитваше неудобство да гледа стремежа ѝ да привлече и онези, у които се чувстваше едва ли не раздражително отдръпване, и размишляваше дали не трябва да предупреди Марион за тяхната видима неприязън. Но тя не събра кураж. Така се стигна до онзи съвсем не случаен, а тайно и вероломно подготвен удар в часа по френски. Онова некрасиво момиче, което от ваканцията донесе, освен силно обсипаното си с лунички лице и какви ли не подочути приказки, в началото на часа се наведе към Марион и умоляващо лицемерно пошушна:

— Знаеш ли, не намирам една дума в речника, а не се осмелявам да попитам сестра Еве — тя винаги ме отрязва. Но теб толкова много те обича. Иди, бъди добра, и я попитай вместо мен какво значи *bâtard* с ударение върху „а“.

Както винаги безобидна и услужлива, Марион стана и попита:

— Госпожице, какво значи *bâtard* на немски?

Веднага по чиновете се разнесе трудно сдържано кикотене. Учителката леко се изчерви и бе видимо раздражена, било, че смяташе, че Марион е проявила невъзпитание, било, че беше в течение на нейните лични отношения.

— Думата е от Средновековието и днес почти не се употребява — изрече тя почти грубо. — Сега довършете работата си!

Отново се понесе кикот и шушукане и за първи път Марион изглежда, осъзна прикритото намерение, умолително даде знак на Клариса, а след това остана безмълвна както в столовата, наведена над книгата си. Но след часа веднага се хвърли към Клариса:

— Какво иска тя от мен? Защо тази мръсница ме накара да питам?

Клариса, която сама не разбираше случилото се, се опитваше да я успокои, като я посъветва, когато търси дума, да използва книга. Но Марион със своите бързи реакции вече беше грабнала речника от лавицата, разлистваше го, за да избухне само след миг в почти безумно

хълцане. А Клариса прочете: „bâtard — извънбрачно дете“. Едва сега, уплашена от отворената страница, тя разбра какво се е случило.

Всичко стана за секунди. Марион бе вече скочила, безумно развълнувана, а минута по-късно, все още стъписана, Клариса чу ужасен крясък от столовата, преди да се опомни, за да я последва. Тя видя Марион, която се бе хвърлила долу, заобиколена от момичета и монахини, които с мъка се опитваха да я удържат. Като полудяла, заслепена от гняв, тя със слизането в столовата бе хванала една чиния и я бе разбила в челото на своя враг. Кръвта се стичаше, а беше вече посегнала и към нож, едва тогава успяха да я спрат. Създанието, което иначе бе така мило, сега приличаше на луда. Чертите на момичето, докато се бранеше, се бяха изкривили. Отведоха я със сила, по-скоро я отмъкнаха, влачеха я и я заключиха под надзора на една монахиня. Вълнението сред момичетата беше неопишимо. Игуменката, сама бяла като вар, енергично им заповяда да седнат зад масата и за наказание заради тяхното безотговорно поведение те трябваше до следващата сутрин да не изрекат нито една дума, високо или тихо. Учебните часове през този ден пропаднаха. Момичетата като бледи сенки стояха в помещението, което изведнъж беше утихнало, а те не се осмеляваха да се погледнат.

През това време игуменката се съветваше със сестрите, а телефонът звъня няколко пъти. Марион трябваше да бъде отделена от другите, да остане в стаята, а едва много по-късно Клариса разбра, че е било решено след два дни, през които тя да може да се успокои, да я върнат на майка ѝ. През следващата нощ обаче Клариса, която делеше с Марион и едно друго момиче стаята, усети в полусън, че сякаш някой я погали по косата и някаква сянка се плъзна през стаята. На следващата утрин Марион бе изчезнала, както по-късно се разбра — през градинската порта. Клариса беше разтревожена. Тя си спомни за езерото и се страхуваше Марион да не се самоубие. Във всеки случай те вече не чува нищо за нея. Полицията също не знаеше нищо. Подбудителката не остана дълго, защото другите момичета, осъзнали твърде късно нейната ужасна постъпка, отказаха да говорят с нея и да я поздравяват.

* * *

Това беше първата случка от онова време, която си спомняше. Проточи се още една година, монотонна и скучна. В началото на лятото Клариса трябваше окончателно да напусне училището. Но още през май игуменката я покани любезно в стаята си. От баща ѝ подполковника, било се получило писмо. По някакви причини той желаел тя веднага да напусне. В скоро време дойде кратка телеграма: „Очаквам те в неделя преди обяд в единадесет часа на «Шпигелгасе». Едуард ще те чака на гарата.“ Телеграмата още повече я учуди и дори уплаши, защото знаеше, че само нещо изключително можеше да накара нейния внимателен баща да издаде такава строга заповед. Разтревожена, тя се сбогува с училището, а заедно с това и с безгрижието на първата младост.

ЛЯТО 1912

На гарата във Виена я чакаше брат ѝ. Още преди истински да го прегърне, тя го попита:

— Какво се е случило с татко?

Едуард се поколеба.

— С мен още не е говорил, мисля, че чака ти да си дойдеш. Но струва ми се, че знам. Струва ми се, че е получил синя лента.

— Синя лента?

Клариса се втрени в брат си, без да разбира.

— Да, сред нас така се казва, когато пенсионират някого. Отдавна чувам, че се шушука нещо. А че той е неудобен за тях, в министерството или в Генералния щаб, в крайна сметка не е тайна след онази нападка срещу неговата книга в армейския вестник, която несъмнено беше предизвикана отгоре. Искане да го отстранят още през пролетта, като генерален инспектор в Босна, но той не се съгласи. Така че те просто го отрязане. У нас не обичат хората, които не си държат езика зад зъбите. Друг въпрос е кой какво представлява и какво може. Трябва да умееш да мълчиш или да интригантстваш, в противен случай те отстраняват.

Неволно лицето му, иначе открито и ведро, стана сурово и той за секунда заприлича на баща си.

— Но да не говорим повече. Той ни чака. Няма да му е леко. Ела!

Едуард пое куфара от треперещата ръка на сестра си. Двамата мълчаха, докато вървяха през салона на гарата. Тя все още не можеше да събере мислите си. Представата за баща ѝ до такава степен бе свързана с власт и блестяща униформа, че за нея беше непонятно някой да би могъл да му ги отнеме. Никой и никога не е притежавал блясък, който той излъчваше. Този блясък беше осветявал детството ѝ, макар че тя не познаваше лицето му. Баща ѝ беше нейната гордост. Тя не можеше да си представи, че той като всеки друг може да е облечен в сив костюм, без да излъчва този блясък, който искреше около него, той, който не познаваше нищо друго, освен златната яка.

Когато каретата изтрополи на „Шпигелгасе“, тя още веднъж с колеблив глас попита:

— Сигурен ли си, Едуард?

— Повече от сигурен — отговори той, като погледна към прозореца, за да прикрие възбудата си — и повече от сигурно е, че ние трябва да правим всичко, което той пожелае или поиска, не трябва допълнително да му утежняваме живота.

В скромното тристайно жилище на четвъртия етаж — Шумайстер винаги беше живял спартански скромно въпреки високата си длъжност — им отвори ординарецът. И той видимо беше потиснат, когато съобщи, че господин подполковникът ги очаква в своя кабинет.

Когато двамата влязоха, баща им стана от писалището, свали нервно пенснето, което му беше станало необходимо през последните години поради увеличаващото се далекогледство, и тръгна към Клариса. Както винаги я целуна по челото и на нея ѝ се стори, че той я прегърна по-мило и едновременно по-силно, сякаш искаше да я задържи до себе си.

— Добре ли си? — попита той кратко.

— Да, татко! — отговори нервно, тъй като дъхът ѝ не беше съвсем послушен, когато изрече последната сричка.

— Седнете — каза той заповеднически, като посочи към двата фотьойла, докато сам се върна зад писалището и добродушно се обърна към сина си: — Можеш да си запалиш цигара. Не се стеснявай.

Беше съвсем тихо. През отворения прозорец се чуваше как часовникът на кулата на „Михаелкирхе“ удари единадесет. И тримата бяха точни по военному.

Подполковникът отново беше сложил пенснето и малко нервно събираше няколко изписани листа, поставени пред него. Тъй като съзнаваше несигурността си да говори свободно, той вече беше подготвил за разговора с децата си нещо като изложение, към което свеждаше поглед от време на време, за да намери опорна точка, когато се запъваше. Очевидно беше научил само първите думи наизуст. Искаше да говори с тях очи в очи. Но това не му се удаде. През добре почистените стъкла на пенснето той срещна смутения поглед на децата си, бързо отмести своя и с усилие се наведе над записките.

За да се окуражи, най-напред се изкашля.

— Повиках двама ви тук — започна той, а гласът му все още не можеше да се освободи от някаква сухота в гърлото, — за да ви съобщя някои неща, които засягат вас и мен. Вие и двамата сте пораснали и аз зная, че всичко, което имам да ви кажа, ще остане строго поверително между нас — и той сведе поглед към листа, лицето му остана в сянка. — Аз се сбогувам със службата си в името на императора. Молбата ми за уволнение отпътува днес за армейската канцелария.

Шумайстер се запъна и продължи да чете:

— През почти четиридесет години служба полагах усилие винаги да съм честен. Никога не съм изрекъл лъжа — нито нагоре, нито надолу, нито към началниците, нито към подчинените. Това се отнася както за по-висшите, така и за най-висшите. Ето защо нямам какво да премълчавам и пред вас, моите деца — гласът му секна за миг. — Аз не си отивам доброволно. А че ще украсят раздялата ми с генералски чин, а по-късно навярно ще ми дадат още един орден — това не променя нищо. За мен поне ни най-малко. Намекнаха ми да се сбогувам. Намекнаха ми го по начин, който не оставя никакво съмнение за намерението им да се отърват от мен. Бих могъл да помоля за аудиенция при Негово величество, който винаги се е отнасял с разбиране към моята работа. Не го направих. На петдесет и осем години човек нито моли, нито проси. Вие ще го разберете.

Преди да продължи да чете, няколко пъти за миг се поколеба.

— Служих на императора почти четиридесет години. Така че зная, че пръв дълг на войника е подчинението. Длъжни сме да спазваме дисциплината и да се подчиняваме на всяка заповед, дори когато според нас я смятаме за неправилна и несправедлива. Нямаме право да критикуваме и аз няма да го направя. Но на вас, моите деца, мога да кажа какво се случи, за да не се съмнявате в мен и да не мислите, че някога не съм бил достатъчно изпълнителен. Естествено, че и това ще остане строго поверително. Знаете, че от години се занимавах почти изключително с проучвания на чуждестранните вражески армейски сили и тяхното въоръжение, и мисля, че моето дело е толкова стабилно, колкото е и моята сигурност в тази област. Никога не скрих от моите началници резултатите и съпоставките от тези проучвания, макар че за съжаление те ги оценявах като излишни и без значение. В противоречие с останалите от Генералния щаб и

Военното министерство посочвах тактическото и материално превъзходство на балканските държави, които без съмнение сега се въоръжават за война срещу турците. А в сравнителен аспект не премълчавах слабостта в някои точки на собственото ни въоръжение. Като имах предвид продължителността на военните действия, разчетох седем пъти разхода на муниции по време на една балканска война. Година след година моите доклади, свързани с това, изчезваха сред безбройните папки. Бях свикнал да ги подценяват, да ги отхвърлят, но знаех, че инициативата е решаваща, и продължавах да бъда точен с информацията, защото изпълнявах дълга си, не за да бъда възнаграден. По време на тазгодишните летни маневри имах преимущество да бъда привлечен от Негово императорско величество престолонаследника за по-продължителен разговор. Той пожела да се запознае с моето становище за маневрите и аз се изразих толкова свободно, колкото ми разрешаваше дисциплината по отношение на моите началници. Негово императорско величество прояви жив интерес, след което на два пъти бях повикан на аудиенция в двореца Конопище. Между другото, той ме попита дали моите статистически констатации могат да послужат като основа за оценка на шансовете в един международен конфликт, което аз потвърдих съгласно със своите убеждения, защото бях посветил всеки час от моя живот на тази работа неслучайно, а изключително, за да послужи на моето отечество в час на опасност. Негово императорско височество попита дали бих могъл да съставя такъв доклад лично за него и аз с удоволствие се съгласих, доколкото той ще е за него лично и ще бъде избегната каквато и да било нетактичност, в което той ме увери.

Аз работих — гласът на Шумайстер стана по-силен и рязък — върху този доклад четири седмици толкова честно, колкото ми позволяваха моите разчети и моята съвест. Тъй като бъдещият владетел на империята, с когото е свързана съдбата на всички нас, се интересуваше от развитието на конфликта, аз не скрих моята загриженост от незадоволителното състояние на артилерията ни, което би ни изложило на най-голяма опасност, а дните за мобилизация на руската армия, разчетени от Генералния щаб, бяха съкратени почти наполовина. Негово височество взе доклада и още един път ме увери, че той щял да остане само за негово лично ползване. Само след няколко месеца обаче забелязах от раздражени забележки и публични

нападки в армейския вестник срещу огласени от мен схеми, че моят меморандум е станал общоизвестен. Като с него искаха да ми припишат прогнози, за което нямам право. Ето защо се и въздържах, от каквито и да е предположения за това, по какъв начин те са станали достояние на моите противници, а уволнението ми не е нищо друго, освен гневния отговор, който трябваше да очаквам. На вас, деца мои, сега казвам: не съжалявам за нищо, което съм направил, заставам зад всяка дума, която съм казал на Негово императорско височество и която се покрива с моите убеждения. А това, което направих, бе в интерес на нашата монархия. Тя се намира в много по-голяма опасност, отколкото погрешно смята нашето политическо и военно ръководство. Дано да не съм прав! Тогава няма да има значение дали с мен са постъпили несправедливо.

Подполковникът прекъсна, отпи глътка вода, остави настрана един от изписаните листа и взе нов.

— Това бе точка първа. Сега за мен самия! Вие, надявам се, ще проявите разбиране, ако за известно време се разделя с вас. Понеже бях зает, не успях да ви отделя достатъчно време. Но вие добре ме познавате и няма да предположите, че като отхвърлен офицер и редовен пенсионер ще допусна моите някогашни другари да ме гледат снизходително. Нямам никакво желание да нося цивилни дрехи, не и на петдесет и осем години. Нямам желание да посещавам кафенета и да ходя на бръснар. Не ще ме видите и да се разхождам наоколо в цивилни дрехи, не желая също така и някой да се обръща към мен със звание, което вече не ми принадлежи. Никой не трябва да го прави. Няма да допусна, който и да било да ме почита, а още по-малко да ме съжалява или да ме разпитва. Мъчно ми е за вас, деца мои, но не мога да направя никакво изключение тъкмо за вас. Ще ме запомните такъв, какъвто бях. Реших да напусна Виена преди прощалната аудиенция. Заминавам за Берлин, където със съгласието на моя издател уредих публикуването на събраните от мен статистически данни, а и подготовянето на изданието ще бъде съществено облекчено. Може би свободата, която ми бе отредена против волята ми, ще ми даде възможност да допълня моите наблюдения, като пътувам из различни страни. Дори и да са ме уволнили, нека не си мислят, че нямат повече нужда от мен, аз няма да извърша предателство спрямо тридесетгодишната си работа заради един чиновнически указ. Ще

продължа да служи на нашето мило отечество. Продължавам работата си и ви го казвам откровено — Шумайстер повиши гласа си и произнесе отчетливо всяка дума, — тази работа е за войната, която виждам, че идва неминуемо, и която смятам много по-опасна за нас, отколкото мислят моите колеги с техния удобен оптимизъм. Работата е да събере и подготвя с малкото си сили всичко, които имам и което може да послужи на нашата армия в решителния час, без значение дали ще ме повикат отново или не. За да им покажа това, което те не виждат или не искат да видят през своите розови очила — че сме изправени пред пропаст.

Поздравиха ме за разчетите ми, затова продължих да работя. Но дали за добро или зло, дали за пари или даром, е все едно. Може би моите разчети ще са им необходими някога, но ще е по-добре този час да не настъпва. Човек трябва да работи в името на едно дело, заради него самото, а не заради благодарността на Австрия. Положил съм клетва. Ще остана верен на тази клетва.

Той взе нов лист.

— А сега точка трета — за вас. Вашата майка представи гаранция за своето имотно състояние при встъпването ни в брак, както са изискваше. За мен тази сума е била от първия час абсолютно ваша собственост и аз не съм докоснал и един хелер от имуществото, както и от лихвите. Така че благодарение на добре стопанисвания влог, всеки от вас сега разполага почти със същата сума, която тя тогава ми даде. Делът ти, Едуард, съм вложил на твое име в ценни книжа, а частта ти, Клариса, е на твое име в пощенската спестовна каса. Това означава, че в деня на вашето пълнолетие бихте могли свободно да разполагате с тях, без да се допитвате до мен или да искате съгласието ми. Тази не малка сума, Едуард, ти дава възможност да избереш друга професия, ако не ти допада военната, но в такъв случай решението трябва да вземеш сам. Това, че бях войник телом и духом, че в края на трудната ми кариера лично спрямо мен бе извършена една несправедливост, не трябва да те плаши. Важно е човек да е отдаден на делото, за което работи, и да го доведе честно и почтено докрай. На теб, Клариса, този капитал може да ти послужи за зестра, но аз много бих желал ти да не останеш без занимание до омъжването си. Познавам те, ще намериш най-доброто, това, което ти е нужно. Жилището ми е на ваше разположение. Как ще го делите и използвате, ще решите помежду си.

Наемът ще се плаща редовно от моята пенсия. За мен не се тревожете. Пенсията ми е достатъчна за скромните ми нужди, освен това моите публикации ми донесоха значителни доходи, които сигурно и в бъдеще ще са по-високи, отколкото ми е необходимо. И ако баща ви липсва и в бъдеще като съветник, то вие, брат и сестра, имате в лицето на всекиго от вас най-верния приятел. И така, бъдете без страх, без грижи за мен и преди всичко без никакво съжаление — това не понасям! И ако нещо ми се случи, изпълнете изрично желанието ми, което вчера записах в завещанието си — никакво военно погребение! В момента, в който съблека тази униформа, преставам да бъда войник. Сега вече служа свободно на моя император и на моето отечество с всичките си знания и по лично убеждение.

Шумајстер събра листата. Беше прочел последните думи тържествено и отчетливо, също като сбор преди фронта, с ясен, пронизителен, заучен под звука на тромпетите тон. Сложи пенснето в калъфката, а листовите — в чекмеджето на писалището. После се изправи. Яката го стягаше. Той още веднъж я дръпна назад. Двете деца неволно се изправиха. Шумајстер пристъпи по-близо. Но в мига, когато листата, които му помагаша, не бяха вече пред него и той искаше да говори на децата си бащински, го връхлетя отново старата сдържаност. Търсеше един равнодушен тон.

— Така! Това вече е подредено. Сега... вие знаете добре... И... вие вече сами трябва да се справите... не мога да ви кажа нищо, не мога да ви дам никакъв съвет... никой не знае как да постъпи правилно... В този случай... в този случай нищо не може да се каже... човек трябва сам да знае всичко... всеки сам трябва да знае.

Той спря и почувства, че в своята безпомощност е казал нищо незначещи думи, а погледът му, вместо да се насочи към тях, бе сведен надолу и опипваше орнаментите на килима, сякаш искаше да прочете нещо в тях. След това изведнъж се стегна, сигурно си беше спомнил какво всъщност искаше да каже.

— Да... още нещо... в продължение на петдесет години научих и разбрах, че в живота може да се посветиш изцяло само на едно дело. Само на едно, но то трябва да се изпълнява изрядно. Не става въпрос за това, какво е делото! Никой не може да излезе от кожата си, но само онзи, който обвърже живота си с едно дело, е сторил правилното. То трябва да е почитено, честно, чисто дело, да е част от него, както

собствената му кръв. А дали другите ще го наричат приумица или лудост, е все едно. Важно е човек сам да го възприема за правилно. Човек трябва да умее да служи, да служи, да служи, почтено да служи, независимо дали ще му благодарят, или ще го възнаградят... собственото дело трябва да се познава и да се довежда докрай. Само да има човек нещо, в което вярва... И трябва да е твърд, и когато някой бъде сполетян от нещастие, когато гонят някого като мръсно куче, а на всичко отгоре му се и присмиват... тогава трябва да стисне зъби и да остане твърд... чувате ли... много...

Той се засрами, беше позволил чувствата му да го прекършат, искаше да се откъсне, беше се разколебал. Клариса вече бе скочила насреща му. Още при последната дума тя бе почувствала, че в гласа му има горчивина, и сега той беше в обятията ѝ, разтърсван от хълцане, твърде слаб, за да се брани. Той беше таил много в душата си, бе преглъщал много. Тя чувства как се бе вкопчил в нея и всеки тласък от най-дълбоката му мъка сега преминаваше в нея. Засрамен се освободи.

— Простете ми — промълви Шумайстер, като се обърна настрана — но все пак веднъж можах да говоря с вас и това беше последният път... Ето че един възрастен човек е обзет... Така, а сега ме оставете... сам ще го понеса... по-лесно ще го понеса сам... А може би някой от вас иска да попита още нещо?

Двамата останаха безмълвни. Тогава Едуард излезе крачка напред. Беше много блед. По войнишки стоеше на разстояние от началника, изпънат като пружина.

— Татко — каза той, — ти говори за твоите бележки, там, където си обобщил резултата от работата и наблюденията си. Би ми било приятно да се запозная с тях и не бих искал да се загубят. Зная, че са секретни. Ти трябва да имаш доверие поне в нас. Ако все пак имаш препис...

Шумайстер погледна сина си. Това беше първият открит поглед, който той отправяше към него през този ден.

— Благодаря ти — каза той с истинска топлина. — Имаш право. Те ви принадлежат. Съвсем не ми беше минало през ума. Все пак, ако всичко изгние в архивите, някой трябва да знае какво съм желал. Сигурен съм, че вие няма да го покажете на никого и ако това се окаже вярно — гибелта на Австрия, тогава го изгорете. Ако ни обвинят в

лъжа, тогава го дайте в някоя библиотека запечатано, за да може едно от следващите поколения да каже: той въпреки всичко е действал правилно.

Тръгна към писалището, порови се, намери пакета с печат и надпис: „След смъртта ми да се унищожи, без да се отваря.“ Предаде им го, погледна към часовника и отсече:

— Така. И нито дума повече. Нито дума.

Прегърна сина и дъщерята, те и двамата послушно не се и опитаха да кажат нещо. Шумайстер се върна към писалището и изчака изправен. Те излязоха с наведени глави, без да се обръщат назад. Двамата чувстваха, че когато вратата зад тях се затвори, той ще се срине. Ординарецът помогна на Едуард да облече шинела си. Мълчаливо заслизаха по стълбите. Когато излязоха от вратата на къщата, часовникът на кулата на „Михаелкирхе“ отброи дванадесет силни удара. При баща си бяха останали, точно до минутата, един час. Но след този час те знаеха за него много повече, отколкото за целия си изминал живот.

1912–1914

Следващите седмици внесоха известно безпокойство в душата на Клариса: за първи път тя трябваше сама да вземе решение. Досега заниманията ѝ бяха определяни от чужда воля. Предначертан ѝ бе всеки ден и дори всеки час. Сега обаче тя сама трябваше да вземе решение и да направи такъв важен избор, какъвто беше изборът на професия, а отговорността за бъдещето я безпокоеше, още повече, че сама за себе си не смяташе, че има ясно определени наклонности или цели. Обичаше много пианото, леко и чисто изпълняваше най-сложните пиеси, но съзнаваше, че е твърде далеч от истински значимите постижения. Не ставаше дума да догонва пропуснатите гимназиални години, за да може да продължи да учи в университета, защото за това бе необходимо много време. А, от друга страна, да остане у дома, при една от трите си лели, без определена работа, беше против желанието както на баща ѝ, така и на самата нея. Случайността пожела приятелят на баща ѝ, възрастен юрист, известен далеч извън границите на собствената си сфера с дейността си във филантропски сдружения, да я покани на среща във връзка с депозита на нейния малък капитал. Пред него тя откровено говори за своите колебания и го помоли за съвет. Доктор Ебезедер се усмихна и веднага ѝ обясни защо го е развеселила нейната молба, като най-напред ѝ поиска извинение. Понеже тя била попаднала на правилния адрес, макар и без някаква съответна легитимност. Той бил президент на сдружението за професионална консултация на освободени затворници. А, от друга страна, тя тъкмо била излязла от манастира и все още не била обвинена в никакво престъпление. След няколко въпроса обаче той обсъди с нея случая и изказа личното си мнение. Обясни ѝ, че от няколко години се разисквало върху нови виждания в областта на педагогиката. Това се забелязвало във всички страни, осъществено чрез жени като Елен Кей в Швеция и сенъора Монтесори в Италия. Те поставяли много нови и справедливи изисквания към възпитанието на младежта, което в по-голяма степен да се съобразява с

индивидуалността на детето, както и с физическото му и психическо развитие. Разумни родители вече решавали да не поверяват децата си на необразовани гледачки и гувернантки и ако не се лъжел, в тази област съществували най-различни възможности за обучение в нови професии, които сами по себе си били привлекателни и материално отговаряли на повишените изисквания, и накрая, нещо, което му се струвало съществено, те били израз на стремеж за благородна и хуманна дейност. Всички тези образователни направления били вече издигнати до ранг на наука. Очаквало се сега да има асистентки за диетично хранене, физически упражнения, гимнастика, като образовани жени ще заменят институцията на безличните дойки. Тези усилия сега се разпростирали в най-различни насоки. Особено се залага на специализация, която да е в крак с времето. Имало училища, които се занимавали с нервни, други — с трудни деца, а трети — с деца със забавено умствено развитие. Имало жени, които се отдавали на социалните грижи, други помагали във физическото възпитание, а грижите за кърмачетата били вече превърнати в наука. Създадените нови училища и теории той не бил в състояние лично да следи, но като цяло имал усещането, че за жени, които не искат да се отдадат на бездуховна професия, а в същото време не искат да се разделят и с мисията си на жени-майки, се разкривали много нови възможности. Не искал да ѝ предложи нещо определено, но ако направлението „психологическа педагогика“ според нея е нещо, което би я привличало, той би я подкрепил. Тъй като не била материално притеснена — едно огромно преимущество, което не е дадено всекиму, не се налагало през първата година да взема каквото и да било решение, а имала възможност да посещава различни курсове: университетски, в болници или вечерни, било посветени на грижи за кърмачетата, било — на педагогиката. И след като има по-широки познания, тя ще реши сама за какво е призвана и кое е най-доброто за нея, защото това вътрешно призвание винаги е най-щастлива предпоставка за една професия.

Клариса сърдечно му благодари и следващата година изглеждаше да потвърждава, че тази благодарност е била основателна. С упоритото и последователно старание, наследено от баща ѝ, както и с другите основни черти в характера ѝ, тя разпредели деня си и ревностно започна да опознава многообразието на различните области. Тя се

записа и завърши общ курс за отглеждане на кърмачета, в университета слуша лекции по педагогика, работи в болници, посещава лекции и се запозна с най-различни възпитателни методи. Сутрин рано, в седем часа, напускаше дома на „Шпигелгасе“ и вечер се връщаше така, че да ѝ остава точно един час, за да свири на пиано. По този повод един професор се пошегува, че за нея не са необходими часовници.

Все още не бе взела окончателно решение. Интересуваха я много неща. Осъзнала бе обаче, че няма призвание за учителка. В манастира не бе знаела нищо за многообразието на проблемите. Навсякъде Клариса правеше приятно впечатление със съсредоточеното си внимание и със сръчността си, а същевременно и с разностранните си интереси: след годините, прекарани в пансиона... И редовно, както през онова време, докато учеше, правеше отчети за баща си, сега правеше равносметки за себе си. Достатъчно ли е издръжлива, за да помага на болните и слабите хора? Ясно ѝ беше само, че повече я привличаха здравите хора. Не беше по вкуса ѝ около нея да има неспокойни, нервни хора. Тя ги причисляваше към болните. Трябваше да вземе някакво решение.

Клариса разбра, че ѝ доставяше радост да служи на хора, които ѝ даваха възможност да се чувства по-свободна. Знаеше, че ако се усамоти, ще позволи на безспорно неспокойното си желание да се прояви, тогава щеше да е избрала „делото, истинското“.

Решението само я намери — и както обикновено, намери я неочаквано. Между лекциите, които посещаваше, бяха и тези на дворцовия съветник професор Зилберщайн, най-известния невролог, както ѝ се струваше. Препоръчаха ѝ като най-важна част от тях „Нервното дете“ и тя ги следеше с голям интерес. Струваха ѝ се изключителни. Макар да беше станал професор съвсем млад, сега все пак беше около петдесет и пет годишен, имаше проникателен поглед и беше известен като блестящ оратор, макар и да знаеше доста малко за Фройд. Зилберщайн имаше преди всичко литературна нагласа. Определящи за него бяха Достоевски и По и той правеше връзка между техните произведения. Беше модерен тип. Имаше остри черти на лицето, те издаваха еврейския му произход. Беше строен, дори слаб, ходеше приведен. Носът му беше твърде голям, косата смолиста, цялата му фигура биеше на очи, но в същото време у него имаше нещо

аскетично. Говореше бързо, плавно, с може би твърде много жестикулации. Той възхити Клариса. Това бяха първите истински лекции, които тя слушаше. Примерите си привеждаше съвсем свободно. Това предизвикваше възражения, което беше и неговият стремеж. Хората както винаги са омагьосани от нещо, което най-много им липсва. Клариса имаше желание да отсъжда, радваше се на бързината, с която той схващаше всичко. Много се оживи — тя, която досега познаваше единствено хора, които мислят бавно. Оттогава започна да се интересува от болести.

В продължение на три месеца Клариса слуша неговите лекции. Седеше на една от първите банки и стенографираше. Този начин на възприемане беше от значение за нея, за да може по-добре да съхрани онова, което беше чула. От баща си беше наследила навика да се опира на записаното. Беше човек, който работи бавно. У дома обработваше записките си. За целта си беше определила специална тетрадка.

Веднъж, след като професорът завърши лекцията си, от катедрата се обърна към нея:

— Имате ли малко време...

Клариса се смути от вниманието, че са я отличили.

Дворцовият съветник Зилберщайн продължи:

— Извинете, госпожице, не бих искал да ви задържам, но забелязах, че внимателно слушате и стенографирате. Надявам се, ще ме извините, ако попитам дали записвате всичко, или по ваша преценка стенографирате най-същественото.

Клариса се изчерви. Малко изненадана дали не е направила нещо нередно, отговори, че си записва само най-важните моменти. У дома развива текста върху основата на стенографираното. Така правела винаги.

— Отлично. Чудесно е. Чуйте ме, госпожице. Бихте могли да ми направите голяма услуга. За този цикъл лекции бях подготвил само бележки и поради глупава случайност, когато чистили, са ги изхвърлили. Сега са ми необходими за публикация в едно американско списание. Не мога вече да ги възстановя. Когато днес видях, че продължавате да стенографирате, си помислих, че това е голям късмет за мен. Бихте ли ми предоставили вашите бележки?

Клариса се съгласи. Първите седем лекции били вече готови. Трябвало да обработи само тази още. Уговориха се тя да му ги изпрати

в университета. На следващия ден щяла да бъде готова. През нощта довърши преписването. Не мина и ден и тя получи телеграма, с която съветникът Зилберщайн ѝ благодареше и молеше, ако има възможност, да го посети в четвъртък. Всъщност това беше първата телеграма, която Клариса получи след онази, с която я повикаха от пансиона.

Дворцовият съветник Зилберщайн я прие в своя кабинет. Още в преддверието я впечатли необикновеното в този дом. Преди всичко той бе обзаведен с много вкус. Имаше картини, които досега никога не беше виждала, забележителни картини. По-късно научи, че това са репродукции на произведения от Йеронимос де Бош и Кало. Някои от карикатурите, посветени на Месмер, разкриваха всичко, на което лекарят се присмиваше, и според нея бяха подбрани с мрачна ирония. Дворцовият съветник Зилберщайн кръстосваше кабинета.

— И така, най-напред — не зная как да ви благодаря. Оказахте ми помощ в нуждата. Можех да изпратя ръкописа още вчера. Но има нещо повече. Вие ме изненадахте. С тези резюмета, които сте направили, вие по-ясно от мен самия сте изразили някои мои мисли. Станало е по-прецизно. Често се отклонявам, имам чувството, че не съм достатъчно ясен. Не бих могъл и да си представя по-добро извлечение. Вие ми показахте как един разумен човек възприема онова, което казвам. Това е важно.

Той седна.

— А сега ми разрешете да проявя може би любопитство. Имате ли определено лично занимание, или следвате?

Клариса спокойно му разказа за ситуацията около себе си.

— Не ви питам случайно. При мен през последните години нещата ми поизостанаха. Паметта ми не е отслабнала, както се надявам, но работата се трупа. Забавих много неща. Времето не ми достига дори да опиша ясно клиничните случаи. От дълго време търся помощ, искам да подготвя асистент. На два пъти вече опитах. Може би бях малко нетърпелив... Но когато онзи ден видях вашата извадка, почти се изплаших — тя беше точно това, което аз исках. Моята пространност да се сведе до най-същественото и изложението ми да стане ясно. Тогава си помислих за вас, исках да ви видя, от нетърпение ви изпратих телеграмата, защото, хрумне ли ми нещо, не мога да се овладеея. Постоянно мисля за това. Предположих, че мога да ви заинтригувам. Отчасти моята задача е интересна, отчасти е суха,

отегчителна работа... А една картотека не е работа за всекиго. Но...
Защо се усмихвате?

Думата картотека неволно напомни на Клариса за баща ѝ, за радостта му от събиране на данни. Веднъж я беше взел в тайната стая и ѝ беше показал картотеката. Когато се озова в света на своята работа, лицето на баща ѝ бе станало по-строго, по-сурово.

— Понеже вие казахте, че това не е работа за всекиго... Зная го... поради съвпадение. Но трябва да призная, че нищо друго не би ми било по-приятно. Може би това е начинът на работа, в който мога да вложа най-много от себе си... Благодарение стечението на особени обстоятелства.

Много бързо стигнаха до споразумение. Клариса трябваше всеки ден, срещу добро заплащане, по три до четири часа да изпълнява длъжността на асистентка, да се грижи за архива и да е секретарка, под негова диктовка да записва случаите на заболяванията, да ги обработва и картотекира. Но скоро ученият така свикна с нейната помощ, че работата заемаше целия ѝ следобед, а често и вечерите. На двадесет години тя имаше професия, която ѝ гарантираше не само да живее богато, а и да работи нещо, което ѝ доставяше удоволствие. Това, което най-много я впечатляваше у Зилберщайн, бе, че наред с невероятната подвижност и бързина на неговия интелект, той неуморно работеше и владееше изкуството да уплътнява времето си до последната минута. Клариса никога не го видя да бездейства, нито през тази, нито през следващите години. Сутрин до девет часа беше невидим и недосегаем за всички, включително за семейството си.

Ставаше точно в седем без петнадесет и работеше от седем до девет часа в заключена стая върху своите теоретични трудове и преди всичко върху един от тях — „Неврозите на народите“, който смяташе за дело на живота си. В рамките на голям исторически обзор, въз основа на огромна документация, той се опитваше да докаже, че народи и хора преминават през стадии на депресии и необясними заблуди. Разделът за Гърция беше единствено завършен и изведен напред като въведение. Той даваше нов поглед върху душевното състояние на тази нация, както Ницше се бе опитал да го изложи от литературна гледна точка. Предобеда посвещаваха на университета, следобеда — на широка практика, вечерта, независимо от социалните задължения — на кореспонденцията и проучванията. Но

междувременно, в кола или в трамвай, беше винаги с книга в ръка, почивка за него означаваше да смени една материя с друга. На Клариса не беше необходимо много време, за да го прецени. Не ѝ убягна, че при цялото уважение към неговата работа, не беше особено обичан както сред колегите, така и сред пациентите. От една страна имаше рязко, дори грубо отношение към пациентите си и имаше навика (в съответствие с един преднамерено усвоен метод) да опростява страданията и оплакванията им или да ги омаловажава с невинаги подходящи шеговити думи. Естествено, след като Клариса имаше възможност отблизо да го наблюдава, скоро забеляза, че тази грубост и ирония бяха защитно средство спрямо вътрешната му мекота. В основата си много добър и готов да помогне до саможертва, той се срамуваше да признае своята съпричастност като човек. Нерядко се измъчваше от отделни случаи дотолкова, че за да се изясни случай на клептомания^[1], отиваше сам в полицейското управление. Болната жена обаче третираше грубо, като крадла.

— Човек е загубен, ако има пациент с нервно заболяване и той забележи, че го приема на сериозно — обясни той веднъж на Клариса.

Беше му притеснително като лекар лично да бъде ангажиран, това караше този свенлив лекар да проявява най-странните черти от характера си. Ето защо от стеснителност той прибягваше до шеговити имена, когато се обръщаше към нея.

„Е, кажете, памет моя“ — я питаше, или: „Какво мислите вие, господарке на моите тайни?“ А когато ѝ диктуваше историята на заболяванията, доста често с интимен характер, винаги го правеше от писалището в затъмнената стая, така че лампата да хвърля сянка върху лицето му. Клариса приемаше това като уважение, което досега не ѝ бе засвидетелствал друг човек. От друга страна, той никога не скриваше благодарността си, макар и винаги да се изразяваше шеговито. Подчертаваше, че тя е станала незаменима помощница в работата му. Понякога искаше съвет от нея. Диктуваше ѝ препис от „нашето произведение“. Въведе я в своето семейство, имаше петнадесетгодишен син — и обсъждаше с нея своите медицински и лични проблеми. Правеше ѝ подаръци, които я молеше да избере заедно със съпругата му. Често тя имаше чувството, че е единственият, а може би и първият човек, на когото се доверяваше, и че за него това означаваше разтоварване, за него, който бе натоварен с чужди съдби и

чужди тайни. Тази атмосфера на доверие ѝ се отразяваше безкрайно благотворно, но в същото време ѝ се струваше необикновена. Нямаше намерение обаче да се свързва със семейството на учения. Знаеше, че след като му служи, служи на едно дело.

По-късно често си спомняше за тези години като за годините, през които е била най-безгрижна и най-свободна.

* * *

От многобройните разговори с него в спомените ѝ остана едно, не само защото беше за нея откритие, а защото за цялото това време засягаше собствената ѝ личност. Дворцовият съветник Зилберщайн я беше помолил през онзи следобед да отиде в библиотеката и да му подготви няколко извадки от исторически произведения. Когато се върна в шест часа, той за пръв път я посрещна доста грубо.

— Не мога да си губя времето! Къде сте сложили документите „Х“? Вече половин час се ровя!

Тя му ги показва с едно движение на ръката.

— И по какъв начин да ги намеря? — я смъмри той.

Естествено обаче, не търсеше под буквата „L“.

— Така съм подредила списъка по имена, че всяко от тях винаги отговаря на буква от азбуката. Ето тук е книгата.

Той хвърли книгата настрана.

— И така трябва всеки път да се ровя? Чиста глупост е това, което правите. Как си позволявате!...

Изведнъж той се сепна, погледна я и се разсмя.

— Простете моята неучтивост. Вие естествено сте права и пак права. Аз просто бях ядосан. Графиня „Х“ ми отказа днес в последната минута. Следващият пациент не дойде в уреченото време. Загубих целия следобед.

Като удряше с юмруци по шкафа с архивите, той се разтоварваше от нервното напрежение. Много доволен, че се е хванал по време на нервна криза, най-накрая обясни на Клариса:

— Е, сега виждате невролог в действие — той също си губи нервите, защото двама пациенти са му откраднали от времето.

Клариса си помисли, че трябва да протестира. Нищо чудно, преуморен е, но той всъщност не се е сработил достатъчно, защото все още не е разкрил моята тайна в картотеката. Той обаче продължи:

— А сега, за да не е съвсем загубено времето, може би трябва малко да ви изпитам, за да установя дали вие самата имате вече поглед на диагностик. И така, кажете ми преди всичко, съвест моя, направило ли ви е впечатление, че аз също съм предразположен към тежка невроза?...

Клариса запази спокойствие, макар, погледнато отстрани, професорът сам да й изглеждаше медицински случай.

— Напротив. Всъщност се учудвах, че не сте се превърнал в случай! Човек може да се преумори от работа и въпреки това да запази нервите си.

Доктор Зилберщайн я погледна сериозно.

— Лошо сте се учили при мен. В основата си аз съм самата нервност. Едно еврейско наследство. Още като дете то беше развито в мен като болезнено състояние. И до днес съм си все още такъв. В момента, когато остана сам със себе си, ставам неспокоен. Върху мен тегне бреме, което ме бунтува. Затова моята съпруга е отчаяна и ме принуждава да почивам през лятото. Ваканциите са нещо като заплаха за мен. Университетът трябва най-напред да има ваканция, пациентите трябва да отидат на лятна почивка. Аз... цялата ми тайна е да преодолеем безпокойството си. А успявам да го направя, колкото повече работя. Трябва да съм зает. Само когато съм зает, се успокоявам. Тогава не ме е страх. Защото страхът от самотата е по-лош от отрова. По-добре да работя, отколкото да нервнича. Когато зная, че зад мен стои и чака неспокойствието, тогава тичам, за да не може да ме хване. Това всъщност е последната тайна на трудолюбието, за което толкова ми се удивляват колегите.

Но вие сигурно сте забелязали: превърнал съм го в метод за лечение. Да ангажираш човека, да намериш за всекиго по нещо, което го занимава, значи да му помагаш. Това е, което ме отдалечава от Фройд. Зная, че той не ме харесва и може би има право. Аз от своя страна нещастно го обичам. Удивлявам се на неговата духовна сила, на неговата смелост, на неговата човешка почтеност и се срамувам, че „официалните“ ме ценят повече от него. Но смятам, че се различаваме в главното. В цял свят правят разлика между нас, макар,

пространствено погледнато, той да живее само през седем улици от мен. Фройд смята, че ако се познава проблемът на човека, то той може да се излекува, достатъчно е да му се посочи в какво се състои неговата лудост и каква е причината за нея. Фройд иска да насочи хората към проблема на тяхното разстройство, а аз искам да ги освободя от него. Смятам, че е по-добре на болния да се внуши нещо друго, по-безопасно. Не вярвам, че с истината ще му се помогне. Напротив, трябва да му се внуши друга лудост, нещо, в което да се вкопчи, за да не се самоизяжда. Нали разбрахте, успях да убедя Колман да се заеме с часове по пеене. Сега учи през целия ден, среща се с импресарии и вече мечтае за афиши по всички ъгли на улиците. Зная естествено, че никога няма да стане голяма певица, но ѝ помагам, като отвличам вниманието ѝ, защото искам само да ѝ помогна. Не вярвам, че ще оздравее. Всеки човек има своята лудост или поне предпоставка за лудост. Неговият нагон за значимост иска някъде да се прояви. Индивидът обаче не може да го отстрани, може само да го наклони на една страна, този най-глупав нагон, който съществува, тази страст към собствено отражение в пустотата. Всеки човек, дори и най-духовният, и тъкмо той, има затъмнено място в своя мозък, което не се осветява от разума му — Наполеон е имал идея фикс, семейство Достоевски — своя хазарт, Балзак е искал да стане драматург и търговец. Няма полза от това да се знае истината. Все още не съм попаднал на никого, на когото човек би могъл да помогне да се освободи от собствената си лудост, включително на мен самия.

Клариса, изглежда, бе направила гримаса, защото доктор Зилберщайн я погледна строго.

— Да, включително на мен самия. Е, хайде да направим опит. Не сте ли забелязали у мен един очевиден недостатък? Нещо, което ми подхожда, което според вас самата е безсмислено, глупаво, смешно, което изглежда нелепо за мен.

Клариса се смути.

— Е, човек може и с мълчание да не казва истината. Естествено, вие поне изпитвате дълбоко уважение, не се осмелявате да ги установите и за самата себе си. Но защо написах вчера възторжено писмо на професор Жакино? Вие знаете, че не харесвам книгата му. Отговор: защото искам да се държа учтиво с Академията на науките и искам да бъда поканен там. Защо пътувам на конгреси, които не ме

интересуват? Защо тази вечер ще отида на приема в Министерството на образованието? Знам, че е загубено време, безпомощно ще се мотая наоколо и ужасно ще скучая! Това е най-глупавото от всичко. Научно погледнато, ежедневниците са с по-голяма стойност. И защо? Защото страдам от манията, че биха ме забравили на часа, ако една седмица името ми не се появи в някой вестник. Защото си мисля, че съм забравен, докато все пак десет написани страници са по-важни от хиляда часа подобна пуста представителност. Това е някаква маниакална представа, тъпота, глупост, недостоеен за един сериозен човек начин на представяне. Знам го преди, знам го и докато го правя, а и след това. Но го правя. Докато се пиляя наоколо си мисля: какво правиш ти тук? Най-новата ми суетност се подлага на анализ, преди всичко получава обяснение. Чувствам несигурност, че вече не вярвам в себе си. Срамувам се, презирам се, доказвам така логично и съвършено точно тази безсмислица пред вас, въпреки че съм професор по психология, образован психиатър и психолог и от време на време, от случай на случай отново ставам жертва, съвсем съзнателно, на тази затъмнена част в моя мозък. Получава се, сякаш искам да обвиня сам себе си пред друг човек. Но сега се радвам, че съм се изприказвал. Може би в противен случай никога нямаше да го изрека. Ето, че вие знаете и оттук нататък имате право всеки път да са подсмивате, когато видите, че си обличам фрака и си закачам тези дрънкулки, ордени. Тогава ще установите за себе си — защото аз самият го знам, че сега действа манията, лудостта на този иначе безкрайно нормален човек. Вие виждате следователно, че знанието помага. Едно нещо е сигурно: в никакъв случай, както смята моят блестящ колега, това дори не прави никого щастлив. Напротив, мисля, че онези, които не знаят слабото си място, се чувстват много по-добре. По-добре ще е, ако вие никога не разберете кое е слабото ви място. Разбрано!

Той беше отново в добро настроение и почука с молив по масата. Стори ѝ се, че никога не го е виждала толкова щастлив. Досега винаги имаше нещо мрачно, винаги имаше някаква припряност в забързаните му движения. Клариса също се усмихна развеселена и беше подмамена да вземе участие в шегата.

— А моята диагноза? Сама вече съм любопитна какъв е моят случай? Щях да се срамувам да ви попитам.

Доктор Зилберщайн изведнъж стана сериозен:

— За мен вие сте доста особен случай. Не мислете, че не съм се замислял. Но е по-трудно, отколкото да разбере сам себе си. Наблюдава се функционален проблем, перфектен във времето. Но мисля, че вие все още не сте в стадий, в който може да се наблюдава. Вие правите всичко, за да прикриете вътрешното си състояние, за да бъдете незабележима. Впрочем това личи и във вашия почерк. Обаче вашата амбиция се задържа в граници, дори в чужди граници. Наблюдавам го — ако искате — дори с малко завист. Но в същото време вие вършите всичко толкова спокойно, толкова сигурно. Това, което ви се дава, вие превръщате в занимание. Ако не ви се даде — това също не ви притеснява. Как може да сте толкова уверена в себе си? Често се питам какво ви държи в такова равновесие? В състояние сте спокойно да седите. Това е вашата пасивност, дори във вашата активност има нещо пасивно. Онова, което всъщност желаете, все още не се е развило. Може би дори сама още не го познавате. Да, вие сте изключение, защото правилата не ви прилягат или все още не ви прилягат. Продължавам да търся нещо, за което да се заловя, дори противодействието, с което да го предизвикам. Направило ми е впечатление само пасивното ви поведение. В същото време у вас има стремеж да бъдете значима. Вие вършите чудесно най-повърхностното от онова, което е заложено във вас, но никога не излизате извън него. Вие наистина имате пасивно поведение. Не изисквате нищо. В това има нещо, което ви прави чудесна. Бих искал да кажа: „Човек едва ви усеща“, но, от друга страна, не усеща коя сте вие. Може би вие самата не го чувствате достатъчно. Мисля... Вие все още не сте открили своето призвание или по-скоро то не ви е открило. Но — той бързо премина към шеговития тон, тъй като забеляза, че тя стана сериозна — вие имате право, доказването на противното има специфичен характер, въпреки това аз няма да се откажа от работата си. Вие ще успеете, вие няма да се разминете с призванието си. Само търпение. Всеки бива достигнат от собствената си лудост. Само търпение. Някой път вие ще дойдете на моята улица. Вие също. Във всеки случай, каквато сте предвидлива, можете да си направите картонче за картотеката, дори да остане празно, добрият Бог вече е наострил перото. А сега след мъдростта — лудостта. Трябва да облека фрака за приема при министъра.

* * *

От този наглед случаен разговор остана едно-единствено изречение, което занимаваше Клариса и дори малко я безпокоеше. Със забележката „Човек не ви усеща“ и „Дори вие сама може би не се усещате достатъчно“, опитният наблюдател беше изрекъл нещо, което тя сама неясно бе чувствала през всичките тези години. В болницата, в курсовете беше работила с хора, с млади мъже, които имаха различен характер, със студенти и лекари. Беше говорила с тях, но никога не бе забелязала дали те имат лично отношение. Правеше впечатление, че дори на улицата някои от тях не можеха да я познаят. Докато след празненство някои вече си говореха на „ти“ и макар че не беше любопитна, забелязваше, че се завързват по-интимни отношения, тя си оставаше примирена с факта, че не прави впечатление. Затова и най-често мълчеше. Не намираще толкова бързо думата, въпреки че я знаеше по-добре от всички други. От скромност предпочиташе да мълчи. В училище не беше така. Приятелките ѝ искаха съвет, когато им се налагаше и особено когато бяха нещастни, но тя не се сближи с никоя (освен един-единствен път с Марион). Защото не ѝ бе писано да излезе от себе си. Слушаше как момичетата разказват своите приключения, как ги описваха, как пишеха писма, как пристигаха бележки. „Човек едва ви усеща“ — по-добре да не ѝ го бе казвал. Където и да се появеше, навсякъде бе „човек в повече“, който не пречеше, но, от друга страна, и не вълнуваше. Разговорите минаваха покрай нея. На двадесет години тя нямаше да липсва на никого, освен като дъщеря на бащата, а сега — и като секретарката на професора, секретарката, на която той можеше да разчита.

Клариса знаеше, че не я забелязваха и не съжеляваше много. Уединението бе за нея потребност, а нея тя бе наследила от баща си. Но другото я засягаше: „Но вие може би сама не се усещате достатъчно.“ През последните години ученичките от училището в манастира имаха възможност да видят много неща. Оттогава тя също доби някои впечатления: отначало уплашено, после учудено и накрая с потресен поглед. Тя установи още при подрастващите до каква степен жените са подчинени на любовта, а често дори на натиска на пола, така че веднъж едно момиче на единадесет години беше скочило от

прозореца. По времето, когато се грижеше за кърмачетата, се запозна с една самотна майка, която не знаеше кой е бащата на детето: беше го срещнала само веднъж, вечерта му се беше отдала, без дори да го погледне в лицето, след като друга по понятни причини би избягала. В болниците, от една страна, виждаше болестите, а, от друга — сестрите, които кокетно общуваха с лекарите, а накрая при невролога се сблъска с най-покъртителното прозрение. Там идваха жени, които бяха омагьосани от един артист. Полицията трябваше да ги отведе от дома му. Други се изяждаха от ревност. Една пък беше полудяла от желание да има дете, така че се отдаваше на всеки, когото срещнеше. Този горещ кинжал, който разкъсваше другите, не бе я докоснал дори с острието. Нито в училище, нито извън него понасяше предвзетата нежност. Беше ѝ неприятно, когато някоя другарка я целуваше, пазеше тялото си скрито от човешко око. Студентите, които я забелязваха, смятаха, че тя е приказлива и умна, но това не водеше след себе си до никакво влечение. Един-единствен път беше попаднала на веселие след дежурство в болницата. Заедно с брат си беше отишла в Хойриген, компанията беше от офицери, събрани в една бинарна. Пиеха вино, тя се радваше на звънките гласове и музиката, и за първи път почувства желание да се весели, а не да стои незабелязана. Когато един офицер се облегна на нея, тя не го отблъсна, но когато започна да я хвали, думите му ѝ се сториха банални, дори лъжовни. Чаша вино и още една, те се смееха, без да чуват, веселяха се, за да разчупят сковаността. Тя очакваше всичко като някаква церемония. „Сега той ще мушне ръката си под моята, ще сниши гласа си и ще ме целуне. Аз ще се гушна като котенце в него.“ Но изведнъж двамата замлъкнаха и нищо не се случи. Накрая положението ѝ се стори смешно. Как изведнъж почваха да блестят очите на хората, как нетактично се държаха в определени случаи. Беше преследване, ухажване, за да могат все пак да допуснат да ги уловят, защото всичко бе и мнима привидна отбрана. Клариса изпита гняв към себе си, че остана до такава степен твърда. Тази сдържаност тя не можеше да прокуди, а, от друга страна, чувстваше през някои пусти ноци, че е жена. Виждаше се в дома за кърмачета как държеше с ръка малки пръстчета, които не искаха да пуснат нейните, и в гърдите ѝ се надигаше тиха болка. Ето, че двадесет години не бе пожелала никого, един-единствен път не бе

дори мъничко влюбена. Тя чакаше отговор в себе си. Но сама не си отговаряше, понеже никога не бе поглеждала всичко това от страни.

Разговорът с дворцовия съветник Зилберщайн остави следа в нея. По пътя дори се опитваше да загледа офицери. Налагаше си да е весела с някаква непозната за нея естественост. Но когато се върна у дома и размисли върху поведението си вече не както в миналото, а с леко чувство на срам. В миналото я хвалеха, че на нея може да се разчита, сега тя се гневеше на себе си. Беше разстроена.

* * *

Стана май и стана юни 1914 година. Дните се точеха равно и тихо. Един следобед, когато Клариса отиде на работа, забеляза по начина, по който я очакваше професор Зилберщайн, че има съобщение за нея. Помисли си, че от това не може да произлезе нищо хубаво.

— Ще се наложи да променя плановете си за лятото. Проявих интерес към конгреса на педагозите в Луцерн „L'education nouvelle“. Там се събират група млади хора, а това означава, че очакванията са много приятни. Трябва да се разбере какво искат съвременните хора, те имат най-добър усет за времето. Неприятно е, но трябва да откажем. Току-що получих покана за летните курсове в Единбург. Това е важно. Жалко — ако човек иска да е учител на международно равнище, той трябва само да установява контакти, — с удоволствие бих присъствал на конгреса, но едновременно не мога да съм на две места! Или всъщност мога, ако имам момче за всичко.

— Бихте ли ми казали какво искате?

— И така — кратко и ясно, не се плашете, бих искал да разполагам с вас. Конгресът в Луцерн ме интересува: той се организира от французи, една група прогресивно настроени учители. Беше преместен в Швейцария, защото искат да използват случая и да посетят различните училища на Песталоци. Ще участват делегати от много страни. Моята слабост е детската психология, а са заявили участие експерти от Италия и Швеция. Помислих си, че вие и бездруго веднъж трябва да се разнообразите. Досега никога не сте излизали от Австрия. Но човек се чувства по-свободен, мисли по-свободно, когато е извън границите на своята страна, разтоварва се. Знам колко добре

правите обобщения, а никой по-добре от вас не знае от какво аз се нуждая най-много, какво ме интересува. Заявете своето участие. Заминавате, нали? Естествено, на мои разноски. Не е необходимо никой да знае, че аз ви изпращам. Ако мога да ви посъветвам, огледайте се и за други неща — може да отидете долу в училището в Монтесори, а и да научите някои неща от швейцарския модел край Бодензее, ще ви дам препоръки. И на двамата ще ни се отрази добре един път да нямаме нищо общо с изследване на болести и да се опитаме да сме мъничко по-здрави. Прието?

Клариса естествено се съгласи. В края на юни тя замина за Луцерн.

[1] Клептомания — вид разстройство върху контрола на импулсите. Неустоим порив да бъде откраднато нещо, от което човекът реално няма нужда и не представлява нещо ценно. — Б.ел.кор. ↑

ЮНИ 1914

Клариса остана един ден в Цюрих, преди да продължи за Луцерн. Само през първите часове бе малко притеснена. За първи път разчиташе само на себе си. Това бе първото ѝ пътуване, трябваше да спи в чуждо легло, и чувството, което изпитваше, бе ново. Струваше ѝ се, че сякаш тялото ѝ тук и сега ѝ принадлежи повече. Във влака успя по-лесно да завърже разговор с една жена. Там, където човек знае, че принадлежи към една общност, се чувства и общото. Там, където е чужд, той е предоставен повече на себе си. Във Виена беше дъщеря на подполковник — една секретарка, тук беше младо същество в скромен шотландски костюм, което можеше да се разхожда по улиците, а що се отнасяше до навиците, това зависеше от нея самата. Почти съжеляваше, че откриването на новото нямаше да продължи по-дълго.

В Луцерн, където пристигна предобед, отпечатаните програми, които бе получила още във Виена, след като бе заявила участието си, я насочиха към секретариата на конгреса за установяване на контакт и за да ѝ се посочи квартира. След като попита няколко пъти, откри една стара, според нея много разкошна сграда. Без да е особено блестяща, тя свидетелстваше несъмнено за солидното състояние на жилищните сгради в Швейцария през изминалите столетия. Заизкачва се по широка, огледално гладка, блестяща от чистота дървена стълба и вече се намираше в една уютна стая с таван, облицован с дърво, някогашната тържествена зала на тази аристократична къща. На въпроса ѝ къде се намира секретариатът, прислужникът обясни на трудноразбираем швейцарски немски и посочи едно писалище, отрупано с купища хартии. Зад тях седеше господин, който в момента попълваше формуляра на една дама. Твърде плаха, за да го прекъсне, Клариса изчакваше на няколко крачки и така имаше възможност да наблюдава и двамата. Дамата бе доста нападателна и изглеждаше разгневена. Тя постоянно вадеше програмата и непрекъснато искаше в нея да се променят определени елементи. От произношението с акцент и от високо изречените думи Клариса разбра, че би трябвало да е

полякиня или чехкиня. Ядоса се от настойчивостта, с която тя започваше все отначало, без да се съобразява с нея. Дамата, изглежда, искаше да наложи нещо. Толкова повече Клариса се радваше на невъзмутимото поведение на секретаря, който очевидно добре познаваше този истеричен тон. Беше мъж на около четиридесет или четиридесет и пет години, с удължено, малко болнаво лице, с красиво очертан нос и весели очи. Помисли, че малко ѝ напомня един портрет на Алфонс Доде, навярно с меката си кестенява брада. Очевидно бе, че трябваше да отпрати дамата, но той, професор Леонард, го правеше с толкова мек глас и така приятна неотстъпчива любезност, че разгневената молителка все отстъпваше за миг в набезите си. Любезността му го принуждаваше да смекчава всяка настойчивост. „Mais je vous assure, madame^[1] — го чу тя да казва с почти нежен глас, — il n'aurait pas plus grand plaisir pour moi que de realiser ce changement^[2].“ Онова, което другата не забелязваше в своята нападателност, бе, че той играеше с доброто си настроение и за да става още по-учтив, тя трябваше все повече да се пали. Клариса имаше чувството, че той се забавлява, че в неговата учтивост се прокрадва лека подигравка. Най-после дамата навярно разбра, че всичко е напразно, разгневи се, залюля чантата, която държеше в ръка, и изпълнена с огорчение, си тръгна, а той скочи и каза: „Madame, vous avez oublie vos papiers“^[3], и ѝ подаде документите.

Погледна към Клариса и мило ѝ се усмихна. Помоли я да се приближи към писалището. Едва сега тя пристъпи към него. Той учтиво ѝ предложи да седне. За момент тя почувства, че доброто му настроение се е върнало. Обясни, че търси квартира и идва за регистрацията, като назова името си. Той извади списъка и едва погледнал Клариса, радостно и оживено се обърна към нея:

— А, вие сте госпожица Шумайстер от Виена! Значи наистина дойдохте. Е, на вас трябва да потърсим хубава квартира, като за принцеса. Вие сте нашият почетен гост, когото очакваме.

Класира неволно се изчерви. Страхуваше се, че ще срещне неразбиране, че като асистентка на професор Зилберщайн е дошла по негова препоръка.

— Мисля, че в този случай има някакво недоразумение. Страхувам се, че ме бъркате с някого.

Но Леонард се усмихна.

— Не, вижте сама. С любопитство се натъкнах на вас... Снощи поставих до името ви една голяма удивителна и веднага ще ви кажа защо. Нямаме много чуждестранни гости, освен нашите собствени хора и швейцарците. От четиринадесет дни пристигат делегати от чужбина, всеки иска по нещо. Особено квартира с изглед към езерото. Също така да се преведат докладите им, а преди това във вестниците да се публикуват извадки от тях. За тази цел към тях някои са приложили и снимките си. И естествено, главното, което всеки иска, е да изнесе доклада си през първата вечер и никой не е съгласен да направи това на третата или четвъртата. Въпросът за подреждането по ранг около масата, като се вземат предвид званията и титлите, освен друго показва личната суета на нациите. До всяко име задължително си отбелязах всички желания, които трябва да имам предвид, и да взема под внимание отчаяна враждебност и съперничество. Когато снощи видях, че срещу името ви няма нищо, си казах: тя няма да дойде. Не може някой да пътува дванадесет часа за един конгрес, без да иска да изнесе доклад, само за да слуша. Или вие все пак сте донесли доклад и май искате да разрушите моя идеализъм?

Тя се усмихна. Ведрият му начин на общуване успокояваше.

— Не, аз наистина съм дошла само за да слушам. И ако ми позволите, ще помоля за съвсем обикновена квартира. В противен случай няма да се чувствам добре. Нямам тоалети. Бих искала да бъде колкото е възможно по-естествена.

— Accorde^[4]! А за реда около масата тази вечер? Имате ли предпочитания за съсед, за езика, за определена личност, с която искате да се запознаете?

— Не, тук не познавам никого.

— Все пак познавате мен. Ако нямате нищо против да седите на най-отдалеченото място от хабилитираните, то аз ще съм вашият съсед.

На вратата се появи нова дама. Клариса благодари и взе документите си. Квартирата се намираше в града, край езерото: чиста стая у приятна учителка, в една от онези къщи с остри дървени покриви, „типични“, както казват швейцарците. Погледът се плъзгаше по меката зеленина на езерото.

Конгресът започна следобед. Участниците се стичаха на групи, предимно млади учители и учителки, французите веднага се

познаваха. Те бяха друг тип хора, по-нежни. На входа отново стоеше секретарят, заобиколен от голяма група, всички искаха информация. Отново забеляза колко ѝ бе приятен неговият ведър, спокоен начин, с който той се справяше с шумотевицата. За всекиго имаше учтива или шеговита дума. Приятно чувство обземаше човека (неволно си помисли за напрегнатия начин, по който професор Зилберщайн уреждаше подобни неща), но това не му попречи, когато я видя, да я поздрави приятелски. Конгресът протичаше, както обикновено преминават конгресите. Всеки говореше по-дълго, отколкото трябва, тягостна топлина изпълваше залата. Независимо че владееше добре френски, за Клариса бе трудно да схване всичко. Не ѝ помагаше и доброто желание — просто бе твърде много за нея. Общуването вечерно време обаче я възнаграждаваше. Секретарят Леонард се грижеше за доброто настроение на нейната маса. Тя отново се възхищаваше на непринудения начин, с който той умееше да се отнася с хората, като приветливо се държеше към суетните, другарски — с приятелите. Около него цареше атмосфера на сърдечност, непозната ѝ досега, а нея самата освобождаваше от чувството, че е чужда. Започна разговор с учителка францужойка от Тулуза и така научи много неща, които можеше да съобщи у дома.

С Леонард, за когото разбра, че не е професор в университета, но го назоваваха с тази титла, само като гимназиален учител в Дижон, малко можеше да разговаря, макар че, когато бяха около масата чувстваше, че погледът му, често приятелски, се спира на нея. Толкова по-учудващо бе за нея, когато вечерта на втория ден на конгреса той се приближи и я попита дали не би искала да поговорят още половин час в едно кафе. Имал молба към нея. Отидоха заедно в малко кафе край рекичката, където още няколко приятни местни жители седяха пред своите чаши с питие, и той започна доста непринудено да говори.

— Навярно искам малко повече от вас, нещо, което не така лесно се дава на един чужденец — доверие и откровеност. Вие не участвате в нашата организация, но може би знаете, че до известна степен този конгрес е мое дело. Простете моята искреност, никой, освен вас не ми вдъхва толкова голямо доверие, защото все пак вие дойдохте на нашия конгрес само от интерес към тематиката, а, от друга страна — без да се интересувате от вътрешните проблеми. В други случаи нашите учители се срещаха винаги в някой френски град в провинцията, всяка

година в различен. Този път предложих малко да разширим границите, да поканим докладчици и гости от чужбина и веднъж да прекрачим границите на страната. Ето защо много бих искал да зная вашето мнение, вашето откровено мнение. Вие виждате нещата отстрани, аз ги виждам отвътре, а отвътре се виждат твърде много дреболии. Колкото сте по-откровена, толкова по-благодарен ще съм ви, толкова повече ме задължавате.

Клариса се замисли.

— Ако ме питате откровено, след няколко часа се чувствам малко потисната. Мисля, че са натрупани много доклади, а темите невинаги са съгласувани.

— Така е — каза Леонард без всякакво огорчение. — Човешка слабост е да се говори твърде много, след като е разрешено на някого да говори. А моята слабост беше, че не поставих ограничения за времето. Според вас има ли някакъв контакт между докладчиците от чужбина? Убедена ли сте, че разговорите са полезни? Какво мислите за прекрасното предложение на шведката?

— Не съм сигурна. Може би до известна степен то беше малко размито от последвалия уморителен доклад. Според мен трябваше да има почивка или дискусия. Леонард я погледна.

— Точно това мислех и аз... Имате ли чувството, че нашите хора разбират добре недостатъчно добрия френски на чуждестранните докладчици? Защо се усмихвате?

Клариса наистина не можа да се сдържи, спомни си нещо, което бе затруднило нея самата, докато слушаше.

— Хайде, смелост!

— В последна сметка вие естествено не трябва да ми сърдите, че малко се развеселих, но всеки миг чувствах, че слушателската аудитория се състои от учители, които са свикнали да поправят. Всеки път, когато някой докладчик допускаше грешка в синтаксиса, докато се изказваше, моята съседка ме побутваше. Тя, разбира се, трябваше да се въздържа, но се държеше така, сякаш я бодваха. А също и господинът пред мен. След това обаче бяха много мили с жените, които изнесоха докладите, и одобряваха техния френски език.

— А чисто научният принос? Научихте ли нещо ново, положително?

Клариса се поколеба.

— Кураж... откровеност!

— Всъщност не! — отвърна Клариса.

— Аз също. Но не съм го и очаквал. Онова, което исках, беше само духовното общуване. Големите хора се възхищават от разстояние, защото мислят, че близостта невинаги е добра. Обикновените хора са ми по-приятни. Те са „солта на земята“. Учителите и учителките, които виждате тук, са обикновени хора и живеят в една ограничена действителност. Те нямат смелост по собствена инициатива да преминат границите на една страна — с друг език и други парични знаци, ако не ги подтикнеш. Ние им осигурихме намаление на пътните, безплатна квартира и се опитахме да направим всичко, което ще ги накара да се чувстват сигурни. Докладите са само предлог. Вие го видяхте при тази шведка, носеше в себе си този предлог. На днешно време всеки, който иска, може да прочете всичко отпечатано. Не живеем вече в столетието, когато единствено словото пренасяше мислите. Онова, от което те се нуждаят, е чувството да са съпричастни към нещо, да се влеят със своето незначително съществуване в потока на времето. Това, което вълнува вас, вие, които живеете в големия град, и ви се струва дребно, на други се струва огромно, дори гигантско. Това е първата шведка, германка или италианка, с която мнозина от тях говорят през живота си. Вие нямата представа какво означава един малък френски град. Просто бавна смърт, ако човек живее там. Всичко или почти всичко досега бе израз на воля. Всъщност нашата страна се намира в един продължителен процес на пресяване, а ситото е нашата провинция: тя задържа по-тежките, по-грубите, по-флегматичните същества. Нежните, гъвкавите, умелите, интелигентните течението пренася в столицата. Ние им вдъхваме енергията, даваме им тласък, а те там ги използват и оползотворяват. Онези, които остават, всъщност са тези, които вече нямат никаква амбиция, никаква инициатива.

Клариса го погледна.

— А вие самият, защо вие сам не отидете в Париж?

Леонард се облегна назад.

— Бях в Париж пет, не, шест години в миналото, по време на честолюбивия ми период. Тогава бях социалист, радикален, дори много радикален социалист, но във всеки случай много честен и последователен. Публикувах във всички списания, говорех безброй пъти на събрания и ме издигнаха в партията, дори по онова време бе

лесно да стана и депутат. Следвах и необходимата за това подготвителна школа: две години бях секретар на министър Р. Може и да сте чували неговото име. Освен Жорес никой друг не притежаваше такава възпламеняваща сила. Той бе най-ослепителното дарование и аз като млад човек го обожавах като Бог, знаех речите му наизуст. Портретът му беше в моята стая и вие можете да си представите колко бях горд, когато станах негов секретар. Скоро водех цялата му кореспонденция, приемах посетителите му, всичко минаваше през мен. През тази година научих много, твърде много. Възторгът към него ме изгаряше. Някои от избирателите идваха при мен, за да говорят с мен, защото той беше отвикнал да говори с тях. Разбрах колко много компромиси са необходими, за да дойдеш на власт, какво се прави, за да се задържиш на власт, и колкото повече го наблюдавах — дори когато в горещината през някой августовски ден се съблечеше по риза, толкова повече забелязвах колко много се изразходва с тези дребни комбинации и партийни игрички. Във всяко действие има нещо, което с времето те изхабява. Той вече не четеше, не учеше, всъщност вече не живееше и преди всичко не беше свободен. Питаше се какво трябва да направи. Можеше да се задържи само с неизбежните обвързвания и компромиси. Високите постове са опасни за посредствени дарования. Характерът се изтощава, когато човек се напруга, за да надхвърли сам себе си. Изведнъж започна да ми се повдига от предизборната кампания в големите градове, тези молби и обещания, тези ръкостискания. Защото благодарността за това, което прави там щастлив един човек, за мен беше вече минало. Всъщност това бе благодарност, достатъчна за двама, а аз тогава, все още изцяло в речен в партията, си казах: „Искам да изляза от въртележката.“ Бих могъл да постигна повече в провинцията. По-добре да остана свързан с човешкото, дори със себе си, отколкото с един фотьойл в „Пале Бурбон“. Помолих да ме изпратят в едно малко градче, нарочно два пъти сменях мястото и ето, че сега съм там.

— Но вие казвате, че животът в провинцията потиска.

— Да, външно. Нима трябва само заради това някой да се затвори в себе си? Светът се нуждае от нова организация. Необходимо е да се работи насреща. Както е постъпвал Толстой, както е постъпвал Бестен! Виждате ли, човек се намира в един тесен кръг, но има чувството, че изцяло го изпълва. Не е абстрактно. Същото е, както

Гьоте казва: „Сложи перуката върху милиони къдрици, обуи краката в много дълги чорапи — ти си оставаш все същият.“ Човек познава хората, върху които може да въздейства. Може да ги наблюдава, внимателно да ги изучава и понеже правим внимателно това, в някое отношение знаем за тях повече, отколкото онези в Париж. Дело на големите духове е организаторското, а на малките — човешкото. Вгледайте се в тези скромни учители. Знаем, имат малко смешен вид с недодяланите си провинциални костюми, с очилата и с техните дребнавости. Погледнете една дузина от тях. Всеки поотделно прави впечатление на беден, несретен, но като цяло те са могъща сила. Те формират бъдещето, те са основната опора. Човек веднага осъзнава, че е правилно да нахлуе в оптичното, в онова, което се разпознава от пръв поглед, преди да го е възприел изцяло с очите си, със сетивата си, с чувството си. Става въпрос, как и откъде ще се гледа. Дори когато си един несретен учител. Много бих искал да прочетете нашите малки списания, които, взети заедно, нямат тиража на „Матен“ или „Фигаро“ за един ден. В тях ще почувствате истинския пулс, ще разберете истинския социализъм, истинската духовност. Всеки от големите вестници разтегля радиуса, а средата остава празна. Зная, че действам срещу вашите представи, както и на времето, което изисква обобщения. Но от моята гледна точка, за света аз трябва да действам срещу него, защото срещу него се надига съпротива. Известни са ни имена, които няма да намерите в нито един булеварден вестник. На тези хора им е безразлично, че никой не ги познава. Това е духът на нашето време. Едва преди изборите парламентаристите винаги си спомнят и идват при тях и по този начин се борят за гласовете им. Обичам ги тези малки хора, Нечестолубивите, Нешумните, които са съдържани. Те са суровите или праведните, върху които според Библията се гради светът.

Той прекъсна своя словесен поток. Тя чакаше:

— Виждате ли, това обаче не е достатъчно. То не е всичко, което исках. Не се отнася само за няколко души, отнася се за цялото човечество. Вашият Гьоте е казал: „Хората са като Червеното море: прътът едва е успял да ги удържи разделени и веднага след това те отново се стичат заедно.“ Но те нямат истинска общност. Трябва да се действа повече откогато и да било отвъд границите. Честолубивите в този свят са свързани, те взаимно се подтикват. Социалистическите

водачи взаимно се посещават, струва ми се, че сега при тях има конгрес. Индустриалците имат своите концерни, професорите — своите конгреси. По този начин ние всички мислим: ние сме могъщите. Само малките хора, тихите, нечестолюбивите, те не се събират и това е нещастieto на нашия свят. Те остават безименните, които не искат нищо един от друг, за които е достатъчно отгук и оттам да има почтени хора. За които е вече щастие да са истински заедно, без задни мисли, свързани с реклами и сделки. Навсякъде по света хората, свързани от общ интерес, се обединяват. Какво би станало, ако веднъж бихме пожелали да се съберат безименните като такива, които нямат никакви други интереси, освен да живеят тихо и кротко. Това би било най-голямата власт на света. Държавните интереси, класовите интереси — всички те се сблъскват във вселената. Нали разбирате, това беше малък опит. Невероятно малък, съзнавам. Но опити трябва да се правят отново и отново. Всеки обаче трябва да знае, че така не се постига нищо видимо. Трябва да се образуват хиляда, десет хиляди малки кръга, които да се докосват. Само тогава е правилно. Но не става въпрос за измеренията. Напротив, колкото по-големи са пропорциите, толкова по-малко вътре в тях е съдържанието — човешкото, а също и моралното. Нашата демокрация се разшири твърде много, същото важи за социализма. Това са вече апарати и организации вместо истинска общност. Ние трябва да се учим скромно, по-добре да се върнем към една по-малка мярка, към малки сдружения, групи. Те ще се съхранят, когато големият свят се разпадне.

Клариса мислеше. Това беше друг свят. Честолюбието му като професор, като учител бе изострено до крайна степен. Това ѝ напомняше за нейния баща.

— Знам, нищо не може да навреди, докато не обръщам внимание на това, което върша. Не нося никаква отговорност, когато предлагам да се направи съюз, да се образува колония.

— Но дали един залог си струва тази саможертва? Освен това вие постигате винаги само малки резултати.

— А навярно така е по-удобно — Леонард се засмя. — Все пак не казвайте саможертва. Не харесвам тази дума. Какво все пак е пожертвано? Самият себе си. Е, може ли да се направи нещо по-добро? Човек дава това, което има в себе си и не пита защо. Който мисли за вложения, не дава достатъчно. От едно не се лишава, от най-

същественото, от своята свобода. Защото няма човешка свобода без отговорност. „Il n’y a qu’une chose rester soy-meme“^[5] — при всички положения в живота, казва моят приятел Монтен. За това ставаше въпрос. Не за това, какво дава човек и за какво го дава, а какво оставя на индивида, какъв остава той самият. Това не са никакви видими успехи. Но статистиката също не показва никакви успехи. Мразя статистиката. Може би всеки успех, който тя показва, е по-егоистичен от другите. Министърът е мой приятел, той се обляга на едно мнозинство, аз също се облягам и се облягам с вас, и въпросът се свежда до гледната точка. Кой е по-силен? Двама млади хора, защото те са повече от седемнадесет хиляди гласа мнозинство при изборите. Наистина, прочетете De l’ambition. Тогава ще разберете защо оставам в моето малко провинциално гнездо, скрит, но свободен. Vive la liberté! Кой знае какво ме кара така да бърбям? Да се чукаем!

Леонард се беше оживил.

— Е, сега изслушайте един авторски доклад. Дано сте научили от мен нещо, нещо за Франция. Следващия път вие трябва да ми разкажете нещо за себе си.

* * *

На третия ден Клариса започна да се уморява. Не беше свикнала да бъде постоянно с хора, а всяка вечер имаше и банкет. Всичко за нея бе твърде ново. Сутринта на четвъртия ден, сутринта на двадесет и осми юни й се стори, че ще й се стовари ново бреме, но навън се ширеше синьото езеро с огрените от светлина планини. След завършването на конгреса се предвиждаше общ излет до Риги, но необходимостта да остане сама, да преосмисли всички впечатления бе толкова силна, че тя взе първия параход на кея и се понесе по езерото. Параходът бе почти празен, сезонът все още не беше истински започнал. На малките пристанища къщите светеха от чистота, мъжете седяха пред тях или работеха около тях. „Малките хора — си спомни тя вчерашния разговор. — Ето, те са тук, тези, за които нищо не се знае.“ Това сме ние — безбройните съществувания, разпилени по земята, ние, които не искаме нищо, освен нашия малък тих живот тук и там, и навсякъде. Клариса не се постара да запомни имената на

местата, където малкият кораб оставаше на пристан. Не погледна и картата. Не изпитваше никакво желание да научи имената им. Искаше само да усеща, че тези планини съществуват, че те не са нищо друго, освен планини. Не искаше да знае колко са високи. Искаше само да наблюдава формите им. Не искаше да знае и кои са хората, тези хора, които живееха по тези места и с мълчаливото си битие тихо даваха своята дан за красотата и за смисъла на света.

В осем часа вечерта бе прощалният банкет. Доволна и успокоена, тя се върна още в седем часа. Хазяйката ѝ, любезната учителка, я посрещна със съобщението, че вече два пъти един господин е питал за нея. Щял да дойде още веднъж преди началото на банкета и помолил да ѝ предадат да го почака. Тя имаше време само да се преоблече и Леонард се появи. Той беше. За пръв път го виждаше такъв, нетърпелив и възбуден, и докато все още се приготвяваше, зад вратата я помоли да побърза, било наложително и важно. Едва прекрачил прага на малката приемна, без дори истински да я поздрави, започна:

— Чуйте ме! Трябва да дойдете с мен, трябва да ми помогнете! Случи се нещо неприятно. Не зная дали чухте новината. Днес в Сараево е убит вашият престолонаследник Франц Фердинанд заедно със съпругата си.

— Убит? — тя се стъписа.

— Да! По време на едно инспекционно пътуване или при маневри. От въоръжени лица от малцинствени групи, някакви престъпници. Новината дойде неочаквано по време на последното заседание на нашия комитет, когато трябваше да определим кой ще говори на прощалния банкет. Вашата сънародничка госпожа доктор Кучера не се овладя и започна да крещи „тези бандити, тези сърби трябва да бъдат унищожени“, те били банда убийци. Най-напред трябвало да убият своя крал... Сръбската делегатка госпожа Димов стана и се нахвърли върху нея. Срамувам се да ви кажа какви думи си размениха тези жени — гласът му затрепери от гняв, тя пребледня като платно от гняв, — наистина беше жалко: двете жени се оскърбяваха пред всички нас като на пазара, ние напразно се опитвахме да ги успокоим. Накрая госпожа Кучера обясни, че тя няма да седне никога на една маса с тази, която принадлежи към нация убийци, тя била дъщеря на офицер, никога нямало да бъде заедно с нея. Можете да си

представите как се отрази това върху останалите. Дявол да ги вземе жените, които правят политика. Имам предвид честолюбивите жени. Честолюбието приляга на един мъж, но когато това е жена, тя се превръща в посмешище. Човек се мъчи да направи нещо, опитва се да обедини хората около едно дело, а те взаимно се обвиняват — това все още е безумието на идеята за държава. Тя обръща всичко с главата надолу. Държавата, народът, нацията, невидимото, абстрактното е изправено срещу жизненото. О, какъв позор беше, позор! Аз се засрамах.

За първи път Клариса видя този човек обезкуражен. В погледа му се четеше тъга.

— Нещастие е, че тъкмо тази госпожа Кучера трябваше да произнесе на прощалния банкет благодарствено слово от името на чуждестранните делегати. Тя сама настоя. Въобще не бяха я предложили. А сега си помислете, ако тя тази вечер отсъства, ако нейното място на централната маса остане празно и по този начин нашите хора, които са дошли с вяра и радост, установят, че всичко, което сме казали за разбирателство, за международно приятелство са само празни приказки, защото и най-незначителният повод е достатъчен, за да прекъсне това едва зародило се общуване, какъв провал! Ще излезе във вестниците и ще се разчуе. Така работата, продължила седмици наред, ще се провали и вместо едно задълбочено доверие, нашите хора ще отнесат по домовете си едно лошо, да — най-лошо впечатление. А именно, че са били обидени. Този провал трябва непременно да се предотврати и вие трябва да ми помогнете. Трябва да обясните на вашата разгневена сънародничка, че тъкмо днес не бива да отсъства. Трябва да поговорите с нея.

Клариса се замисли.

— Естествено, ще се опитам, ако вие настоявате. Но нямам добри предчувствия. Познавам тази госпожа, доктор Кучера. Тя е това, което във Виена наричат „всеядна“. Тя участва във всякакви групи и сдружения, но въпросите я интересуват дотолкова, доколкото може да ги използва за своя собствена изгода. Мисля, че човек би могъл да я убеди да говори. Но съвсем не съм сигурна какво ще каже. Изобщо не съм сигурна. Дори вчера вечерта не можех да кажа точно, разговаряхме, докато седяхме заедно, на мен дори ми бе приятно. Ето, че дойде и рускинята... Досега винаги съм си мислила, че всеки сам

заема мястото, което му се полага, но разбрах, че към голямото колело на историята всяка нация е прикрепена подобно малко зъбчато колело. Да идем все пак при нея.

Тръгнаха заедно. Огорчението на Леонард бе толкова голямо, че той не можеше да се успокои.

— Това не е единственият повод — той сви юмруци. — Става въпрос за нейния проклет национализъм, който взривява партиите. Международно. Той опропастява всичко. Това е лошото: едно-единствено отечество да се поставя над всичко. Въвличат ни в безразсъдствата на нашите отечества. В отечественоманията. Какво ни помага, ако сме честни и с добра воля, след като горе дузина хора не го желаят? Те гледат едно друго знаме, както бикът гледа червения плащ. Ние трябва да се отърсим от нашата отечественомания. По дяволите с отечествата.

— Но вие сам принадлежите към едно отечество. Вие сте французин. За вас също е важно да можете да изградите Франция.

— Да, французин съм. Но не съм мароканец. От мен никой не е искал такова мислене. Искат го от всички нас, от 1907, след като анексирахме областта Шауя. Макар че не познаваме арабите. Беше необходимо за производството на нашата страна. Нужни са ни суровини. Нима Камбоджа е човекът, работникът, гражданинът, селянинът? Какво има Камбоджа? Какво има Русия? Свръх измерението. Трябва да се научим да мислим с понятия. Нещо като разположение на великата сила. При това не можем да се поставим на друго място, освен там, където наистина сме. Наистина. Не можеш да бъдеш на крачка пред сърцето си. Трябва с разума си да мислим съзнателно и истински. Трябва да бъдем честни. Франция такава, каквата е, и Австрия, и Сърбия. Ние, малките хора, сме нищо, но те искат да ни наложат техните интереси, за да станем пушечно месо. Почвата, земята, езикът, изкуството — това е Франция, а не Камбоджа и Гвиана, и Мадагаскар. Няма нищо общо. Чувствам се глупав като селянин и накрая казвам какво ме засяга. Човек трябва да мисли примитивно, за да мисли правилно. Трябва да се разграничи от тази мания, да бъде съвсем обикновен, съвсем честен. Казвам: не ме засяга.

Междувременно бяха вървели и бяха стигнали до хотела. Съобщиха за себе си. Госпожа доктор Кучера съжалявала. Не можела

да приема никого. В осем часа заминавала обратно за Цюрих. Събирала си багажа.

Леонард и Клариса стояха във фойето на хотела. Нищо не казаха. Той бе свалил шапката си и тя забеляза, че косата му бе залепнала на слепоочията. Изглеждаше изтощен.

— Не знам вече какво да правя. Късно е да променям програмата. След четвърт час трябва да се произнесе словото. Сигурно трябва да кажа: „Разболя се.“ Но аз не лъжа. Никой няма да ме принуди. Това с нищо не би помогнало. Ще развали цялата вечер. Всеки ще гледа към празното място: учителката по рисуване от Гренобъл, добрият начален учител, който винаги седи пред пианото. Търсих всички, събирах ги един по един, писах за тях до консулствата. Да, малките хора — с колко радост, с колко всеотдайност са готови да направят нещо. Те по детски се радват — трябваше да се получи една европейска манифестация. А ето, че стана така, че нашият господин Поанкаре заминава за Париж, за да заздравя военния съюз, Тройната антанта. Проклетата идея на послушната госпожица Вибер, която искаше да отбележи на стената присъствието на всяка нация с нейния цвят, знаме и герб. Три следобеда работи, за да го направи. Сега мястото на госпожа Кучера е празно. Всичко бе напразно. Две глупави жени провалиха всичко. Всеки поотделно имаше желание и трябваше да действа в своя кръг. Тук се събраха петдесет млади хора, представители на пет хиляди, на десет хиляди. Сега ще си отидат с чувството, че не са свършили нищо. Те искаха с оптимизъм да покажат, че всички принадлежат към един и същи свят. След петнадесет минути трябва да започне вечерята. Сега вече нищо не може да се направи. Украсата не може просто да се свали. Приятелите работиха две нощи и рисуваха на картон. Освен това в залата вече има хора.

Клариса видя отчаянието му. За първи път виждаше човек, който излъчваше толкова много ведрост, да бъде разколебан. Стоеше и въртеше шапката в ръцете си. Замисли се дали тя не би могла да направи нещичко, по възможност анонимно.

— Може би все пак може да се направи нещо, ако всичко би се насочило в една посока — нали все пак виждате колко трогателни са тези хора.

— Как? Нима трябва да се моля на тази отмъстителна доктор Кучера, която дори вече не желае да ме приеме, като вживяла се в

ролята на министър? А ако човек я остави да говори, може ли да знае какво ще каже? Само да знаех къде бих могъл да се скрия!

— Вие просто трябва да им кажете нещо, откровено и ясно. Станало е недоразумение, трябва да им обясните как не би трябвало да се постъпва.

— По този начин само допълнително ще изостря вниманието им. Тогава Клариса го погледна.

— Мисля... Има изход... Аз наистина не съм делегат... Поне официално не съм... Но в края на краищата все пак съм австрийка и гост на конгреса.

Леонард подскочи.

— Вие... Искате да заемете нейното място? За това въобще не бях помислил... Това... Това... Това би било чудесно... Това би спасило всичко. Колко съм недосетлив... Това е съвършеното решение. А... Ще кажете ли и няколко думи?

Клариса се поколеба.

— Никога не съм говорила пред публика. Винаги ми е била необходима подготовка... Трябваше нещо да нахвърля.

— Няма нищо. Няма нищо. Напротив: няма нищо да нахвърляте, колкото по-непринудено говорите, толкова по-добре. Няма да има никаква фразеология. След като другите толкова много говорят, наистина ли искате да го направите?

Той така пламенно я погледна, че тя леко се изчерви.

— Ще опитам.

Леонард изведнъж подскочи, сякаш нещо го бе ухапало. Като че ли бе забравил всичко, хвана я за раменете посред фоайето. Стори й се, че сякаш искаше да се сдържи да не я прегърне.

— Вие сте... Вие сте чудесен човек. Истински, същински другар. Веднага го почувствах. Да, ние, приятелите, чувстваме това. Толкова е хубаво. Когато човек си мисли, че всичко е свършено, ето, че съдбата му праща някого. Как да ви благодаря?

Погледът му я обхвана цялата. Беше изпълнен със сърдечност и топлина. В същото време чувстваше ръцете му на раменете си. Никога досега не беше чувствала толкова откровена сърдечност у един човек.

— Така поне няма да имам чувството, че съм дошла напразно. Ето, че сега все пак ме натопихте на почетното място, което ми предложихте.

* * *

Вечерта премина наистина прекрасно. Клариса каза няколко съвсем обикновени думи за благодарност, които в никакъв случай не направиха впечатление, че са заместител, и бяха така сърдечно приети, че сръбските делегати, почувстваха необходимост да ѝ стиснат ръката. Никой не забеляза произшествието. След това Леонард произнесе още едно прочувствено слово. На лицето му бе изписано щастие. Както описваше конгреса, той малко напомняше на Тартарен де Тараскон^[6]. С това конгресът беше закрит. За следващия ден бе предвиден само общ излет до Риги, истинското общуване между колеги. На разположение им бе даден един от най-мощните параходи и веселата гълчава започна, щом потеглиха за Вицнау. Клариса почти не виждаше Леонард. Той се грижеше за реда, а също и за разрешаването на малките трудности, задължения, които имаше като истински капелмайстор. Вълнуващо беше човек да наблюдава.

Някои от тези учители, никога досега не качвали се на толкова голям параход, намираха, че е прекрасно. Швейцарците се бяха погрижили да направят най-доброто. Навсякъде, където хвърляха котва, ги посрещаха заедно с децата от селището. Единствената грижа беше времето. Премина вятърна буря, тя блъскаше облаците пред себе си, а самият Риги, така поне изглеждаше, скоро си свали бялата качулка. Някои се бяха заматнали с шала си. Параходът стигна най-напред до Флюелен, а след това се върна по местата на Вилхелм Тел^[7]. Клариса разговаряше с френската учителка, разказа ѝ легендата за Тел. От всички най-приятни ѝ бяха селяните и тя ги наблюдаваше. Леонард имаше право, беше ѝ отворил очите за тях. Сега тя наистина ги виждаше по друг начин, в сравнение с миналото. Това бяха малки хора, личеше им. Носеха дъждобрани, странни носии, селски престилки, твърде черни, много дебели сукмани. От поколения се бяха научили да пестят. Далекогледите вероятно бяха наследени, очевидно бяха на дядовците им, плетените чанти — от бабите. Пестеливостта им беше завидна. За вечеря ядяха обикновени филии с масло, но те всички сияеха от радост. Наоколо беше езерото, меките възвишения, чистотата. Това беше първият им поглед към света. Някои дори бяха с фотоапарати. Но всичко, което имаха, бе поразително евтино. С тях

човек изпитваше истински радостта от живота. Клариса неволно си помисли за него, за Леонард. Той се нагърбваше с всичко като близък човек. Същинското вълнение започна, когато зъбчатата железница ги понесе нагоре, когато всички се почувстваха като в приказките. Мнозина носеха пелерини и такета, също като за пътуване до Северния полюс. Въздухът ехтеше от откъслечни викове — „Regarde donc“. Те си посочваха цветята един на друг. В сянката откриха парче лед. Далекогледът се предаваше от ръка на ръка. Наслаждаваха се на уханието на планинския въздух. Отдолу се чуваше екотът на тежки църковни камбани. Скупчиха се около един професор по география, който им обясняваше всичко. Случи се така, че тук, горе, внезапно ги обгърна могъщ облак, така че единият едва виждаше другия. Разнесоха се викове и писъци. Беше приключение като с призраци. Някой извика на френски „Henri“. По-късно привечер, когато небето имаше лек червеникав отблясък, Леонард положи немалко усилия да ги събере обратно. Последваха го със зачервени лица. Беше толкова повълнуващо, съвсем като детска радост. Клариса си спомни за екскурзиите из планините, които бяха уреждани от манастира, но тук бяха възрастни хора, сред тях имаше мъже със сиви бради, съсухрени жени. Следваха го, сякаш следваха пастора от църквата, а тя винаги го бе възприемала романтично. Но сега той бе едно цяло с тези хора. Тя постоянно мислеше „малките хора“. Ей сега ще запечатят! Наистина, те запяха „Марсилезата“^[8] Колко беше прав Леонард! На тях, безименните, трябва да внушим всичко това, защото ние сме участниците. Заедно с тях пътуваха и други хора. Все пак какво знаят разглезените? Само другите, скромните, познават късчето щастие. Ние наистина строим света заедно с тях.

По обратния път Клариса не може да се насити да гледа радостта на тези хора, които бяха на парахода. Те изведнъж се бяха променили. Очите им сияеха от радост. Колкото сериозно бяха седели в конгресната зала, толкова по-любопитно оживени бяха на улицата. На нея обаче ѝ се струваше, че погледите им се бяха прояснили. Тя се смееше с тях, заговаряше ги, нещо, което заради своята притеснителност никога не беше допускала. До нея седяха две учителки от Монтобан и така тя също допринасяше за сближаването на света, за да даде малко топлина, да се усети съпричастна с тях. Никога не бе гледала с такива очи ученичките в манастира, а бе спала с

тях цели шест години. Изпитваше потребност да говори, колкото и малко да имаше да каже. Но ѝ хрумна, че биха могли да си помислят: „Съвсем не е стеснителна.“ Това преживяване сякаш бе на „сестрата“ в нея, чувстваше го така, както беше приела за приятел Леонард, а тя имаше самочувствието, че беше част от радостта, като се откриваше и се раздаваше. Както никога досега чувстваше и вятъра срещу себе си.

Настъпило бе алпийското сияние. Облаците бяха избледнели и сега блестяха в розово. Параходът се приближаваше до Луцерн. Постепенно всички бяха притихнали. Бяха изтощени. Слънцето бавно бе залязло. Настъпи лека прохлада. Лицата ставаха все по-неясни. Върхът „Пилат“ все още се виждаше. И слабата светлина бе достатъчна, за да си покаже короната. Клариса се оттегли в дъното на палубата. Искаше да се овладее. Добре съзнаваше, че вече не е сама на света. Към нея се приближаваше една сянка. Беше Леонард, той седна до нея. В този миг тя почувства, че е мислила за него. Той умееше да раздава топлина дори само с широките си рамене и меката си брада. А и как само бе съумял да създаде радост на тези триста-четиристотин души. Погледът му я обгръщаше, самият той изглеждаше ведър, но уморен. Тя го поздрави и му благодари.

— Нали наистина всичко мина добре? — каза той много щастлив. — Никакъв провал. Сега и аз мога да си позволя малко радост. След като параходът хвърли котва, край на отговорността ми за „mon troupeau“. Тогава отново принадлежа на себе си.

Тя му каза няколко сърдечни думи, как внимателно е наблюдавала работата му и колко доволен трябва да е той.

— Да, изключително радостен съм, вие имате право. Но какво да правя с радостното чувство? Само за мен е в повече. Свикнал съм с поскромнен дял — вечерно време една книга, един приятел, едно хубаво писмо, малко музика. Всъщност това е щастието за мен. Ако е повече, не зная какво да правя с него — искам да го споделя. За мен всичко това е огромна радост, какво да правя с толкова радост? Ръцете ме сърбят. Ако бях швейцарец, в Алпите щях да пея по алпийски без думи; истинският французин би пил вино. Нима трябва да марширувам като на парад? Какво прави човек с толкова радост? Посъветвайте ме, вие винаги знаете верния отговор.

Клариса се усмихна. Тя забеляза: той трудно се привързва, но още по-трудно се разкрива. Но на нея говореше с лекота.

— От сърце се радвам, че бях с вас. Вие обаче ме надценявате. Можех само да ви отегчавам. Не съм чела много, сигурно нямах право да участвам в конгреса. Живея в тесен кръг.

Леонард погледна към водата.

— Заминавате ли си утре?

— Не — отвърна тя, — почивката ми започва едва сега. Конгресът ми послужи само като предлог за пътуването. Дори ако всичко се бе провалило, пак нямаше да съжалявам. Това навярно беше най-доброто от всичко възможно.

Той се замисли. От вида му личеше, че иска да каже нещо. След като ти е толкова приятно да си с някого, трябва да намериш и добра дума за сбогуване. Ако беше неискрен човек, щеше може би да е наясно със себе си и щеше да се държи като нормален човек. Странно бе колко малко възрастни хора могат да говорят свободно.

— Кой знае къде отивате. Кой знае дали ще ви видя още веднъж. Исках да ви кажа нещо, но не исках да изричам каквато и да било лъжа. Не обичам високопарните слова. Но вие знаете: винаги ми беше приятно, когато бяхме заедно. По този начин почувствах по-голямо доверие към себе си, а наред с това и към всичко останало. Отдавна вече преценявам хората по това, дали ме правят по-добър. Вече се питам дали ми е по-приятно, когато съм заедно с вас?

Силно чувство нахлу в Клариса. Спокойното, човешкото у него я завладя и тя неволно посегна към онова място на рамената ѝ, където той вчера я бе докоснал в прилив на благодарност. Не им бяха необходими никакви сладникави думи. Всичко бе честно и ясно. Задължително бе на сбогуване да се каже нещо правдиво.

— Да, и на мен би ми било мъчно, ако вече не се срещнем.

Водата плискаше край кораба. Машината работеше. Те чувстваха дъха си.

— Кажете ми честно, не зависи ли това от вас? Свободен съм още дни и седмици. С удоволствие бих ходил из планините, бих правил излети, разглеждал градове. А вие? Чувствам се така радостен, както рядко в живота си. Дни наред да имам възможност да говоря с някого. Бихте ли споделили намеренията си с мен? Заедно с вас ще ми бъде драго да прекарам още няколко часа, още няколко дни като добри приятели. Искам да поскитам. Още не зная в каква посока. Ако ви срещна по пътя някъде в някой град, как отново си седите в някое

кафе... Тогава бихме могли да се срещнем и там. Бихме могли да посетим едни и същи градове, заедно да отидем на излет.

Тя го погледна и спокойно отвърна:

— На драго сърце!

Светлините се приближаваха. Леонард стана.

— Благодаря ви! Сега трябва да се погрижа за моите хора. Имам да уреждам сметки, до утре сутринта. И тогава утре сутринта ще си поговорим още веднъж. Благодаря ви!

Подаде ѝ ръка. Беше като ръкостискане.

Клариса го проследи с поглед. Изпълни я топло чувство, докато гледаше спокойната му плавна походка. Не бе казал нито една погрешна дума. Несъмнено всеки друг щеше да ѝ хвърли поглед, който да я отблъсне и смути. Неговият поглед бе първият, който тя бе възприела с радост и който я бе изпълнил с нежност.

[1] Но аз ви уверявам, мадам — в оригинала на френски. — Бел.пр. ↑

[2] Няма да има по-голямо щастие за мен от това да осъществя тази промяна — в оригинала на френски. — Бел.пр. ↑

[3] Мадам, вие си забравихте материалите — в оригинала на френски. — Бел.пр. ↑

[4] Съгласен — в оригинала на френски. — Бел.пр. ↑

[5] Нищо не остава за мен — в оригинала на френски. — Бел.пр.

↑

[6] Тартарен Тарасконски, любим герой от световната литература — комичен, пълнокръвен, с невероятни идеи и с непресъхваща вяра в живота. — Б.ел.кор. ↑

[7] Вилхелм Тел — легендарен герой от епохата на освободителната война на швейцарския народ против австрийското владичество на Хабсбургите. — Б.ел.кор. ↑

[8] Марсилеза — Сега национален химн на Франция, тя е била и химн на международното революционно движение. — Б.ел.кор. ↑

ЮЛИ 1914

На следващия ден се споразумяха заедно да отидат на излет до Венгерските Алпи и нищо повече. Дватама изпитваха притеснение един към друг или най-малко чувстваха, че не бива да се задължават взаимно. След това решиха да направят още един излет и от този ден нататък вече не се разделяха. Общуването между двамата се отличаваше с изключителна сърдечност, без външен израз на бурна страст. След като два дни бяха заедно, изглеждаше така, сякаш никога не е било и не би могло да бъде по-различно. Още първия ден с искрена откровеност я посвети в семейното си положение. Съгласно буквата и закона той беше женен, но жена му го бе напуснала преди шест години, тя обичала повече възможностите на младия политически деец, отколкото него самия. Затова през периода на неговото развитие бе подкрепяла честолюбието му. По-късно развила собственото си честолюбие и по време на неговото издигане пламенно работила за него с последователност, присъща на посредствените жени и доколкото това съвпадало със собственото ѝ желание да се издигне — мястото на секретар на министър той повече дължал на нейната упорита и умна дипломация, отколкото на собствените си способности. Когато по-сетне се оттеглил от политиката, тя не го разбрала, а още по-малко, когато заел учителско място в малкото населено място. Понякога човек прави жертви, чийто смисъл не разбира. Разочарованието за нея било голямо, той не спазил обещанието си и това се превърнало в нейно разочарование от самия него.

— Тъй като и двамата бяхме честолюбиви, си допадахме. Аз обаче я разочаровах.

Под предлог, че ще гостува на майка си, тя оставала в Париж седмици наред и Леонард не си правел никакви илюзии, че тя поддържа друга връзка. Без споразумение или развод, те заживели разделено. Според схващанията му за независимост той ѝ бе дал свобода. Между тях не съществувала каквато и да било неприязън и той бил готов незабавно да се съгласи на развод, щом тя го поиска. Но

за нея било по-удобно в Париж да я смятат за „омъжена“ жена. Без значение къде живее семейството „проформа“, на него му бе безразлично, защото и двамата не бяха искали дете. На нея, на Клариса, той разказа всичко това съвсем точно, без да го украсява, и тя разбра, че той не иска да има тайни от нея, не желаше да събужда у нея каквито и да било надежди, че иска да я спечели именно с това, че ѝ казва истината. Той с нищо не ѝ се натрапваше, тя чувстваше, че това бе по-скоро свян, отколкото прикрита нежност. Той не искаше да я мами и да настоява, искаше да я предупреди, че тя свободно трябва да реши дали има желание да му се отдаде. Клариса знаеше, че дори когато пожелаеше да му се отдаде, това бе равнозначно на отговорност, но тя не приемаше този грозен начин да го отблъсква, когато толкова силно го желаше. В същото време изпитваше чувство на благодарност към този мъж, който я освободи от страха, потиснатостта и задръжките в нея, защото по този начин тя щеше да престане да бъде самотна и съдържана. На четвъртата вечер те се събраха, не се чу нито една сладникава, нито една излишна дума.

През следващите седмици живееха извън времето. Слязоха пеша до Комерзее. Предварително изпратиха малкия си багаж. Искаха да са свободни: знаеха, че и бездруго са обвързани един с друг. Веднъж спориха дали е сряда или четвъртък. Това бе единственият им спор.

Ако не трябваше да се пътува с влак, нямаше да навиват и часовника. Приемаха и времето, и календара като принуда.

Нощуваха в малки странноприемници и в малките градчета, защото средствата им бяха ограничени. Леонард ѝ обясни, че е по-добре да избягват големите градове. Той не търсеше музеи и библиотеки, искаше да види малките хора в малките градове. Те търсеха точно тях, а не Блегио и Вила д'Есте. По-дълго оставаха в градовете, където се тъчеше коприна, където не бе стъпвал чужденец, където всъщност нямаше нищо забележително. Чувстваха се добре в малките странноприемници, за тях бе по-важно да говорят с обуцаря и да посетят селското училище. Надникваха и в частните домове. Леонард разпитваше какво припечелват хората. Разговаряха с лозарите. Седяха с тях пред пивниците.

— Хората са част от всичко това. У дома няма да ти се смеят, че нищо не си видяла от Италия — нито кулата в Пабия, нито академията във Венеция. Те няма да знаят къде сме били. Тези местенца не са

важни. И аз искам да ги забравя. За мен те се наричат „навсякъде“. Една страна не се брой по великите умрели в нея. Брой се по нейните живи. Но съвсем не по висшите и най-висшите. Тя продължава да живее в безименните. Търси ги навсякъде. Погрешно е да се търси изключителното — каза той, — съществува една погрешна мярка. Равена, катедралата, Леонардо — това е всичко, посочено в пътеводителите за чужденци. И тук ние минахме покрай могъщите. Защото Истинското е Безименното, малкият човек, Азът, който ни създава.

Водеха си бележки, разхождаха се, той си водеше дневник.

— Отбелязвам си това, което виждам. Малкото. Това правя от десет години. По-късно научавам много от тези фрагменти. Така в Англия е правил един човек на име Самуел Пепис^[1]. Тези бележки вършат добра работа. Много повече от дългите речи, от дебелите книги. Те трябва да защитават, да скриват тайни, но ние трябва да ги разкриваме. Ние — това е малкият човек, ние можем да си позволим разкоша, лукса на истината. Защото дребните неща правят историята. В това е същността. Подобно на счетоводна книга. Онзи, който сам не е плодотворен, трябва да работи с прилежание и точност. И така може да се служи.

Клариса никога досега не бе познавала такова щастие. Това бе същата почтеност, както при баща ѝ. Тя я бе преживяла и я бе възприела. Учеше се да разбира и да приема всичко леко. В същото време не развиваше честолубие, но бе изпълнена с онзи вид ведрост, която се основава на сигурността. Тя дори сама готвеше. Където и да отиде, мигновено се отпускаха. „Да не мислиш един час за нищо! Това не е загубено време.“

Не желаше друго, освен да живее. Баща ѝ се разкъсваше от честолубие да служи (нейният професор би се засмял на това признание), единственото му желание беше да се самозаличи. Клариса научи, че Леонард е написал две книги и работи върху трета. Не бе ги публикувал под собственото си име, никой в населеното място не знаеше, че той е онзи Мишел Арно. Това отговаряше и на неговото нежелание. У Леонард се чувстваше във всичко някаква уравновесеност. Вечерно време ѝ разказваше или ѝ четеше нещо от Монтен.

— Всеки човек има любимец. Монтен е моят възпитател, моят помощник. Той е човекът, с когото съм в хармония. Паскал е по-дълбок, Балзак — по-гениален, но никой не е по-човечен, никой не е повече човек от него, никой не е знаел повече за обикновения човек.

Ако намереха пиано, свиреха един за друг.

Седмиците течаха, сякаш никога не е било по-различно, сякаш винаги се бяха познавали. И за двамата сега всичко изглеждаше по-различно. Той беше по-весел, по-откровен. Тя говореше по-непринудено. Походката ѝ бе станала по-гъвкава. Тя бе по-свободна. За първи път бе отворена за света.

Не познаваха никакви грижи, бяха весели, никога от предишния ден не знаеха къде ще отидат на следващия. Понякога седяха пред някой обуцар, понякога в някоя гостилница. Не купуваха пътеводители, никакви планове на градовете. Клариса не говореше езика на страната. Биха могли да се опитат да говорят с пастора или в аптеката, но избягваха дори и тях.

— Иначе няма да живеем. Времето е живот. Дори това смуцава — казваше той, — нека да живеем.

Не четяха никакви вестници, не знаеха какво се случва.

— Веднъж да се почувстваш свободен и сякаш плуваш по езерото, освободен от всичко: от времето, от света. Тогава бих могъл да съм тук и да приличам на онзи, който пътува с магарето по страната.

„Това е било желанието му“ — си мислеше тя.

— Ти мислиш нещо само за себе си?

— Не — каза той, — мисля и за теб. И за една възрастна майка, една селянка — моята съпруга не можа да схване това — с будни светли очи, тя би била щастлива. Странно, мисля за всеки беден, за всеки, който притежава малко. Но мисля и за имотните. Разбирам всеки отделен човек какво иска, тъй като знам, че във всекиго от тях има нещо, което го прави нечестен.

Пренощуваха във всяка странноприемница, на шега под различно име, „за да можем да го забравим“. Тя научи безкрайно много, а можеше и на него да разказва. Той ѝ четеше от есетата на Монтен, от „Пармският манастир“ на Стендал. Четеше хубаво, тя чувстваше мекия му глас. Беше прочел какво е на немски „bonheur“ и

по този начин за първи път беше осъзнал какво е щастие. Това бе и причината да каже:

— Спомняш ли си, когато се разхождахме в Антиб...

Толкова естествена бе представата му, че Клариса е била винаги до него. Понякога на нея ѝ се струваше непонятно, че е живяла без него, а случеше ли се да върви сама, ѝ се струваше, че тя не е тя. Онова, което ги свързваше, не бе сетивното, половото. Обичаше неговите прегръдки, нежни, изпълнени с любов. И в тях също имаше благодарност.

* * *

Случайно разбраха, че три седмици са на път, тъй като нямаха нито календар, нито вестници. Разбраха, когато минаха случайно край един бръснар в Брешия. Леонард искаше да му подстрижат косата, брадата му бе станала много гъста.

— Трябва да е някой от последните дни, късно през юли. Нищо не съм чул и за нищо не съм се интересувал.

За първи път Клариса си спомни, че трябва да провери за пощата си. На баща си се беше обадила най-напред от Луцерн за посещението си там, по-късно за отпътуването си. Беше писала редовно. След това му бе писала още веднъж от Дезенцано, а също и на дворцовия съветник Зилберщайн, бе съобщила своя адрес до средата на август. Тогаваше се надяваше, че това ще е достатъчно, и бе дала адрес: „Милано, поща до поискване“. След това бяха отишли на Комерзее. Времето бе дъждовно. И в Милано един ден валеше. Тя си спомни за Комо Павия, Милано. Сега си проправяха път през улиците към пощата и в кутията наистина я очакваше писмо. Тя разпозна уверения почерк на баща си. Писмото идваше от Берлин и бе кратко. „Събитията налагат незабавно да се завърна на предишния си пост. Много скоро причините ще ти се изяснят. Понастоящем очаквам всеки момент да се завърна в Австрия. Налага се да те посъветвам да не се отдалечаваш твърде много.“ За Клариса писмата и телеграмите бяха свързани с уплаха. Стресната и в недоумение, тя държеше писмото в ръцете си. Погледна датата — 15 юли.

— Какво те тревожи? — промълви Леонард и пристъпи към нея.

Той умееше да прочете всяка гънка на лицето ѝ. Тя му подаде листа от писмото и преведе написаното.

— Не разбирам — каза той — защо така пребледня?

Тя тихо отвърна:

— В миналото баща ми бе в Генералния щаб. Беше началник на важни отдели, сега бързо го връщат на същия пост. Положението не е добро, след като отново им е необходим.

Стигнаха до площада пред катедралата и купиха немски вестник. Беше първият, който тя четеше от седмици, а Леонард си взе френски. Обзе я безпокойство.

— Руснаците подготвят нещо. Подготвя се мнима мобилизация.

Той се усмихна мрачно.

— А тук пише, че Австрия мобилизира и провокира. Все същото, винаги все същото. Госпожа доктор Кучера и сръбкинята. Едните са убийци, а другите — потисници. Затова ли живяхме сред народа, за да разберем кой ще потиска, кой ще убива?

— Мислиш ли, че нещо ще се случи?

— Австрия е изпратила ултиматум на Сърбия.

— Сега разбирам защо баща ми е там. Всъщност не е необходимо да се връща, ако го призовават.

— Може да се предположи, че баща ти е един от тези, които подготвят войната, планира я от години. Не, не казвам нищо. Ти не можеш нищо да направиш, нямаш никаква вина. Никой няма вина за това. Само тези, лъжците, които подстрекават, ровят.

Те седяха. Улицата се точеше край тях.

— Какво трябва да направим, ако нещо се случи? Аз трябва да се върна. А ти?

— Аз също.

— Мислиш ли, че и Франция ще участва? В случай на война един селянин е само една пионка, една фигура в партия шах, дори ако тя не е замислена така. Зад всичко стои Русия. Зад всичко стоят хората на нейната политика, бандата.

— Не искам да мисля за това. Нищо на света не ми е безразлично. Но нали човек трябва да се отбранява. И преди всичко социалистите. Те имат „Humanite“. От мен никой няма какво да търси. Да, не желая да бъда нищо друго, освен един обуцар. Но и така се дава пример. Все едно какво прави, човек е оплетен. Виждаш ли, така се

стига до разкаяние. Дори малкото, което е сторил, го обвързва. След като вече преподаваш, това те задължава. Човек трябва да е повече от собственото си Аз. Какво имах, докато не те познавах? Бях съвсем сам. Двама отстояват света.

— А ако — мислиш ли, че ще продължи дълго?

— Кой знае. Остави вестника! Отиваме в Амброзиана, ще разгледаме рисунки, картини, книги.

Когато по-късно стояха в една църква, той погледна към олтара.

— Няма нищо за гледане.

— Не зная... — каза тя, сякаш някой бе помежду им. — Страх ли те е?

Тя го погледна. Открито и честно той отговори:

— Да.

* * *

От този час нататък нещо се бе прекършило. Вече нямаха желание да наблюдават хората наоколо. Всичко бе сякаш загасено. Вече нямаше светлина. Говореше само вестникът. Буквите, заглавията се набиваха в очи, когато човек го погледнеше. За какво всъщност дойдох тук — се питаше всеки. Обикаляха наоколо. Опитаха се още веднъж да се усамотят. Дори там, извън града, където бяха неотдавна. Вечерта отново се върнаха. Преди няколко дни бяха седели край езерото. Заваля дъжд и те се върнаха в града. Не знаеха колко сериозно е положението.

— Можехме да поживеем още шест дни! Сега живеем, както го налага времето. За нас то е нещо чуждо. Вече не сме сами. Само ти и аз, ние двамата бяхме светът, а той изглеждаше толкова голям и толкова добър, както никога по-рано.

— Ех, да имахме за себе си още осем дни живот, за да живеем своя живот, вместо да живеем с другите.

За тях денят ставаше все по-мрачен, нощите обаче прекарваха в нежна прегръдка. Тя се сгушваше в него, сякаш се вкопчваше в него. Едно тяло, притиснато в другото. Собствените им тела бяха светът за тях. Навън господстваше нощта, една нощ, изпълнена с опасности. Там

имаше нещо, което искаше да откъсне всеки. Единият от другия. Дори сънят им стана друг.

На Клариса ѝ стана студено. В съня си трябва да е мислила и сънувала едновременно. Очевидно това бе непознатото, лошото. Във всеки сън има нещо от смъртта. Тя се събуди. Погледна към него. Леонард имаше дълбок и здрав сън. Тя спря поглед на шията му, само на неговата красива шия. Животът беше в него. Поетите го бяха почувствали. Изведнъж отново изплува мисълта, че нещо се е случило. Страхът се върна. Тя трябваше да направи нещо. Отиде до прозореца, направи го инстинктивно. Насреща се извисяваше църква, видя как възрастни жени се прекръстваха, когато минаваха покрай нея. Разбира се, тя трябваше също да отиде в църквата. Така беше научена. Не знаеше дали наистина го иска, но, от друга страна, беше свикнала. Продължаваше да стои пред прозорците. „Не позволявай да се случи“ — беше нейната молитва. Може би бе безсмислено, но се почувства добре. Бе едно ехо, то беше нейното Аз.

Върна се отново в стаята. Той се втурна към нея, едва не се хвърли върху ѝ, погледна я разтревожено.

— Къде беше?

Тя отвърна:

— Не ме питай.

Клариса бе бледа, той — уплашен.

— Събуждам се, а теб те няма. Никога през живота си не съм бил така изплашен. Почувствах се изоставен. Едва сега разбрах какво си ти за мен, какво би означавала една раздяла. Тази минута ми отвори очите. Да се събудя и да не те видя до себе си — това бе вече ужас.

— Не, няма да те изоставя нито за миг. Не, докато мога. Никога. Винаги съм с теб. Тук и отвъд. Ще е завинаги.

Слязоха долу на улицата, видяха как разнасят вестниците. Тръгнаха подир тях. Очакваха съобщение. Беше принуда. Не беше любопитство.

— Човекът там продава нашия живот. Това, което крещи, е нашият живот. От това зависи дали ще можем да сме щастливи или не.

Леонард купи един вестник.

— Какво има?

Той не отговори. Тя настоя. Той отвърна:

— Австрия е обявила война на Сърбия.

Изминаха няколко крачки мълчаливо. Краката ѝ се подкосиха. Сякаш земята под тях бе омекнала. Наблизо, в галерията „Виторио Емануеле“, имаше кафе. Той забеляза, че тя побледня. Седнаха вътре.

— Трябва ли да се върнеш?

— Би трябвало — отвърна тя, — но няма да го сторя. Не и докато ти си с мен. Баща ми няма да разбере. Ще отида с теб, където ти пожелаеш, дори и във Франция. Аз съм жена. Законът е мъдър. Той насочва жената там, където живее мъжът, на когото тя принадлежи. Тя няма защо да се връща в родината си. Посочва ѝ се къде ѝ е мястото.

Той продължи да мълчи, като рисуваше фигури с бастуна си.

— Защо не казваш нищо? Не си ли много предпазлив? Трябва ли да си отида?

— Не — каза той, — но нищо няма да бъде същото, ако сме въввлечени във войната. Аз съм войник. Това още нищо не означава. Бих могъл да стана санитар, но вероятно ще съм дезертър, а тогава не мога да те взема със себе си. Не мога да оставя другите да са жертва, а аз да съм щастлив. Не мога да дезертирам. Би било престъпление. Въпреки всичко искам да съм щастлив. Може би без теб ще е по-лесно.

Клариса се стресна.

— Ти мислиш, Франция ще...

— Какво значение има нашето мнение?! Кой сме ние?! Великите се разпореждат с нас. Ние трябва да чакаме. Нашият живот не представлява голяма сила, също като пепелта, която се стеле там на земята. Всеки вятър я отвява. Те не допускат да сме заедно. Но ние все още се отбраняваме. Социалистите са тези, които все още държат народа. По това можем да разберем, имаме неколцина хора във Франция, имаме Жорес, ето кое все още ни дава опора. Сега императорите телеграфират. Имам чувството, че са се изплашили. Целият свят сега е обзет от страх. Нищо не може да помогне. Цялата мъдрост не може.

През тези дни нямаше много смисъл да се ходи по улиците.

— Какво да правим?

— Да се върнем обратно по същия път. Да отидем още веднъж на езерото Гарда. Отново на всяко място. Още веднъж, за да го запомним. Защото това, което има човек, не е загубено. Нека още веднъж си припомним всичко тук, нека го съхраним. Навярно няма да ни остане нищо друго, освен спомена за това време.

Потеглиха обратно. Видяха всичко отново. Пейзажът беше същият. Хората обаче бяха се променили. Те самите бяха се променили. Все още ги имаше нощите, когато езерото преливаше в тъмнината, а след това прииждаха малките вълни. Чуваше се вик на птица. Двамата се срамуваха да проявят слабост.

— Възможно ли е да има толкова красота? Възможно ли е всичко това да завърши така безсмислено? Всяко дърво има свой смисъл. Всичко е обмислено. Всеки цвят е защитен от своето листо. Дъждът вали и храни. Всичко е в реда. Но всичко това може да се разстрои!

На следващата сутрин дойде вестта, че Жорес е убит.

Заминаха заедно за Цюрих. Тук настъпи обратът. Пътят водеше надясно, пътят водеше наляво. Ако сега войната се обявеше, той трябваше да се върне във Франция, тя — в Австрия. Тогава между тях щеше да се изпречи светът. Когато вестта дойде, нещо в тях се вкамени. Двамата се срамуваха да проявят слабост. Не искаха един на друг да покажат тъгата си. Всеки вярваше, че може да заблуди другия с твърдостта си. Така за първи път взаимно се излъгаха. Тя не засягаше темата дали да си тръгне или не. Той трябваше да разполага със свободата си.

— Трябва да се върна!

— Да, разбирам, трябва да се върнеш!

Звучеше едва ли не студено. Клариса не искаше да го натоварва допълнително. Той също не искаше да я натоварва. До тях двама души разгорещено се караха за куфарите си. Двама души стояха един до друг и тихо си прошепнаха:

— Ще премине.

Някой изкрещя злобно. Те повървяха още малко.

— Искам снимка от теб, защото нямам нищо друго.

Сбогуваха се. Мълчаливо, твърдо. Леонард още веднъж се върна в купето, за да вземе своя Монтен. Тя знаеше, че това е любимата му книга. Той ѝ я даде. Отгърнатата бе на първата страница и със собствената си ръка беше написал: 1 август 1914 година.

[1] Самуел Пепис(1633–1703) — английски военноморски администратор и член на Европейския парламент. Става известен с дневника си, където в продължение на 10 години разкрива свои мисли,

чувства и взаимоотношения. Нецо нечувано и непознато за Лондон,
1960 г. — Б.ел.кор. ↑

СЕПТЕМВРИ, ОКТОМВРИ, НОЕМВРИ 1914

По-късно Клариса не си спомняше какво се бе случило по време на онова пътуване обратно към дома. Всичко се мержелееше пред очите ѝ. Навсякъде имаше афиши. Тя не забелязваше никой от тях. Преживяваше всичко, сякаш не знаеше какво е то. Във влака се тълпяха хора — запасняци с ленти и знамена, навсякъде цареше възбуда и шум. Очите им блестяха, празнуваха побратимяване. По гарите стояха младите момчета. Тя не поглеждаше навън. Вестникопродавци разгласяваха нещо. Очевидно тя бе единственият човек, който нищо не знаеше, защото не искаше нищо да знае. Почувства се някак замаяна. Не ядеше нищо, не пиеше нищо. Колелата под нея напяваха: отмина, отмина, отмина.

След това изведнъж се озова в старата стая у дома. Не знаеше и не помнеше как е стигнала дотам. Отворил ѝ бе един ординарец и вероятно ѝ бе казал, че господин генералът щял да дойде. Тя не знаеше какво точно ѝ бе казал той. В нейната стая имаше един стар фотьойл. Като замаяна тя падна в него. Не можеше да мисли ясно. Нещо ставаше и то бе война. Някъде в Карпатите. Или това не бе вярно, или седмиците на боевете бяха отминали.

Не разбра също кога е било, по кое време — дали вечер или нощем. Чу как вратата навън се отвори. По стъпките позна, че е баща ѝ. Стана и тръгна насреща му. Стори ѝ се преуморен и много угрижен, беше остарял, посивял. Изпъна тялото си, когато я позна. Прегърна я замислен.

— Добре, че се върна днес! Едуард заминава утре на фронта. Ще дойде рано сутринта, за да се сбогува.

След това се възцари мълчание.

— Трябва да сме готови за много неща — каза той сериозно. — Ще продължи дълго. След тази война светът ще бъде друг. Затова живях, затова работих. Сега наистина ще има война. Питам се чие желание ще бъде изпълнено. И така — каза това, като сядаше на писалището си.

Клариса знаеше, че когато сяда зад писалището, ще работи и не желае да го смущават.

— Лека нощ — каза тя тихо.

Той още веднъж я погледна.

— Какво ще правиш? На старата си работа ли ще се върнеш, или ще се запишеш на служба като болногледачка?

Тя се замисли. Все още не бе си задавала този въпрос.

— Както искаш. Може би тук ще съм ти необходима.

— Не — каза той, — на фронта ще са необходими най-добрите. Човек трябва да върши най-трудното. Иначе няма да може да го понесе.

Клариса наведе глава и го напусна. Наистина по този въпрос не бе мислила. Не искаше да мисли, да преценява. Човек трябва да издържи времето, като го надживее. Благодареше на Бога, че дава работа. Колкото повече, толкова по-добре. Всичко й беше ясно. Трябваше да потъне някъде. Колкото по-трудно, толкова по-добре бе.

Рано сутринта дойде брат й. Беше сложил фронтовата лента на пехотинец. Имаше мъжествен вид. Чертите на ведрото му младо лице бяха станали строги.

— Готови сме. Наистина сме невероятни момчета. Едва ще могат да ни удържат. Можеш да бъдеш сигурна, ще ги победим. Тези бандити, сърбите, ще ги смажем. А след това ще тръгнем срещу французите, които забъркаха всичко. Ще се справим с тези негодници, с този разюздан народ.

Клариса изпита болка. Учителите, с техния малко смешен вид, добрите хора. Тя не мислеше само за него. Ударът успя. Имаше чувството, сякаш трябваше да защити него, сякаш трябваше да защити себе си. Безсмислено беше, знаеше. Но й се струваше, че ще извърши предателство, ако сега не проговори.

— Стига — каза тя на брат си, като слагаше ръка на раменете му, прозвуча умолително. — Те също толкова малко знаят защо и за какво.

Бащата спокойно каза:

— Не бърбете за политика!

Едуард обаче възропта:

— Не знаят ли?

— Всичко е в ръцете на Бог.

— Какво разбираш ти от това? Те ни нападнаха. Сега разбират кого са си избрали, бърбивците. От десет години не ни дават мира. Но ще им се даде урок, който ще ги лиши от желание за петстотин години, веднъж завинаги ще им се изпари желанието за война.

Клариса се обърна. Обзе я предчувствие, че години наред ще бъде сама. Винаги ще трябва да мълчи, да мълчи. Не можеше да се довери нито на брат си, нито на баща си. Беше сама навсякъде. Навсякъде сама със своята тайна. Прегърна брат си. За първи път изпита страх. Тук нямаше никой, който да има значение за нея: бащата, братът, домът и родината. Всички имаха нещо против нея. Бащата прегърна сина. Тя се опомни: той отиваше на смърт. И въпреки това тя не мислеше за него, а за другия, който бе всичко за нея.

* * *

На следващия ден Клариса се яви, за да се запише доброволка — медицинска сестра, с изричното желание да я изпратят не във виенска болница, а в полева — на фронта, както искаше баща ѝ. На дворцовия съветник Зилберщайн, спасил се с последния влак от Лондон, тя трябваше да съобщи, че се налага да напусне работата си при него. За нейно най-голямо учудване той напълно одобри решението ѝ, но съвсем не с обичайната патриотична мотивация.

— В момента не ме интересува моята частна практика — ѝ обясни той. — Сега получавам богат материал за научните изследвания върху хроничните психози на човечеството. За всички, които ще полудеят сега, голямата концертна зала (Konzerthausaal) ще се окаже тясна, тя дори ще е малка, за да стане моя приемна. Сега са полудели не отделни индивиди, а всъщност всеки един. Срецна ли някого, заговори ли ми за „врагове“, очите му започват да излъчват такава омраза, че незабавно ме изпълва чувството, че се налага да го взема под наблюдение. Най-миролюбивите хора изведнъж са завладени от комплекса омраза и гледат и говорят несвързано. Всеки професор се превръща в глупак. Колкото е по-стар, толкова по-глупав става. Вие, Клариса, сте съвсем права да не останете във Виена. Човек сега не може да се затвори, сякаш идва от друг век, от друг народ. Не може принудително да остане безпристрастен. На всичко

франкофонско ще бъде сложен край. Има една-единствена възможност човек да запази нормално и човешко отношение към войната: да я види и да не позволява да му я описват войнолюбиви кресльовци, продуценти, които сами никога не са били на фронта. Всичко останало означава да се мамиш, да се лъжеш, да се замайваш и опияняваш от новосъздадени понятия.

Горчивината в гласа му направи впечатление на Клариса. Тя го погледна и установи, че е остарял, движенията му бяха по-нервни. Той си спомни за сина си, който също беше на фронта.

— Мога да кажа, че съм горд с другите, нещо, което за себе си не мога да кажа. На вас ви е лесно. Постъпвате правилно. Много повече смисъл има в това да се погрижите за някого, за едно от тези пожертвани създания, да направите промивка на червата или да му подадете чаша вода, отколкото можем да сторим ние всички, взети заедно, така наречените учени. Вие ще разберете, че всички теории — военните, национално-икономическите, философските, жалко ще бъдат заобиколени, защото те поставят логиката в основата си. И понеже войната е алогична, всички те трябва да отпаднат. Навярно всичко, което съм заложил в моите научни изследвания, е съвършено погрешно. Истина е само онова, което вие сама ще видите, ужасна истина, и ако от време на време запишете своите наблюдения за разстройствата, ще ми помогнете много повече, отколкото с моята картотека, защото у вас има нещо, което аз познавам — честност. Би ми се искало да съм толкова полезен, колкото сте вие; да помогна на един-единствен човек, което навярно е по-сигурно, а не на така актуалното сега отечество и на така нареченото човечество. Впрочем докато трае войната, би трябвало да му се отнеме това красиво име, то вече не му подхожда.

Той я погледна някак неуверено.

— Не би трябвало да говоря по този начин на една генералска дъщеря, а като моите колеги да пиша брошури и статии за войната. Но аз страдам от една маниакална представа: войната е престъпление и глупост. Не искам да ви влияя. Бездруго имам чувството, че някой път с приказките си ще си сложа главата в торбата. Може и да съм заразен, защото идвам точно от „враговете“, от Англия. Може би аз вече сам не виждам ясно. Може би някой друг също има син, сърбин, руснак. Но сега може и трябва човек да вижда как той вижда войната. Аз не мога

да променя нищо след тридесет години: за мен няма нито френски, нито руски, нито австрийски бълбуреци, а враговете не могат да се докажат с кръвни проби. Мога да съм само там, където някой е болен и където аз мога да помогна. От лекар се нуждае не победоносното човечество, а болното. Не мога и не искам да се вслушвам в нещо друго. Също както аз се измъчвах да помагам на отделните хора, така те изразявах радостта си в армейския бюлетин, че са унищожили шест дивизии до последния човек. Практично е, за препоръчване, да се преустроиш, но аз съм твърде уморен, за да съм практичен по този начин. Ако синът ми би могъл да ме разбере, щях може би аз сам да го извърша. Следователно за вас е по-добре, ако не работите с мен — мога да се превърна в опасна компания. Всеки трябва да се оправя сам за себе си. Който не върви в крак с другите, остава сам.

Той ѝ предложи ръката си и дълго я държа. Тя имаше чувството, че искаше да я задържи. Видя, че той е разстроен, а същевременно видя себе си в неговото огледало.

Изпитваше потребност нещо да му каже.

— Господин дворцов съветник, аз... искам само да ви кажа, че мисля също като вас. Би трябвало... аз мисля, ние всички... сега би трябвало да имаме повече смелост.

Той я погледна. Изглеждаше смутен.

— Имате право. Би трябвало да има повече смелост. Да мислиш и да говориш на закрити врати е твърде удобно. Вие навярно ми го напомнихте точно навреме.

Той отиде бързо до писалището, сприхаво и нервно търсеше, докато намери един плик. Разпечата го, извади от него един лист, препрочете го и се засмя.

— Ето... днес го получих — накъса го на парченца и го хвърли в кошчето за хартия. — Това беше някакъв манифест на немските и австрийски интелектуалци. Трябваше да покажем пред света, че сме невинни, нападнати от Франция и Русия. Подписах го, защото имам син... не, нали ме познавате, човек иска да е сред другите, да не липсва между известните имена... наистина дойдохте точно навреме. Вашата реакция е нормална. Спасихте ме от една глупост — скъса плика и също го хвърли в кошчето. — Ще ми липсват. У вас има нещо, което кара човек да е по-откровен, а днес то е по-необходимо от когато и да било. Не... — той премина към шеговития тон, правеше го винаги

когато се срамуваше, че е разчувстван, но не успя докрай — ще опитам с телепатията, макар иначе да не вярвам в нея. На някого може да се помогне, ако той знае, че някъде има друг, от когото той би трябвало да се срамува, ако направи или не направи нещо. Това помага да се преодоляват трудностите.

И така, трябва да се мисли за някого. Само ако се мисли честно и почтено за нещо, свързано с него, то се случва. Какво би казал той...

— Да — въздъхна тя силно, сякаш се беше обърнала към Леонард, и дворцовият съветник я погледна някак учудено.

Изведнъж я обзе чувство, че той може нещо да подозира. Сбогува се и замина за болницата.

* * *

Полевата болница, където Клариса трябваше да отбие службата си, първоначално бе разположена на повече от сто километра от фронта. В зависимост от начина, по който отстъпваше австрийската армия, разстоянието се съкращаваше, а напливът на жертви се увеличаваше. Погрешни се оказаха всички предварителни разчети. В болницата имаше твърде малко легла, твърде малко сестри, твърде малко превързочен материал, твърде малко инжекции морфин. Страшният поток на нищетата бе отвлъкъл всичко. Помещението, предвидено за двеста легла, сега бе натъпкано седемкратно повече. Легла имаше и по коридорите. Офицерите все още можеха да бъдат настанявани в определените за тях стаи, също и в канцелариите. Подът не се почистваше. Нямахше хора, които да вършат тази работа. В миналото болницата беше гимназия. Сега помещенията ѝ не достигаха за болните. По-леко ранените се налагаше да лежат на носилки по влаковете и чакаха или нечие оздравяване, или най-често смърт, за да се освободи легло, като някои оставаха в неотоплените вагони. През тези първи седмици нямаше нито ден отпуск, нито час почивка. Когато нощем пристигаха влаковете, изваждаха ранените навън под светлината на факли. Санитарите, преуморени, едва успяваха да легнат за по няколко минути. Лекарите бяха изнервени. Срецайки спънки, те трудно изпълняваха дълга си. Спалното бельо не можеше да се сменя, имаше нареждане отгоре. По време на тези първи боеве пристигаха все

нови и нови ранени. Нямаше никакви изгледи за мир. Всичко отказваше. Понякога се създаваше впечатление, че отпред няма нищо друго, освен хора, които стенат, хора в треска, такива, които умират и крещят. Сякаш нямаше здрави, защото лекарите и санитарите, които по цели нощи не спяха, обикаляха наоколо със зачервени очи, а инспекторите, изнервени, говореха на висок глас. Всички викаха на телефоните. Появило се беше друго човечество. Бащата на Клариса беше предрекъл: само един оптимист може да вижда такива размери, в действителност бяха необходими седем пъти повече муниции. Бяха правилни разчети за загубите, фактически те бяха петнадесет пъти повече. Наред с това транспортните средства, които трябваше да се придвижат, стояха на едно място — нямаше възгледи.

Август и септември бяха най-ужасните месеци. Болногледачи и лекари припадаха от преумора. Веднъж се случи така, че Клариса не можа два дни да се съблече. Вече не знаеше как трябва да постъпва правилно и трудно издържаше, но въпреки това не се предаваше. Имаше тайно оръжие, което ѝ даваше сили, за нея бе удоволствие да се уморява, по този начин преодоляваше страха. Само да не мисли. А свлечеше ли се в леглото, тутакси се озоваваше в пропаст. Тази сила тя бе донесла със себе си, това ожесточение, което ѝ помагаше. През деня не намираще време за себе си дори да измие лицето си. Сядаше да си почине, но не се събличаше, не четеше вестник, дори не отваряше писмата. Понякога се принуждаваше да седне в креслото и си казваше: стига вече. Но веднага я преследваше мисълта, че може би той там, от другата страна, лежи на някое легло също така безпомощен и с втренчен поглед към вратата очаква някой да му донесе вода и да избърше потта от челото му. Ставаше отново и с парещи крака и подкосени колене отново обикаляше зала подир зала. Имаше чувството, че него, Леонард, закриляше и пазеше, когато правеше точно това, което правеше сега. Във всеки виждаше него. Всеки я гледаше с неговите очи. Рутенският, полският селянин имаха неговия поглед, макар тук да не го чувстваха. И въпреки че те тук не го усещаха, слабият, безпомощен начин, с който се отнасяха към нея, беше като ехо от някаква чиста любов, отзвук от далечината. С всекиго, когото тя спасяваше, спасяваше него. На всекиго, на когото помагаше, помагаше на него. А тя работеше до изтощение, до свръх изтощаване със сила, която бе по-извисена, отколкото тази на тялото ѝ.

Учудваше я, че като човек тя в същото време не се саморазрушаваше. Това ѝ си струваше едва ли не неестествено. Ту лекар, ту болногледач се разболяваха, а тя самата е здрава.

— Трябва да се пазите — каза лекарят, приятен възрастен селски лекар от Тирол. — Човек трябва да мисли и за себе си.

Клариса чувстваше, че имаше сили само когато забравяше себе си и мислеше за него.

През октомври положението се подобри. Боевете, първите, най-кръвавите, бяха отшумели. Ужасът намаля, приближаваше ноември, организацията действаше все по-добре, колкото повече войната се превръщаше в най-силната изява за живот. Извън града бяха построени няколко болнични бараки, едноетажни бараки, там настаняваха войниците, болни от заразни болести, там беше и отделението за изписване и администрацията. Самата болница беше определена за офицери и вече нормално запълнена, понякога имаше дори и свободни места. За първи път дадоха почивка. Но едва сега тя почувства страхотната преумора. Стана ѝ ясно колко ужасяващ е водовъртежът в тази болница. Тук беше също като след катастрофа, като след експлозия. Това бе машина за лекуване. Изпитваше състрадание към хората, когато пристигаха ранени, изпитваше състрадание, когато ги изписваха, знаеше, че това, което върши за всички, всъщност го прави само за един. Всичко бе събрано в него, в Леонард. През първия си пълен почивен ден Клариса бе решила да сложи ред — да пише на баща си, на брат си, на неколцина познати, да подготви бележките за дворцовия съветник доктор Зилберщайн. Спа непробудно двадесет и два часа. Умората обаче остана, сякаш се беше вселила в нейното тяло, сякаш, докато беше между трескавите, те ѝ бяха предали тежката си, съсирена кръв. Наложиха се да седне. Ястията ѝ бяха противни, всяко от тях имаше вкус на йодоформ и тя ги повръщаше. Трудно ѝ беше да събира мислите си. „Трябва да си взема отпуск“ — мислеше си тя, но се страхуваше от баща си, за когото знаеше, че сам се принуждава да служи. Влачеше се, работеше до онзи нещастен ден, 19 октомври. Отново се беше преуморила. Какво става с мен? Пристигна пратеник. Донесе телеграма от баща ѝ: „Едуард убит Сърбия.“ След това нищо не си спомняше.

* * *

Когато дойде на себе си, лежеше на едно канапе. На челото ѝ бяха сложили нещо влажно, студено. Тя го махна. До нея стоеше лекарят, който я наблюдаваше през дебелия стъкла на очилата си.

— Е, детко, добре ли сте?

Клариса изведнъж се осъзна. Позна стаята и лекаря.

— Припаднах ли?

— Да — отвърна лекарят, — това все още нищо не значи. Постоянно се страхувах. Вие се преуморихте. Почивайте си сега. Веднага ще се върна при вас.

Клариса остана в леглото, мъчеше се да си спомни какво се бе случило. Мислеше за баща си, за Едуард, за брата. Но се налагаше да мисли повече не за бащата, а винаги за другия. Чувстваше се потисната. Вечерта пожела да стане и да постъпи на дежурства. Лекарят дойде да я види. Когато разбра, че е получила известие за смъртта на брат си, стана сериозен и ѝ изказа своите съболезнования.

— Аха, братът е убит. Моите съболезнования. Моите искрени съболезнования. Е, тогава е разбираемо, че сте припаднали. Разбирам. В противен случай, когато жени припаднат, наша милост най-напред мисли за нещо друго, понеже най-често това е причината. Да, нервите на днешно време трудно се владеят. Най-напред помислих, че е свързано със сърцето. Вашият поглед обаче... не, вашето сърце е съвсем спокойно. Сега ще останете още една нощ в леглото и после ще вземете два-три дни отпуск. Настоявам! Най-добре ще е, ако отидете при баща си.

Клариса не пророни нито дума. Изведнъж ръцете ѝ станаха леденостудени. Нещо я натискаше от мозъка надолу. Беглият израз на лекаря бе ѝ навял някаква мисъл. Тя не я напускаше. През седмиците на голямото напрежение Клариса не бе обръщала внимание на себе си, на тялото си. Сега започна да си спомня, че нещо в живота на тялото ѝ не беше съвсем наред. Разтреперана, тя опипа корема си, гърдите. Затова не бе помислила и то я накара да се вцепени. Може би бе само случайност, причината можеше да е и преумора. Треперенето отново се появи, в друг случай винаги се бе овладявала. Ами ако наистина се бе случило? Леонард бе проявявал винаги най-нежно внимание, но

през онази нощ на отчаяние, когато те почти насън, почти в отчаяние бяха слели телата си, сякаш искаха да удушат ужаса, единият до гърдите на другия... Треперенето продължи — то дори се засили. Немислимо беше да очаква дете от един французин, дете от един враг, и да го признае. Освен това не можеше да му го съобщи. Той не беше в състояние да ѝ помогне. Не можеше да си признае, тя не можеше да признае пред никого, дори и пред баща си. Безизходно положение. Не, не трябва да се случва! Тази несигурност бе непоносима. Тя посети още веднъж лекаря. Каза само:

— Имате право. Не издържам вече. Вземам отпуск осем дни. Отивам при баща си.

* * *

Тъй като Клариса знаеше, че баща ѝ още сутринта отива на работа, следователно няма да си бъде вкъщи поне преди обяд и ще се върне едва вечерта у дома, не се поколеба да направи следното: остави своя малък куфар в едно кафене на отсрещната страна. Страхът ѝ се бе засилил. Искаше да е сигурна. Откакто веднъж бе вече размислила, вярваше, че е възможно. Помоли за телефонен указател. Потърси гинеколог. Не намери първия, втория и третия. Четвъртият практикуваше в едно предградие, там имаше малък кабинет. Всичко изглеждаше скромно, трябваше да чака. Отвън вече чакаха няколко жени. Едната от тях бе видимо бременна. Часът, докато я приеме, се проточи. Ужасяващо бе, че лекарят е нейният съдия, държащ в ръцете си решението — смърт или живот. Лекарят беше с остра брадичка. Слаб и с големи сенки под очите. Клариса изпитваше неудобство да му покаже тялото си, което не бе виждал, не бе познавал никой друг, освен Леонард. Как да се отпусне пред него? Неприятното чувство отново я бе обзело. Накрая тя легна и затвори очи. Лекарят я прегледа, а тя не се осмели да попита нищо.

— Не се тревожете, уважаема госпожо. Всичко е наред, всичко е нормално, доколкото е възможно. Вие имате добро телосложение. Положението е по-различно от обикновеното, когато е първо дете. Все пак вие трябва да вземете мерки.

Клариса почувства как ѝ се зави свят. Той изговори съвсем безпристрастно нещо страшно, обърка я неговата лекота.

— Вие нямате... никакво съмнение?

— Ни най-малко... но не се тревожете, както казах... всичко ще бъде прекрасно. След няколко седмици отново ще ви прегледам.

Той успокоително я потупа по рамото. Клариса стоеше обезпокоена. Нещо в мозъка ѝ свистеше. Видя как той докосва дръжката. Знаеше, че иска да го попита още нещо. Затова бе необходимо по-добре да остане в легнало положение. Така човек можеше по-ясно да мисли. Навън обаче чакаха жени. Тя не събра кураж, освен това нямаше сили да го изрече пред този мъж. Едва когато излезе навън, успя да събере мислите си... средство, за да се избегне. Как би могла да се спаси и дали той има желание да ѝ помогне. Тя здраво се вкопчи в перилото на стълбата. Не биваше да припада повече, трябваше да прояви твърдост. Така се завлече до дома. Постоянно мислеше само за едно.

Вечерта чу: вратата се отваря. Забравила бе да изпрати телеграма на баща си. Той не знаеше нищо за нейното пристигане. Сега беше в съседната стая. Страх обзе Клариса, трябваше да отвори вратата. Но щеше да е грешка, ако не го направи. Леко се изкашля, когато пристъпи към вратата.

— Кой е? — извика баща ѝ високо и уплашено.

— Аз, татко.

Той я погледна втренчено и тя се уплаши. През последните седмици вече бе видяла много и преди всичко страданието. Но сега той се бе преобразил в един много стар човек. Погледна я.

— А, ти ли си? — каза той доста нелюбезно.

Тя остана с чувството, че е разочарован. Помислил си бе за сина си, за него и отново за него. Него, когото вече не можеше да върне. Нея можеше да види винаги, та нали тя беше жива. Но той, синът му, не беше вече жив.

Окопители се.

— Добре, че си дойде — каза той сухо.

Едва сега пристъпи към нея, прегърна я някак отсъстващо и продължи:

— Седни, искам... искам само малко да се пооправя.

И бързо се отправи към съседната стая. Тя добре го познаваше. Той се стесняваше. Страхуваше се да не прояви слабост. Бързо отиде в съседната стая. Върна се след няколко минути и започна направо:

— Още не съм получил по-подробни сведения. Само телеграмата. В Карпатите... е, на едно или друг място... на тези, които вече не искат да живеят, на тях им е спестено, а засяга другите... да, най-опасното място в Карпатите, там, където всичко може да се извоюва само с щурмуване. Генерал Кубианка нареждаше постоянно там да се изградят укрепления за пробив... Обърна се към парламента с искане за два милиона, какво са днес два милиона... и прокара еднолинейна железница от Кашау нагоре, еднолинейна... но те сбъркаха, Конрад фон Хьотцендорф, че може да мине направо през Стиуж и Прут, че машината може да се върне назад, за това не помислиха и когато си позволиха да го отбележат, това беше статистика... една офанзива все пак трябва да се подготви.

Той беше се вцепенил, бе станал твърд. Хартията, която държеше в ръка, сякаш вече не чувстваше. Мислеше за своето отечество.

Ужас полази по раменете на Клариса. Тя почувства, че у стария човек, който беше неин баща, нещо се бе пречупило. Тъй като не искаше да каже каквото и да било, бърбеше. У него нещо бе мъртво. Никога вече нямаше да говори откровено, никога вече нямаше истински да се разбират.

Старият човек продължи да говори за офанзивата. Казаното от него бе страшно и нелепо. Тя забеляза, че той иска да се спотаи. Не знаеше дали въобще чувства присъствието ѝ. Подозираше, че му беше безразлично. Седя пред него един час. Когато стана, той я прегърна и попита:

— Утре отново си заминаваш, нали?

И неволно, въпреки че нямаше намерение, тя отвърна:

— Да.

Той не желаше тя да е около него, не искаше никого около себе си. Клариса се сбогува. Студено и строго той нареди:

— Служи достойно! Едуард не ни посрами. Ти също трябва да си смела. Сбогом!

* * *

Когато излезе от жилището на баща си, знаеше, че няма вече да се върне там. По-добре да пренощува в хотел, тъй като, ако останеше, щеше да му пречи. Клариса беше забелязала, че той не можеше да говори, не искаше да говори. От друга страна, не понасяше мисълта, че ще скрие това състояние в болницата. Трябваше да се направи нещо. Преди всичко искаше да има сигурност. Трябваше да остане тук, във Виена. Налагаше се да обмисли положението си, там бе загубена. Нямаше никаква надежда. Лекарят беше проявил желание да ѝ помогне, мислеше ѝ доброто. След три или четири месеца някой щеше да забележи. Нещо трябваше да се предприеме, тя трябваше да го отстрани. Не ѝ беше позволено да опозорява баща си. Той не би го преживял. Беше толкова строг. Не и това. Обикаляше наоколо, търсеше из вестниците обяви за акушерки. От болницата знаеше, че и лекари го извършваха. Налагаше се само да ги открие. Намери адреси. Два пъти стоя на стълбището, веднъж стигна до вратата на жилището. От друга страна, това бе сделка. „Вземете ми детето.“

Клариса не можеше да говори. Всяка дума я задушаваше. Имаше доверие само в един-единствен човек, в доктор Зилберщайн. Той я посрещна развълнуван. Излъчваше топлота. Обаче каза:

— Далеч от очите, далеч от сърцето. Къде са бележките? Не съм чул и дума за вас. Знаете ли, че всъщност се усъмних във вас. Сега, когато всички се нахвърлят върху мен, поне вие бихте могли веднъж да ми пишете. Това би ми вдъхнало кураж.

Едва тогава забеляза нейната бледост.

— Какво ви е, дете? — попита той нежно.

Тя го погледна.

— Мога ли да говоря с вас откровено? Имам нужда от помощ.

Дворцовият съветник Зилберщайн я погледна. Един пронизателен поглед и той бе поставил диагнозата. След това повика прислужника:

— Дори и по телефона да ме търсят, не ме свързвайте!

Такъв тя не го познаваше.

— Ако имате нужда от помощ...

Той свали очилата си. Клариса забеляза как погледът му се смекчи. Каза му, че очаква дете. Поради особени обстоятелства не можела в никакъв случай да го задържи, баща ѝ не бил в състояние да разбере, това било позор. Моли го да не я разпитва. Дали би могъл да ѝ

помогне? С авторитета, с който се ползвал, той все пак познавал и други лекари.

Той не отговори веднага. Погали обаче ръцете ѝ. Тя разбра, че ѝ съчувства. Стана и се замисли, а след това отново седна до нея.

— Чуйте ме, дете! Въпросът трябва добре да се обмисли. Бях помислил за всичко в света, но не и за това. А може би вие също трябва да се попитате в какво се съмнявате. Вие обаче знаете преди всичко друго, че не искам да бягам. Искам да ви помогна, в това няма никакво съмнение, на вас повече, отколкото на всеки друг. Въпросът е само как най-добре. Преди всичко трябва да сме наясно. Познавам лекари, които могат да издадат необходимия документ. Подобна невярна диагноза няма и да е първата. В една клиника имам приятел, на когото разчитам, ще се погрижи. А аз ще следя всичко. Сега, по време на войната, не се гледа толкова строго. Ако имате съмнения, нужно е само да ми ги съобщите. Не ме разбирайте неправилно: естествено зная, че според закона е забранена намесата. Само това липсваше, да се грижите за закона, когато в днешно време ежедневно убиват десетки хиляди хора. За мен няма закони. Всичко, свързано с държавата, за мен е свършено. А и това с бащата и позора не ме тревожи — Боже мой, те са седемдесетгодишни, възрастните хора не означават много, но и младите също не означават много. Край на думите чест и позор, герой и мръсник. Всичко се тресе, те трябва да изпозастрелят всички, онзи, който е разбойник, и този, който се колебае да стреля, него те наричат и предател на отечеството. Ние трябва да мислим свободно, по-рано се мислеше свободно, трезво, човешки. И така, ако трябва да го направите, ако сте решена, тогава ще сложа всичко в ред. Не, не ме гледайте така уплашено... не искам да се крия. Съвсем не, съвсем не... Чуйте и ми помогнете да стигна до правилното решение... не можем да направим нещо, което вие да не можете да поправите.

Професор Зилберщайн стана. Мислеше, докато си почистваше очилата.

— Вие не сте първата, която седи тук. През моите шестдесет години не за първи път в живота ми идва жена, която не иска детето си. Нали си спомняте, че съм давал заключения или не, във връзка с нервно състояние. В един случай парите не са стигали, в друг случай е отсъствал бащата, в третия е имало опасност от заболяване. Винаги,

дори когато имущественото състояние е било добро, е имало причина една жена да не желае детето си. Въпросът сам по себе си не е бил сложен, от сто случая деветдесет и осем са се разрешавали. За мен не е частен или личен въпрос. Мен ме интересува нещо друго. Дали ви е изоставил, или е искал да ви помогне, дали е богат или беден. Ще се омъжите ли някога или не — всичко това е второстепенен въпрос. Вие не би трябвало да правите нещо от уплаха в момента, нещо, за което по-късно ще съжалявате. Зная, че върху вас тегне отговорността, но нещичко тегне и върху мен, щом искате да ви помогна. Ето защо трябва да ви попитам... не, не се плашете, все пак не се плашете... не ме гледайте така... нали съм все пак приятел, който говори с вас... ако ви е по-удобно, ще седна така, че да не трябва да ме гледате през това време... Обаче сега слушайте.

Той се премести малко. Тя вече се бе отместила.

— Чуйте, Клариса, не трябваше да ви задавам никакви въпроси. Няма да ви питам и за мъжа. Нито какъв е той и къде е, и какво ви е развълнувало — всичко това е за мен безразлично. Питам ви, не, предпочитам да ви помоля — попитайте сама себе си, и то съвсем откровенно: грешка ли би било, глупост или слабост? Такъв ли е този мъж, че вие съзнателно и убедено сте искали да го имате за баща на едно дете, на вашето дете, независимо, ако всички случайни обстоятелства са били против това? Решаващо е какво е отношението ви към този мъж? Вярвате ли, че го познавате достатъчно, за да вземете решение?

Клариса наведе глава. Тя обаче каза ясно и решително:

— Да!

— И ако обстоятелствата са нормални, вие бихте ли била щастлива да имате дете от него?

Тя вдигна очи. Спомни си Леонард изправен пред нея, със своя ясен поглед, с уверената си добра усмивка. Клариса погледна твърдо доктор Зилберщайн.

— Напълно съм сигурна!

Доктор Зилберщайн изведнъж стана много сериозен.

— Тогава... тогава... (трябваше да си поеме дълбоко въздух) вие извършвате престъпление, като не искате това дете. Не ви го казвам в името на държавата, в този смисъл ми е безразлично. Но вие ограбвате сама себе си. Това във всеки случай би било глупост, слабост.

Клариса мълчеше. Тя чуваше туптенето на сърцето си.

— Чуйте ме, дете, и повярвайте! Сега не трябва да взимате решение, докато сте развълнувана. Повтарям. Готов съм да ви помогна, но не и във ваша вреда, не искам да прибързвате. По-късно, след години, вие няма да простите нито на мен, нито на себе си. Знаете ли, всичко това би било по-лесно, ако вие бяхте друга, ако имахте някаква слабост, някакъв вид пиянство, пристъп на самота, да сте лишена и от женственост. Но трудно ми е при вас да го установя, освен ако ви е използвал. Друг случай би бил, ако вие просто се бяхте отдали на друг човек, бяхте го сторили в момент на объркване. Но аз ви познавам като твърд човек. Това не е било пламнало чувство, не е било влюбване от пръв поглед. Приемам, че вие свободно сте се отдали, съзнавайки, че е ваше съкровено желание.

Клариса го погледна спокойно.

— Да! От най-съкровено желание!

— Така вие сте се задължили. Вие сте искали това дете — искали сте го несъзнателно. Не зная обстоятелствата, не желая и да ги зная. Дали този човек е бил лекомислен, дали от негова страна е било настроение или опиянение — вие сте съзнавали какво правите. Не съжелявайте сега за това! Ако тогава сте била смела да проявите честност към самата себе си, направете го и сега още веднъж. Вие сте човек, който не познава страх. От какво се страхувате?

Клариса отново наведе глава.

— Не ви упреквам в нищо. Страшно е трудно, след като веднъж бях решителна, трябва да продължа. Зависи от самата мен, но аз трябва да се скрия в някоя болница.

— Нима не можете действително да го носите?

— Не мисля за себе си, а за баща си. Не мога да му причиня такова нещо. Той загуби сина си. Няма нищо, освен своята чест. За него тя е всичко. Ако аз... би било нечовешко... струва ми се, че той не би го преживял.

Доктор Зилберщайн отвърна:

— Вие мислите за вашия баща... тъй като той има права върху вас. Е, вие чувствате нещата така и аз не искам да противореча на вашите чувства... Всеки трябва сам да ги знае... На каква възраст е баща ви?

— На шестдесет и осем.

— А вие сте на двадесет и една. Ние, по-възрастните хора, вече не влизаме в сметката. Той има пред себе си пет години, десет години, а вие имате пред себе си един живот и дете. Помислете си! Вие се лишавате от нещо. А също се питам: вие имате ли право? Детето има баща... Питайте ли го... Навярно не можете да го питате... Какво мислите и как той би постъпил на ваше място.

Клариса го погледна. Беше сигурна, знаеше каква радост би изпитал (беше се отчуждил от своята жена, защото тя не бе искала дете), разтрепери се. Избухна в сълзи. Те я надвиха.

Доктор Зилберщайн бе трогнат. Той се приближи към нея и взе ръката ѝ.

— Не искам да ви измъчвам. Мисля, че ви разбирам. Аз съм... свързан повече от обичайно с баща ви, чрез неговия син. Той е загубил сина си... Моят е на фронта... Затова мисля: не ми е безразлично да го запазя. Аз бих... Не зная какво бих правил... Помислете за мъжа. Само за него. Въпросът с баща ви е труден... нали е генерал... за него е ужасно, не го отричам... Самият аз... ако моята дъщеря дойдеше... ние всички сме строги... аз също бих се срамувал... не бих се осмелил да изляза на улицата... разбирате ме, нали? Не очаквам нищо, не се правя на по-добър, отколкото съм... зная, бих се страхувал... не съм толкова смел, колкото сте вие. Не искам да ви препоръчам нищо. Но чуйте ме спокойно. Аз съм възрастен човек, през живота си съм видял и преживял какво ли не. Зная, всяка дума ви наранява... Простете ми... Не искам нищо да ви обяснявам, не го отричам... Вие не можете да отидете при него и да му кажете... той не би ви разбрал...

— Бих го направила със съжаление.

— Имате право... Вие не би трябвало, не би трябвало да го правите... Необходимо е да го пощадите... това... би било престъпление... Обмислете с мен спокойно — трябва ли вашият баща да знае?

Клариса неволно вдигна очи. Професорът милваше ръцете ѝ.

— Говоря ви по-различно, отколкото на собствена дъщеря. Вие поискахте помощ от мен. Е, все пак аз съм лекар. Човек има свой поглед. Още щом влязохте, ми направи впечатление, че сте бледа. Нищо друго. Аз... Никога не би ми минала мисълта... и ще мине още дълго време, докато някой предположи... Засега нищо не се забелязва. Ни най-малко — още повече в сестринска униформа. Не се случва за

първи път една жена да роди дете и семейството да не знае. Обстоятелствата помагат... Навсякъде цари бъркотия, никой не се грижи за другия. Засега вие можете да се върнете във вашата болница, баща ви няма да подозира и никой там, също и лекарите... А после, когато почувствате, че става трудно да се скрие, тогава поискайте отпуск и за всичко останало грижата ще имам аз.

Клариса трепереше. Стискаше устните си, за това не беше помислила. Доктор Зилберщайн продължаваше да милва ръката ѝ.

— Учудвате се, че аз ви убеждавам... Защото вие ме попитахте дали мога да ви помогна. Вие, дете, трябва спокойно и трезво да помислите. Зная, трудно е да се мисли трезво, да се вземат такива решения... Но аз все пак мисля за вас... Това означава, че вече всичко съм обмислил... Чуйте ме, не зная дали си спомняте, че в Клайн Гмеш имам малка къщурка... Придобих я по странен начин... Преди седем години бяхме с жена ми в Залцбург. Тръгнахме на разходка по посока към границата... Изведнъж съзирам къщичка, стара селска къщичка, мушката наоколо, чисто... Неочаквано ми хрумна: тук човек би могъл да живее, така той би трябвало да живее, има си къщурка, няма нужда да мисли за нищо, да не се напруга, да води незабележим, тих живот... Не зная дали ме разбирате: че сто пъти от влака човек вижда къща, не знае нищо, даже как се нарича населеното място, не познава никого, но има чувството, че на това място би могъл да е щастлив... Това е момент на сантименталност, показах я на съпругата си, тя се усмихна: „Тук, на това място няма да издържиш и четиринадесет дни.“ Но погледнахме градината, доколкото ни позволяваше живият плет... Докато наблюдавахме, вратата се отвори, излезе една жена на около петдесет години, истинска селянка с шапчица, бедна и чиста, и пристъпи към нас. „Господинът от агента ли е изпратен?“ Не, казах аз малко учуден. Тя се извини, помислила така, защото дълго сме стояли отпред. Завързахме разговор — разказа ни, че нейният мъж е починал, преживяла нещастие, сега не знаела как да изплати ипотеката. Уреждаше въпроса един агент, но ако само би могла да остане, децата ѝ били родени тук. Ако би могла да държи само една стая, задната стая. Това ме разчувства, стана ми жал за нея. Разгледах къщата: бе чиста, имаше три стаи горе, с изглед над градината към планините. Преживях тази мечта, която има всеки трудещ се човек. Всеки иска да има нещо, което да му принадлежи. Имуществото на моята съпруга е в ценни книжа.

Мисълта продължи да ме занимава. Попитах за цената. Тя бе смешно ниска. Купих — наистина в крачка — малката къщурка. Понякога през лятото отивам там за осем дни, когато искам да поработя на спокойствие. Възрастната жена я поддържа — блести от чистота, тя е продавачка на плодове на пазара и е щастлива.

Така, а сега за вас. Ако аз имам един предан човек на земята, то това е тази госпожа Хаузнер. Ако извърша убийство, тя ще ме скрие и макар да знае, ще се прекръсти пред съда, че не съм бил аз. Моите пациенти вече не са ми така предани. Те са разстроени, а аз се опитвам въобще да не мисля за колегите. Но мисля, че тази жена — и вярвам — тя се моли всеки ден за мен. Естествено оставих ѝ стаята. Не ми плаща никакъв наем, нито данък, няма никаква друга работа, освен да се грижи за цветята, а би го правила дори за себе си. Тя вече се виждаше изгонена, откъсната от корена си. Нямате представа как селяните са привързани към своята земя, към всяко дърво. Всяко цвете има място в сърцето им. Когато съм притеснен или разстроен, когато се съмнявам в себе си, трябва само да отида там и да погледна в очите на тази продавачка на плодове. Успокоявам се, че има човек, който държи на мен. Двете стаи винаги са изчистени до блясък. Тя ще е щастлива, ако някой живее там, ако вие отидете. Ако ви изпратя там, вие ще бъдете подслонена и скрита както никъде другаде на света. Тя ще се грижи за вас. Самата тя е родила четири деца, тя е тиха и добра. А освен това, докато вие се съобразявате с други неща, тя ще се грижи за детето и никой друг няма да знае, освен тази жена, вие и аз. Жената е набожна. Ако я помолите да се закълне, от устата ѝ няма да се изплъзне нито дума. На мен можете да разчитате, научил съм се да пазя тайни.

Клариса почувства ръцете си в ръцете на възрастния човек. Това ѝ подежда успокоително, а от думите му разбра, че я е убедил. Вътре в тялото си почувства топлината, тя проникна чак до скута ѝ, там, където се бе спотаило детето. С кръвта си почувства колко далеч стигна това, гледаше втренчено пред себе си...

— Но как ще се нарича тогава детето?... То няма име... Името... Да, нали все пак ще питат... И къде трябва да го скрия... Аз не мога... Аз не искам да го оставя на чужди хора...

— Да, ще трябва да бъдете смела.

— Не искам да мисля за това... Не искам да мисля за подробности... Не за това... Искам да се доверя, че го имам... Всичко

се разрешава. Това объркано време не може да продължи вечно.

— Разумно погледнато, така не може да продължава.

— По принцип няма да се пита, но има случайности.

— Страшното време улеснява всичко. Тогава кажете: той бе убит, преди да можем да се оженим.

Тя го погледна.

— Струва ми се, че имате право. Ще опитам, дори ако е трудно, да, ще бъде трудно.

— Зная — продължи той — и тогава няма да е лесно. С тайна на сърцето не се живее лесно. Не ви обещавам нищо. Трябва да вървите и сълзите ще пълнят очите ви, когато виждате други деца, които могат да се признаят. Но, дете мое, всичко това ще бъде по-лесно и по-добре за вас, отколкото ако... Защото другото, дете, е безспорно. Няма да знаете за какво живеете. Но има нещо в това да си майка за някого, до известна степен го зная... Имам син на фронта. Животът ви по този начин най-после добива смисъл. Всичко вече някак се подрежда.

Клариса почувства по ръцете си, че се е поуспокоила. Вече не трепереше. Чувстваше се стегната.

— Не трябва да ми благодарите. Не, дете — каза той сериозно. — Вие ми помогнахте. Вярвам, че аз ви помагам, но аз помагам и на себе си. Необходима ми е смелост, повече смелост, отколкото имам. Всеки помага със своя пример. Ако видя, че вие останете твърда и непоколебима, помогнали сте ми. Необходимо ми е както никога през живота ми. Да видя твърд човек. Някога отново ще сте ми необходима. Добре е, че познавате някого, който знае за вас, поне един, с когото вие можете да говорите.

Когато го погледна, тя почувства, че трябва да го попита нещо. Но той бързо се противопостави.

— Безразлично е. Ако моят син се върне, ще бъде доволен, както винаги става. Човек живее само в своите деца. И затова — той я прегърна през рамото — бъдете твърда. Нямаме представа колко самотно живее човек, когато остарее.

НОЕМВРИ, ДЕКЕМВРИ 1914

Клариса замина още същата вечер за фронтната болница, макар че имаше още три дни отпуск. Трябваше да направи нещо. Искаше да се успокои. В същото време постоянно мислеше: „Ще го има, то расте.“ Сега ѝ беше необходима решителност. Страхуваше се да не се разколебае отново. Но знаеше: оттук нататък връщане назад няма. Това означаваше да разруши мостовете, по които беше минала. Накрая стана решителна. Всичко ѝ беше ясно. Щеше да ѝ се наложи да живее със стиснати зъби. Имаше много неща за свършване. Нахвърли се върху работата. Ден по-късно се обади за дежурство.

— Добре, че си дойдохте — я поздрави доктор Ферлайтнер, с посивялата брада, — от Тирол вече ви търсих. Необходима сте ми за нещо определено. Нали вие бяхте асистентката на доктор Зилберщайн във Виена?

Клариса потвърди.

— Май е превъртял господин дворцовият съветник. Четох нещо във вестника. Отказал да подпише манифеста и вместо това публикувал някаква брошура: науката била интернационална, наднационална, интелектуалецът трябвало да стои настрана, не трябвало да се намесва. Сега ние се нуждаем от тях, господата — интернационални и наднационални, сега, когато става въпрос за нашия народ. Предатели са те и такава трябва да е отношението към тях. Е, от академията вече ги изхвърлиха, чудовищата. Такава наглост! В своята брошура той нарича французите велика културна нация. Точно сега е моментът да се каже такава нещо, когато хиляди чудесни момчета загиват — естествено, защото са го наградил с Legion d'honneur... Да, какво... какво исках да кажа... Правилно... че вие сте била негова асистентка и в края на краищата все пак сте научили каквото трябва, понеже човекът си разбира от професията и трябваше да си се занимава с нея, магарето ниедно! Да... и така, в другото отделение, в стая № 6, ни изпратиха един съвсем нов — нервно разстройство, защото бил изхвърлен от взривната вълна... Няма особени

наранявания... Треперене, смущения в говора, конвулсии, придружени с плач. Външно нищо не се открива — сътресение на мозъка... През целия ден лежи и каквото му се даде за храна, повръща. Да, какво исках да кажа... Преглеждах го четири пъти, но нещо не е наред... Имам чувството, че момъкът симулира или преувеличава, е... не разбирам много от въпросите, свързани с нервите, сложни неща... не е моя специалност... Но какво исках да ви помоля? Сестра Клариса, наблюдавайте го от време на време. Посещавайте по няколко пъти отделението, без да правите впечатление, влизайте в стаята, следете температурата и дали започва да трепери, когато вие влезете в стаята. Обърнете внимание и на заповедта от министерството, в която са описани всички тези трикове, измислени от такива умници... Е, може би съм несправедлив към него, но все пак трябва да се внимава, след като имаме толкова малко свободни легла, някой да не си мързелува по няколко седмици, докато другите изпълняват дълга си!

Клариса обеща. Същия следобед тя посети стая №6 по време на обиколката си. В нея имаше четири легла. Двама от ранените познаваше още от последното си посещение — войници, простреляни в челото. Превръзките закриваха очите им, така че Клариса все още не знаеше дали ще спасят зрението им. В леглото до прозореца беше настанен новият пациент. Той спеше. Беше на около двадесет и седем години, с по детски миловидна уста, навярно с красивата кестенява къдрава коса и високото чело мислеше, че изглежда красив. Но лицето му беше безкрайно бледо, очите — хлътнали. Това му придаваше вид, като че ли е маскиран. В съня само устата оставаше нацупено изкривена. Тя се приближи. В този момент той се стресна, изплашен от тихия шум, и втренчено я погледна със сивите си очи, челюстите му трепереха, клепачите се тресяха.

— Ка... какво има? — се обърна той към нея.

— Нищо. Аз съм сестрата от другото отделение. Само известно време бях в отпуск.

Той недоверчиво я погледна и се разтрепери.

— Не се страхувайте — каза тя успокоително и се приближи.

Но той още по-силно се разтреса, брадата му играеше, опитваше се да си държи зъбите с ръце, но те продължаваха да тракат. Изпитваше ужасен, неистов страх, заломоти:

— Ще... ще ме п... п... — мълвеше той едва чуто — ще ме преглеждате ли отново? А... аз... не... мога вече. Аз... аз... аз... искам спокойствие... на мен... на мен... главата ми се пръска. Вече не мога.

Той притисна ръце към тялото си, разтърси го истеричен гърч.

— Не, днес вече няма да ви преглеждат — успокой го тя, — исках само да проверя температурата.

Той понадигна глава от възглавницата и напрегнато занарежда:

— Оставете ме... не... не, днес не... моля, оставете ме... аз... уморен съм... не издържам вече, смилете се, сестра. Моля ви... мила, мила сестро... оставете ме да спя... Ми... Мила сестро.

Изрече го с ласкателство в гласа. Този глас бе може би твърде топъл, твърде нежен.

— Добре — каза тя. — Ще дойда отново утре сутринта по време на първата визитация. Сега само ще прегледам картона ви и изчезвам.

Тя наистина прочете само картона му: „Готфрид Бранкорик, знаменосец, пехотен полк, двадесет и седем години. Описание на заболяването — фрактура“. Гласът отново прозвуча тихо, умолително:

— Покажете ми листа... аз и... искам да зная какво ми е... Аз мм... трябва все пак на ма... майка ми да пиша... на моята майка... аз трябва.

Не й хареса, че бе прекалено адекватен за състоянието си, и преди всичко, че имаше ласкателство в гласа му.

— По-късно — отсече тя и постави картона на мястото.

Той безмълвно се строполи обратно в леглото. Ето, че около устата му се изписа сърдитата гримаса. Цялото му тяло настръхна, сякаш му бе студено. Направи й впечатление, сякаш притиска ръцете към тялото си. Може би доктор Ферлайтнер има право. Трябва да е под наблюдение.

— Лека нощ — каза тя спокойно и напусна стаята.

Миг след това го беше забравила. Клариса мислеше само за онова, което бе в нея. То растеше, а с него растеше и страхът, ужасът. Тя беше в състояние да мисли само едно, когато бе сама — че вече не е сама със себе си.

* * *

На следващия ден, макар че не беше от нейното отделение, тя присъства на прегледа на младия Бранкорик. Освен полковия лекар, доктор Ферлайтнер, се появи и лекарят на щаба доктор Вилнер. Той всяваше страх заради грубостта си и рязкото си отношение към болните.

— Хайде, давайте — извика той на треперещия, — на крака! Никакви лъжи!

Сестрите изправиха нещастника. Клариса се изплаши, когато видя гола горната част на тялото му, беше съвсем изнемощял, а бялата нежна кожа на тялото бе настръхнала. През последните седмици тя се вълнуваше повече от обикновено за всичко, беше загубила нещо от своята увереност. Лекарят на щаба провери рефлексите на коляното му. Клариса гледаше лицето. В очите се четеше неописуем страх, какъвто тя досега не бе срещала у друг човек. Докато тялото, а и гръдният кош се тресяха, косите залепнаха от пот.

— Опак — мърмореше лекарят на щаба, — трепери така, че вече нищо не се усеща. И запазете спокойствие — изкрещя му той.

Чертите на подложения на преглед се изкривиха, очите му придобиха глуповат израз.

— Къде бяхте затрупан? — попита строго лекарят на щаба.

— Не... не... не знам — изрече той с пресъхнал глас на изплашен човек.

— Какво значи това — не знам. Това е измама. Трябва да знаете в коя битка сте участвали.

Измъчваният обаче повтаряше едно и също. Треперенето продължаваше, главата му се залюля.

— Н... не знам.

Щабният лекар му хвърли злобен поглед и опипа мускулите му. Кожата на Бранкорик настръхна, цялото тяло отново се разтресе. Лекарят отвърна глава.

— Съвършено се е разкапал. Но аз мисля, че у това момче има само страх — измърмори той тихо на полковия лекар. — Във всеки случай трябва много внимателно да бъде наблюдаван и да се подложи на лечение с електрошок. След осем дни той може да умре, в противен случай ще трябва да го разпитаме. Отново ли нищо не яде?

— Да, сутринта закуси, но след това повърна всичко.

Той се обърна.

— Хм — промърмори ядосано доктор Вилнер, — най-добре да го изпратим със следващия транспорт във Виена. Нека там си го лекуват, тук не може да го оставим да лежи със седмици.

След това се отправи към съседното легло.

Разтревожена, Клариса изостана. Беше забелязала ужасния страх в изражението на пациента, когато го сложиха обратно в леглото. Лицето му беше бледо като вар. Стори й се, сякаш бе видяла в огледалото собствения си страх. Бранкорик се вслушваше в тежките стъпки на щабния лекар. След това лежеше спокойно, но треперенето продължи. Обхвана я безкрайно състрадание към него. Седна на леглото.

— А сега си починете. Видяхте, че визитацията не беше толкова страшна. Трябва да възвърнете силите си.

Когато чу гласа й, той отвори очи. Сега те имаха нежен, бълнуващ израз.

— Не искате ли все пак да хапнете нещо?

Устните се размърдаха, без да проронят и дума. Клатеше с ръцете си главата и мълвеше.

— Н... н... не!

Продължи да лежи тихо и я гледаше със сивите си очи, сякаш искаше да се хване за нея.

— Мога ли да направя нещо за вас?

Той с мъка раздвижи устни.

— Останете — изохка съвсем тихо, — останете тук, при мен!

Тя остана до неговото легло. Неподвижна. Мислеше за Леонард. Сигурно и той беше разстроен. Може би и той беше толкова блед. Сигурно не беше и сам. Може би мислеше за нея. Може би и сънуваше. Отиде до съседното легло, защото раненият там стенеше. Нещо у нея се надигна. Сега всичко я вълнуваше. Всичко, за което бе мечтала. Изведнъж усети влажна ръка в своята. Стресна се, наведе се към Бранкорик, като мислеше, че може да иска нещо от нея. Той я гледаше с характерния за него поглед на куче, влажен, плах кучешки поглед.

— Вие сте добра... — каза той тихо. — Много добра... Добра и красива.

Странно, вече не изглеждаше болен, приличаше на човек, току-що излязъл от сън, лека усмивка заигра около устните му. Сега отново

приличаше на момче, на дете. А тя мислеше за своето дете.

* * *

През следващите дни Клариса обръщаше особено внимание на този новобранец. Наоколо мъжете бяха обезобразени, осакатени. Той самият имаше нещо детинско. Беше на двадесет и седем години, имаше сиви очи. Гледаше я и се усмихваше. Той взе ръката ѝ. Тя мечтаеше само за детето. У него имаше нещо, което много я трогна. Преди всичко безпомощността, с която той се вкопчваше в нея. Оставаше с впечатление, че той иска нещо, че все пак тя беше нужна някому, който да ѝ има доверие. Следобедите прекарваше до леглото му. Писа писмо на майка му.

— Майка ми, бедната ми майка — плачеше той, — бях затрупан...

През това време сълзите му течеха. Клариса бе станала сякаш по-мека поради факта, че ще става майка, и това се отразяваше не само на физическото ѝ състояние, но и на психическото. Разнежваше се и очите ѝ се насълзяваха. Тя седеше край него. Детското у него, безпомощността му я задържаха. Разказваше ѝ много. Отначало не ѝ обясняваше точно какъв е бил. Когато говореше за майка си, Клариса се разнежваше, съжаляваше го, това беше майчинското у нея. Така изминаха четиринадесет дни. Тя неведнъж го бе вдигала от леглото. Той се подпираше на нея. Често ѝ се струваше, че когато го погледне, в неговите очи среща очите на своето дете. Приближеше ли се до него, имаше чувството, че той оздравява. Разбра, че е щастлив, когато тя седи на неговото легло.

— Колко сте добра... — казваше той.

Но в същото време не можеше да се отърси от съмнението, което бе изразил доктор Ферлайтнер. В миналото бил аптекар. Имаше един момент, когато той би следвало да е забелязал, че Клариса се вълнувала, когато той говори за майка си. Докато другите спяха, той бе буден. През останалото време лежеше безмълвен. Треперенето продължаваше. Разказваше всичко без определена връзка и макар че точно знаеше как е бил затрупан, този спомен винаги го изваждаше от равновесие. Клариса смяташе, че или се смущава, или хитрува, когато

разпитваше по кое време са визитациите. После се развеселяваше, едва не засияваше от безгрижие.

— Вие ще ме излекувате.

Но чуеше ли стъпки, изведнъж отпускате назад глава, приемаше стария си вид и започваше да заеква. Отначало с приглушен глас, но неволно забравяше и се издаваше, че е щастлив. Когато другият болен спеше, заекването не се забелязваше. Тя стана недоверчива.

— Днес вие говорите съвсем добре. Напредват. Скоро ще можем да ви изправим на крака.

Той се изплаши като дете, хванато на местопрестъплението.

— Н... не... Това е само с... с вас. При вас... Вие... Вие... имате добри очи... Вие вдъхвате сигурност.

Неприятно чувство обземаше Клариса, независимо че той изглеждаше нежен. Ласкаеше я, възхищаваше се от косите ѝ. Бедното момче навярно дълго време не бе виждало жена. Но как можеше да допусне някой друг да я харесва? Тя прекъсна разговора. Обаче у него имаше нещо, което я обезоръжаваше. Да, имаше нещо, което иначе тя не забелязваше, но в този случай признаваше. Страхът, който се появяваше при нейното тръгване, дори когато минаваше край него през стаята, този страх ѝ се струваше истински, тя не можеше да го отрече.

— Вие не трябва да допускате това, не, не ме оставяйте сам. Загубен съм без вас! Ще загина без вас.

Държеше ръцете ѝ, сякаш тя знаеше как може да се задържи човек над водата. Всъщност Клариса бе тази, която чакаше, защото знаеше, че някой я очаква. Плахостта му ѝ действаше като наркоза. Противоречивото му държане ѝ правеше впечатление.

Доктор Ферлайтнер я попита:

— Е, забелязахте ли нещо?

Клариса бе разколебана. Готфрид Бранкорик я ласкаеше. Беше нежен. Но защо искаше да разбере кога ще минава визитация? По някакъв начин лъжеше. По-късно си спомни, че се налагаше и да мие тялото му. То бе се запечатил в паметта ѝ. Когато се хващаше за нея, Бранкорик казваше:

— Майка... като майка...

В деня, когато му предстоеше преглед, състоянието му се влошаваше. Трябваше само да я известят.

Доктор Ферлайтнер не казваше нищо на Клариса.

— Не знаем нищо. От кръста надолу е кожа и кости.

Тя обаче реши да следи казаното от доктор Ферлайтнер. Имаше нещо, което Бранкорик използваше — страха. Клариса беше станала доверчива. Сега у нея се надигна негодувание срещу това, което беше нередно. А всъщност искаше той да си отиде.

Положението се влоши на четвъртия ден, след като започнаха нейните съмнения. Изведнъж се изплаши, че е била несправедлива към него. Той лежеше съвсем блед, беше изтощен. Медицинската сестра докладва, че отново е повръщал. Клепачите му бяха посинели, а устните бяха отпуснати. Продължаваше да трепери. Клариса се засрами, че е изпитвала подозрение към един болен. Наведе се над него:

— Какво става с вас?

Той преглъщаше, с очи посочи към водата. Тя му даде и той отпи една глътка.

— Загубен съм — прошепна той, — изпращат ме във Виена... Няма да издържа... Там без вас... не мога.

— Спокойно! Спокойно!

Клариса неволно го милваше по косата. Той трепереше. Гърчът го разтърсваше.

— Не издържам вече... ще се срина... повече няма да позволя да ме мъчат... без вас... Вие ми вдъхвате кураж.

Тя го утешаваше.

— За ваше добро е все пак. Там, пред комисията, ще ви обявят за негоден или ще ви изпратят в санаториум. Ще се чувствате по-добре от тук.

— Не, за Бога, не... Без вас съм загубен... Оставете ме само още няколко дни... Трябва да ме прегледат... Тук вие ще присъствате като приятел... Там съм сам... Там ще загина... Аз... Не искам да отида във Виена... Говорете вие с лекаря... Тук имам вас... А и леля ми ще дойде... Двама души... Още осем дни.

Тя обеща да говори с лекаря.

Клариса изпълни обещанието си, говори с лекаря. Той изръмжа. Тя му обясни, че Готфрид Бранкорик не е в състояние да бъде преместен. Според нея той днес бил по-отпаднал. Невъзможно било да се поеме отговорност.

— Е, щом като вие смятате. Съсипан е, да! Но на мен не ми е приятен.

Тя му занесе отговора. Бранкорик все още трепереше. Клариса улови погледа му. В този момент той се изчерви, а тя се ядоса и го напусна.

* * *

Неочаквано след петия ден, Клариса влезе неочаквано в стаята, без предупреждение. Не знаеше, че той има посещение. Направи ѝ впечатление. Беше възрастна жена, едва ли не крехка. Всеки друг едва ли бе получил сведение за времето за посещение. Това бе и по-добро, ако чакаш търпеливо осем дни. Той лакомо ядеше закуската си, помоли я за допълнително. Поглъщаше храната, независимо че до леглото му имаше човек. Беше доста лошо облечен и всеки друг можеше да се изплаши от него. Лицето му имаше страдалчески израз. У Клариса се появи подозрение.

Не ѝ стана приятно, че Готфрид Бранкорик има тайни. Знаеше, че лъже, когато преди няколко дни беше казал: „Баща ми“, а тя бе чула, че посетителят беше казал: „Вие“.

Сега видя на леглото един пантоф. Стресна се. Залови се за работа, сякаш нищо не бе забелязала. Не ѝ хареса, че той правеше нещо под завивката. Забеляза уплахата му. Когато пристъпи към него, почувства, че той започна да заеква. Видя неспокойните му очи, заподозря, че е скрил нещо. За първи път се усъмни, че я лъже. Благодарността, болестта — всичко това бе игра! Какво ѝ пречеше да говори с доктор Ферлайтнер? На следващата сутрин го заведеха на физиотерапия. В друг случай тя не присъстваше. Не започваше дежурство преди осем часа. Дойдоха двама от санитарите. Клариса изпитваше желание да разбере. Неговата нечестност подклаждаше нейното огорчение.

Тя влезе в преддверието, поръча на един от санитарите да му съобщи. Когато той видя, че тя влиза половин час по-рано от обикновено, се стъписа.

— Какво има? — движенията му изведнъж станаха по-забавени.
— Едва седем часът е.

— Да, седем часът е. Смених се за по-ранен час.

— Аз съм... Аз съм...

— Хайде, вървете!

Той я стрелна с поглед. Санитарите го изнесоха.

— Носната ми кърпа — извика той.

Клариса помоли сестрата да оправят леглото. В чекмеджето има нещо скрито — така предполагаше тя, но там се оказаха само неговите неща. Нищо друго. И в леглото, дори под възглавницата не намери нищо. Засрами се, че го е обвинила: в крайна сметка обаче изпълняваше само поръчка. Имаше намерение вече да излезе от стаята, когато, връщайки назад леглото, съвсем до стената видя неговите пантофи. Бяха сламени пантофи, които той използваше, но защо се намираха толкова далече, си зададе тя въпроса със своя подсъзнателен инстинкт за ред. А след това си помисли, че вероятно не е могъл да ги достигне, и мигновено изплува вече почти забравеният спомен, че вчера възрастната жена бе сложила пантофите на кревата до възглавницата. Тя посегна. Напипа нещо. На върха на единия от тях, на левия, имаше нещо твърдо. Оказа се малко книжно пликче, каквито обичайно се дават в аптеките, а до него още едно и торбичка с бял прах. Все пак! Със селския си инстинкт доктор Ферлайтнер беше прав. Най-напред отвори пликчето. Миришеше на прегоряло и тя го опита: прегорял прах за повръщане. Повече не може да разбере какво е бялото. Всичко ѝ стана ясно. Той гладуваше нарочно, преди прегледите взимаше прахчето за повръщане, за да не задържа храната. Лъгал е всички.

Нещо у Клариса се разбунтува. Тя бе възпитана в уважение към войнишката почтеност. Възмути се. Върна леглото на мястото му, сложи пликчето в чантата си, нарочно остана, докато върнат Бранкорик, да го сложат в леглото и санитарите си отидат.

Когато останаха сами, той се изправи в леглото.

— Елате... Ох, пак ме измъчваха.

Клариса продължи да стои и го погледна сърдито.

— Няма да ви мъчат още дълго — отговори тя грубо. —
Комедията е към своя край.

Обзе го безпокойство. Очите му заискриха.

— Ко... коя комедия?

Той така бе усъвършенствал заекването, че в моменти на страх то винаги автоматично задействаше.

— Не се мъчете със заекването. Въобще край с тези глупави преструвки. Лекарите отдавна са по следите ви, а пред мен вие вече си изпяхте песента.

Той заекваше.

— Но, сестра... сестра Клариса.

Бранкорик протегна умолително ръце, сякаш искаше да я привлече. Тя стоеше на разстояние от него и извади от чантичката двете пакетчета.

— Какво е това, вие скоро ще установите. Съветвам ви обаче, не ме принуждавайте да ви предам. Откажете се от играта и ще ви спестя най-малко наказанието. Не лишавайте другите, истински болните, от легло в нашето отделение. Ще направите добре, ако изчезнете оттук.

Бранкорик се разтрепери. Тя видя как под завивката заиграха крайниците му. Този път треперенето и заекването бяха истински. Лицето му бе бледо. На челото му бе избила пот.

— За Бога... се... сестра... чуйте ме... аз съм... аз съм... аз съм наистина болен... аз... аз не се преструвам... не... Аз... само не мога да понасям... от момента, когато ми навлякоха униформата, съм... съм един сломен човек... Всеки път, когато офицер или лекар в униформа ме погледнат, колената ми се подкосяват, прилошава ми... не мога да говоря... и съм... като изстискан... Нервите ми вече не издържат... Всичко, само това не... службата и... войната.

Клариса строго го погледна.

— Вие не сте болен... Вие сте само страхлив... това е истинската ви болест.

— Да... страхлив съм... наречете го така... аз... аз съм, аз съм си аз... Налага ми се да мисля винаги за най-ужасното... Вие... Вие не можете да го почувствате, както и този кръвожаден лекар... но това, аз не мога да гледам ужасното... не мога да го понасям. Да, страх ме е... страхът е едно хилядократно умиране, то е по-страшно от смъртта... другите се смеят и играят карти в окопите... а аз съм целият в слух... аз... мен... ме е страх от... собственото ми оръжие... аз н... не мога да го докосна... револвера с... с неговата студена цев... аз... аз не мога... другите, те нямат нерви... за да почувстват как ги дебне смъртта. Сега... сега... сега... чакам само граната, която ще ни убие... а след

това затрупаните... когато се събудят с мокро лице... и писъците, когато усетят кръвта на някой друг... не мога да дишам... н... ние пътувахме върху един влак, натоварен с муниции, а те... седяха върху тежките гранати и ги пренасяха от вагона... аз... аз... треперех всяка секунда... някоя от тях да не падне и да не избухне... обливаше ме студена пот... а... аз не мога повече така... хайде... съжалете се... погледнете ме... съвсем съм съсипан... аз... аз вече не издържам.

— Естествено, че сте съсипан, след като гладувате и разрешавате на някакъв негодник да ви носи прахчета за повръщане.

— По... по-добре да умра от глад, в... вместо още веднъж да отида на... а... аз не искам вече... по-добре веднага да умра... аз не съм никакъв войник, те, те... тря... трябва да ме накарат да строя пътища, нека ме накарат да... да събирам боклук... аз... мога да върша всичко, но не да чакам д... докато избухне граната... аз не... не мога да... блъсна някого... с... щика и... — изведнъж сякаш нещо го сграбчи, той се закашля много силно — и не искам... не искам... не искам, нека ме убият, веднага да ме убият, но повече няма да отида на фронта. Какво ме интересува цялата тази глупост... аз... аз видях твърде много... няма вече да отида.

Клариса се обърна, отвращаваше се. В същото време си спомни, че бе заклепа Леонард и себе си да не се връщат във Франция. Тя го погледна. Красивото му младо лице бе съвсем обезобразено. Страхът бе застинал в безизразните му очи, имаше вид на луд. Неволно, против собствената си воля, изпита състрадание.

— Щастие е, че другите не са такива парцали като вас — каза презрително и се обърна, за да си тръгне.

— Не... не... останете — молеше я той, по бузите му се стичаха сълзи. — Не... не... ме презирайте... не... аз... аз съм само човек... аз... аз... не съм лош човек... никога не съм сторил лошо на някого... аз не струвам... когато някой е негоден... а... аз не мога да бъда войник... Вие не сте виждали... к... когато те блъскат с... щиковете... н... не сте виждали к... как им блестят очите от злоба... Вие не знаете... какво е... когато вятърът носи... от гробовете вонята... когато всичко гние, вонята от месо... ох, ох... и сам, така сам... да ръмжиш, ох... не мога... искам у дома, моята ма... майка има... малко стопанство... там искам да живея... н... на никого не искам да сторя нещо... оох... искам да помогна на всеки човек... кълна ви се... обаче

по... помогнете ми... ох... в... върнете ми това... к... какво ще стане, дали съм там или не... аз... само... ще объркам другите с моя страх... утре ще дойдат и отново ще ме мъчат... щ... ще ме опипват като животно с техните гадни ръце... в... върнете ми го обратно... аз... аз ви моля в... в името на Бога... името на моята бедна ма... майка... аз съм единственото ѝ дете... тя... тя няма никого друго, освен мен.

Сълзите продължаваха да се стичат по бузите му. Тя не можеше да различи истината от лъжата.

— Правете каквото искате... не желая нищо да знам... каквото правите, правете го на свой риск...

Тя му хвърли двете пакетчета и напусна стаята, сякаш бягаше от самата себе си.

* * *

Едва прекрачила прага и вече се ядосваше сама на себе си. „Случайно беше. Сигурно не съм видяла добре. Но какво направих?! Не трябваше да му връщам това средство за измама — продължаваше да си мисли тя, — след като няма да го издам. Но аз не би трябвало да му помагам.“ Дълбоко в себе си обаче съзнаваше своята слабост. Какво бе казал той: „Майка ми няма никого, освен мен...“ Собственото ѝ дете би могло един ден да каже същото. Кого, освен него тя също щеше да има? Над всичко сега беше мисълта за детето. Преди два дни то се бе обадило в корема ѝ. От този момент тя виждаше всичко в друга светлина. Вече не съществуваха само държава и дълг. Положението бе такова, сякаш това друго определяше живота ѝ.

* * *

На следващия ден не участва в лекарската визитация. Не искаше да вземе участие в комедията. Нямаше желание да понася неговия поглед, който търсеше помощ. Не искаше да я разпитват. Какво я интересуваше всичко това? Клариса избегна лекаря. За първи път в живота си направи нещо, което не бе правилно и не бе честно. Имаше усещане за нечистоплътност. Не бе ли това само началото? Когато

дойде детето, нямаше ли тогава да ѝ се налага да се крие, да прави неверни изказвания, да лъже баща си, пастора, приятелите, държавата, да лъже може би и нероденото, което не трябваше да знае, че е дете на враг? Нейното „Аз“ вече не беше нейно „Аз“. Тя беше раздвоена между истината и лъжата също като онзи там. Нима тя не се бореше за този живот както той за неговия? Едва следобед, когато знаеше, че е сам, отиде при Бранкорик. Направи го против решението, което бе взела. Обаче бе вече оплетена в тази работа. Той лежеше в леглото със затворени очи. Беше изтощен и тя не съжаляваше, че е постъпила така. „Изтощен е като подгонено животно. Ако човек го скрие, не крие престъпник. Той не е предопределен да убива. Той има по детски невинна уста.“

Бранкорик отвори очи и я позна. Усмивка се появи на устните му. Погледна я радостно.

— Боже... Бог да ви благослови... След осем дни... ще ме изпишат като негоден... бях наистина толкова слаб... вчера вечерта... когато се явих пред комисията... с доктор Ферлайтнер... дори ако ви кажат, аз съм спасен... След като говорих с вас... ме задушаваше, не беше необходимо да вземам каквото и да било... Кълна ви се, кълна ви се в живота на майка си, нищо не взех... аз... вие виждате, нищо не взех... а бях толкова отпаднал, че не можех да поема и един залък, бях толкова отчаян, защото вие ме презирате... не искам вече... вие сте жена... нали вие не ме презирате, нали, сестра Клариса?

Трудно ѝ беше да е сурова с него.

— След като лекарите ви признаят за негоден, тогава несъмнено и ще бъдете. Аз нямам нищо общо с това.

— Но нали... ако ви питат... вие все пак ще кажете... за мен... Вие няма да кажете нищо против мен... аз... едва сега започвам отново да живея... откакто мога да се надявам, че ще ме освободят... че ще ме оставят отново да бъда човек. Не искам да правя нищо повече, само да живея, искам само да живея... в нашия град имаше малка аптека... не искам нищо друго, освен един незначителен живот... а не мога да работя... с мен би трябвало да има някой, който да ми помага... аз съм слаб човек, лекомислен и твърде много се доверявам на всички. Постоянно губя кураж... Вие знаете колко съм слаб... без вас бих се чувствал загубен... Вие бяхте сурова към мен... но вие ме разбрахте... Сега трябва да започна нов живот, съвсем нов, съвсем отначало... Бих

искал да има някой до мен... винаги когато ви видя, толкова спокойна, толкова сигурна... толкова трудолюбива, тогава... тогава си мисля какъв бих могъл да бъда, ако някой като вас би бил с мен... Трябва да се освободя от тези проклети дрехи, да се махна от тази болница... Ще ми липсват само вие, толкова се привързах към вас... зная, че не мога да живея без вас... Клариса, бихте ли ми... бихте ли ми, бихте ли била готова да ми помогнете?

Клариса не разбираше.

— Как трябва да ви помогна? — това ѝ се стори сантиментално и се усмихна. — Така както досега се развиха нещата при вас, така и ще продължи.

Той я погледна развълнуван и с благодарност.

— Не... аз имам нужда от вас... Аз мисля... ако... ако сега наистина ме освободят... сега не представлявам нищо... болен, слаб човек... но ако сега наистина ме освободят, аз мога да си отида у дома... Бихте ли вие... бихте ли тръгнали вие с мен... Аз... пасторът ми каза, че в моето състояние те биха за два дни... Ако лекарите разберат, че вие ще се омъжите за мен, вие по този начин ще ме спасите... Те ще ме освободят само заради вас... Те ви обичат, всички хора ви обичат... но никой като мен... В това ужасно време вие бяхте единственият човек, който бе добър с мен... и вие бихте била винаги добра с мен... Вие не можете да бъдете друга, освен добра... Какво ще правите тук... Елате с мен... аз... аз имам нужда от вас... Има други, които могат да се грижат за болни... бихме могли веднага да се оженим... сега е толкова лесно... Майка ми би била толкова щастлива...

— Не — Клариса го стрелна, — сега искате и да ме подкупите! Пасторът с набожност, момчетата — с пари, мен — като ме удостояват с предложение за женитба. Струва ми се, че бълнувате — каза тя.

Помисли, че иска само да я купи и ѝ предлага сделка. Видя ѝ се цинично и напусна стаята.

* * *

Закова се на място, едва затворила вратата след себе си, така силно беше сърцето ѝ. Изпитваше гняв и срам. Толкова изненадващо ѝ дойде предложението на този човек. Нима с държането си към него е допуснала той да си помисли, че отношението ѝ е сърдечно? Стори ѝ се, че е извършила престъпление спрямо Леонард, след като друг е могъл да ѝ направи предложение. И в същото време изпитваше странно чувство. Вълнуващо беше, че той ѝ благодари. А след това обаче, колко горда се почувства при мисълта, че би могла да му пише: „Един човек ми направи предложение.“ А и че някой до такава степен ѝ е бил предан. Той бе първият човек, който ѝ правеше предложение. „Ако знаеше — мислеше си тя, — че аз... нося дете от друг... Дали щеше да се изплаши?“ Би ѝ било неприятно. Тогава не би могла вече да ходи при него. Възхищението му щеше да се изпари. И той би я презирал като другите.

ДЕКЕМВРИ 1914

През тази нощ не можа да заспи. Въпреки голямата умора се налагаше да мисли за бъдещето. Неговото странно предложение я накара да осъзнае колко тежко е положението ѝ. Затова не можа да спи тази нощ. Не знаеше какво ще стане — всичко ѝ изглеждаше на пръв поглед лесно. Никой нищо не подозираше. От това, че ѝ се възхищаваха, по-скоро я болеше. Винаги беше презирала лъжите, а сега сама трябваше да лъже. Все повече и повече.

Клариса се погледна в огледалото. Имаше чувството, че всеки я следи. Обмисляше дали не трябва вече да напусне. Но се ужасяваше от баща си. По какъв начин би могла да му обясни месеците на бездействие?

Стана уморена. Не бе в състояние да контролира движенията си. Наложил се да седне в едно кресло. Доктор Ферлайтнер я попита:

— Какво ви става, детко? Не ми харесвате. Изглеждате преуморена. Трябва да си починете. След като се нахраните, идете да се наспите. Тази вечер сте ни необходима. Чуйте ме, тази вечер има кабаре в Клуба на военния печат. По-леко болните пациенти ще отидат, а и вие трябва да сте с тях.

Клариса отказа. Веднъж беше присъствала на такова събиране. Трупата към Клуба на военния журналист обикаляше, изпълняваше оперети, леки шансони, а заедно с тях и патриотични рецитали. От една страна, за да ангажира артистите, а от друга — за да ободрява болните. Програмата бе правилно замислена: малко музика, малко развлечение. Така те не се чувстваха толкова чужди, толкова забравени, докато четяха във вестниците как хората се забавляват във Виена и в Будапеща.

Клариса ходеше с неудоволствие и попита дали не могат да я освободят от това задължение. Веднъж вече беше преживяла подобно нещо, така че подобен род развлечение беше болезнен за нея. Доктор Ферлайтнер обаче настоя и се наложи да я убеди.

Кабарето беше в офицерското казино. Представляваше зала с малка сцена, а за публиката имаше маси. Около тях седяха офицерите и по-леко ранените. Най-отзад бяха банките за войниците. Разрешен беше достъпът и на някои граждани. Вечер беше потресаващо. Внасяха на носилки ампутираните. В залата се разнасяше миризма на йодоформ. Лекарите и офицери влизаха заедно с тях. На легло оставаха само най-тежко ранените. Раздаваха програми, написани на пишеша машина в канцеларията. Съобщаваха за присъствието на оперна певица, която беше доста извън играта, конференция от „Карл театър“, артисти от „Бург театър“, които трябваше да изиграят „Процалната вечеря“ от „Анатол“ на Шницлер, оперетната звезда, певицата Кармен Мариила, която щяла да изпълни арии от оперети, с една дума, бе пъстра вечер.

За Клариса бе запазено място на масата на доктор Ферлайтнер, масата на лекарите. Конференцията започна. Шегуваше се с враговете. Всички ръкопляскаха шумно. Харесваше се, беше добре дошло за болните. Клариса сякаш се бе вцепенила. Не чуваше добре, от тази веселба ѝ ставаше болно — „Да прием по чаша вино!“. Тя си мислеше дали не трябва да си тръгне. Тогава се появи оперетната звезда. Младо създание. Танцуваше, пееше нещо от оперета на Лехар. Имаше хубав глас. „Привлекателна личност“, въздействаше на публиката като електрически шок. Продължи да пее. Клариса не бе слушала, понеже не можеше да се отърси от своята унесеност, но на втората строфа нещо у нея трепна. Забеляза гъвкавите, леки движения на жената. Под грима беше красива. Носеше старомодна сламена виенска шапка. У нея имаше нещо, което я привличаше, което я заинтересува. Когато свърши, започна бурно ръкопляскане, поднасяха ѝ букети цветя. Тя благодари за тях още след следващото изпълнение. Клариса видя как певицата взе от офицерската маса цветята, които ѝ бяха подарени, и ги занесе на ранените. Навеждаше се някак чаровно над всеки от тях. Разнесе се шепот — „Очарователна личност. Трябва да я поканим на нашата маса.“ Тя минаваше край присъстващите и се усмихваше на всеки. В този момент нещо у Клариса се надигна и изплува споменът. Тя стана и отиде към певицата. Попита:

— Марион?

Оперетната изпълнителка се обърна:

— Клариса?

И тя вече я прегръщаше със сърдечността, позната от миналото. Клариса я погледна. Не я беше виждала почти четири години. Под грима ѝ се стори малко променена.

— Колко често мисля за теб! Само ако знаех къде си? А сега работиш като сестра. Не се реших да пиша на баща ти. Ела! Трябва да си разкажем всичко. Нека седнем на една маса!

Клариса се извини на своите съседи. Щяла бързо да се върне. А те бяха някак учудени от близостта между двете. Клариса седна до Марион.

— Колко разтревожени бяха от твоето изчезване, никой не даде никакви сведения. Някои даже се страхуваха, че си се самоубила.

— Не бях далеч от това — отговори Марион, — а и всъщност не мислех за нищо друго, когато избягах. Нали си спомняш, веднъж на Женевското езеро бях вече стигнала до такова решение, а по онова време беше само обидата от едно глупаво влюбване. Все още не знаех какво се е случило с мен. Но когато за първи път разбрах това с *bâtard*, тогава изведнъж разбрах всичко. Разбрах защо майка ми така ме разнасяше и криеше. Защо някои по-възрастни хора, които знаеха за мен повече, отколкото аз самата, така съчувствено ме галеха по косата. Спомних си една стара дама в траур, която ме погледна и промълви: „*Le pauvre enfant.*“^[1] И най-вече знаех защо по онова време семейството в Евиан прекъсна връзките с нас, а после майка ми ме взе и ме тикна при вас, скри ме при вас. Тогава разбрах, че целият ми живот е похабен, или поне така ми се струваше. Бях все още едно глупаво дете. Но не вярвам, че през целия си живот ще ми бъде толкова жално, както през онази вечер, когато ме заключиха в стаята като черна овца. Искаха да правят нещо с мен, а аз не знаех какво, пък и не исках да знам. Рано сутринта си направих въже от спално бельо, спуснах се от прозореца надолу, прескочих градинската ограда. Е, там, в онази стая, имаше кутия за бедните, от ламарина, в която ние събирахме пари за тях. Разбих я, за да имам малко пари за влака. Да се надяваме, че майка ми ги е възстановила. Крадла или не — всичко вече ми беше безразлично. Ти разбираш, не, ти не можеш да проумееш какво беше ти за мен, една отритната, една извънбрачна — нали знаеш колко ми бе нужно някой да ме обича... Не понасям да ме гледат отвисоко... И ето, хванах влака, преди уважаемите сестри да съобщят за моето изчезване, и пристигнах във Виена, не знаех какво да правя... Имам роднини и

познати... Но по-скоро щях да се хвърля от четвъртия етаж, преди да се реша да отида при някого от тях, след като вече знаех какво се е случило с мен... Не ми се присмивай, отидох в музей. Кой ще ме търси в музей, си мислех... Вероятно вече са ме търсили в Дунава. Следобед хапнах нещо в една сладкарница и се разхождах без цел. Полека-лека ме обзе страх къде ще отида през нощта... Човек не може просто ей така да отиде в един хотел. Аз поне не се осмелявах, а бях вече уморена... Бях седнала в градината „Шварценберг“, край мен мина един млад елегантен мъж, приятен човек, върна се отново един-два пъти и накрая ме заговори. Нали си представяш обичайните приказки, че човек е толкова самотен... В края на краищата имаше право, бях съвсем отчаяна... Тази самота. Отидохме заедно да хапнем, а след това той попита дали искам да отида при него. Естествено знаех какво има предвид, толкова глупава все пак вече не бях... Но всичко ми беше съвсем безразлично, целият ми живот... Дали ще бъде този или някой друг, така си мислех, бездруго е свършено с твоята почтеност и така наречената чест, след като си такава измет... А може би беше и нещо повече... Случило ми се беше нещо... нещо като злобна подигравка над моята майка и над мен самата... Впрочем, казвам ти — той беше наистина приятен човек. След всичко, което ми се бе случило, трябва да благодаря на Бога, че се натъкнах на него... Би могло да свърши и по друг начин.

Марион се облегна и се засмя.

— Извинявай, Клариса, може би ти ме смяташ... е, нека да кажа лекомислена, защото се смея... Но всичко бе толкова смешно... той... дори ми дожаля за него, когато забеляза, че съм толкова неопитна... Трябваше да видиш страха... адския страх, когато аз, без нищо да подозирам, му казах след това, че все още нямам и седемнадесет години... Бедният човек беше съвсем объркан, сякаш полицията вече му беше опряла пистолета в тила — за прелъстяване на малолетна... Да, прости ми, аз наистина трябваше да се смея, защото всичко бе много смешно... Както стоях така в стаята, абсолютно negliже... невинна жертва, трябваше на всичко отгоре да утешавам бедния прелъстител и да му обещавам, че никога няма на никого да кажа... Боже мой, колко глупави са все пак мъжете! Той ми даде ясно да разбере, че мога да го изнудя, с каквото си пожелаем. „Защо все пак не ми каза?“ — извика той съвсем отчаян. „Ти не ме попита.“ Откъде да знам? Мисля,

че той би дал живота си, за да не го стори, докато на мен, която всъщност повече бях засегната, ми бе все едно... Както и сега трябва да се смея... Е, в края на краищата и на двамата ни беше хубаво... Той наистина беше приятен човек и по щастлива случайност имаше и пари. Искаше да се отърве от мен. Страхуваше се. Беше в някакво министерство и всеки скандал щеше да му струва главата. Само каза, че трябва да отида в Берлин — много далеч, нали разбираш, там да се образовам, той щял да плаща и от време на време да ме посещава... На кого друго повече, отколкото на мен, бе необходимо да изчезна... Така отидох в Берлин и започнах да уча в школата за артисти — една година, — а след това, когато страхът ми малко се уталожил, се върнах във Виена. С моя глас не постигнах кой знае какво — ти навярно сама го забеляза. Голяма звезда няма да стана. Но засега се чувствам добре, имам и мил приятел... Странно, но един дори ми предложи и брак, за това обаче има още време... Но знаеш ли, когато се връщам назад в мислите си, просто ми се струва, че е чудо, че не се изпързалих по съвсем друг начин.

Клариса мълчаливо бе слушала. В лице Марион не се беше променила. Накрая тя попита:

— А майка ти?...

— Да я вземат дяволите! — отговори Марион злобно. — Какво ме интересува тази! Само това още липсваше.

— Но, Марион — каза Клариса откровено възмутена.

— Какво общо имам с нея? Защо трябва да се грижа за нея? И тя не се погрижи за мен. Няколко бонбончета, тук и там някое пътуване, за да ѝ осигуря някакъв образ на почтеност. През последните години се страхуваше да я виждат с мен и ме отстрани. Защо ме излъга с консула в Боливия? Спомняш си, нали? И до днес не зная кой е бил баща ми. Веднъж говорихме и я попитах право в очите... А тя измърмори нещо, позапъна се, бил починал, преди тя да може да се ожени за него... От всяка дума, която изрече, по движението на устните ѝ разбрах, че лъже. Не, Клариса, такова нещо не се прощава...

— Марион, все пак тя е твоя майка.

— За съжаление... Човек не може да си избере майка... и накрая: дали тя въобще го е премислила, погрижила ли се е за мен...? Нещо, което аз като дете не ѝ дължа... Това, което сега допълнително

разбирам, не я прави достойна за уважение... тези чичовци от моето детство, само като си помисля...

Марион се прекъсна.

— Знаеш ли... наричай ме, ако искаш, глупачка... когато някои от по-възрастните господа ме ухажват, само като ги погледна и си мисля: това може да е баща ти... Може и вече да съм го срещала, може той да не знае за мен, може и тя наистина да не го познава... Не, мила моя, такова нещо не се прощава... Не е като в романите, когато някой ден богат благородник влезе в стаята с кръщелното свидетелство и казва: „Мило дете, търсих те през целия си живот...“ Бащата би могъл да бъде и този... понякога, когато ги видя в огледалото, си мисля дали моят баща прилича на някой от тях?... Аз зная, че е глупаво: брачно или извънбрачно, но получаваш удар за цял живот... Аз наистина не съм станала светица, нали забелязваш... но това не бих искала да сторя на моето дете... За Бога!

Тя се спря уплашена.

— За Бога, Клариса, какво ти е?

Клариса беше впила ръце в масата, за да се задържи. Изведнъж ѝ бе притъмняло пред очите — почти както тогава. Всичко се разлюля. Този път обаче тя се овладя.

— Нищо... нищо... Марион — прошепна тя. — Тук е толкова горещо, а... а аз съм преуморена.

Бързо изпи една чаша, която бе пред нея.

— Да, ти трябва да си починеш — каза Марион. — Ти... Изглеждаш ми някак променена. В първия момент въобще нямаше да те позная. Почакай... Ще те придружа да излезем навън...

Клариса се надигна с мъка. Всички забелязаха как тя излезе навън, люлеейки се. Обхванал я беше луд страх, всеки би забелязал, всеки би заговорил за това.

Твърде дълго се бе колебала — почти четири седмици. Мислеше, че е загубена, предадена.

* * *

Лежеше на леглото с отворени очи, втренчени в празното пространство, и се опитваше да размисли... „Трябва... Трябва да се

махна... Всеки трябва да е забелязал вече... Тогава припаднах, а сега този световъртеж... Марион каза, че съм се променила... Тя също... Не мога да чакам, докато тук зашушукат... Зная какви са, с техните мръсни мисли... Не мога да се преструвам... Трябва да замина за Виена... Утре ще замина за Виена... Не, най-напред трябва да си взема отпуск заради баща ми... Сега той пише всяка седмица и ще му направи впечатление, ако внезапно изчезна... Трябва да остана най-малко до края на месеца... О, Боже, още седем дни и само ако някой забележи, тогава всички ще знаят... Да, трябва да пиша и на дворцовия съветник, още утре ще му пиша, да подготви всичко там, край Залцбург... Не мога да кажа, че отивам да карам ски, трябва да кажа, че съм болна... Ох, да лъжа, сега ще трябва да лъжа всеки ден, всеки час... Да лъжа баща си, приятелите, всеки човек... Да лъжа собственото си дете. Щастие е, че срещнах Марион... Боже, Боже, как говореше за майка си... Ако за мен...“

Цялото ѝ тяло се разтресе. „Все пак трябваше да го направя, трябваше да го отстраня, а сега е твърде късно... Сега нито един лекар вече няма... Едно дете без баща... Какво каза Марион... Не размислих добре... Каквото и да мисля сега, такова нещастие... Вярвах като останалите, че войната ще продължи един-два месеца, че на Коледа ще свърши... А сега баща ми ми писа: «Ние трябва да се подготвим за една година или за години.» Синът му ще се роди и той няма да знае... Той няма да може да му даде името си... Един французин няма да може да го стори и по-късно... Да имаш дете от французин, от враг във войната... Може би самият той вече да е убит. Както милионите при офанзивата... Детето никога няма да познава баща си... А аз навярно никога не ще трябва да му кажа кой е бил той... Не бива да се омъжвам за Леонард... Сега не... Та той все още не е разведен... А... баща ми вече писа... Аз не размислих достатъчно... Какво знае старият човек... един глупак... Той преувеличава всичко... Доктор Зилберщайн мислеше само за това как да се роди... Но как ще живее на този свят, той не помисли... Мислеше само за мен, само за мен, не за детето... Не и с какво ще го натоваря. Не, няма никакъв изход... Никакъв изход.“

Обзе я ужас. Тук за нея нямаше никакъв изход. Най-доброто бе да сложи край... „Сега никой не знае... Ако умра, няма да го забележат. Ако го забележат, ще го премълчат... Трябва само да го

направя незабелязано... Да не се хвърлям от прозореца, както искаше да направи Марион... Това е твърде ужасно и тогава ще разберат... Не и във водата... Да можем да се заразя от нещо... Тогава старият човек ще е щастлив... Дъщеря му ще е умряла в изпълнение на дълга си... Героична смърт... Само това би могло да възмезди него, възрастния човек... Трябва да си набавя нещо, което да води до церебрален менингит... Трябва да го направя незабележимо. От това са умрели достатъчно хора... Но как да се снабдя... В аптеката... Тя се заключва... Аз не мога да се справя сама... А доктор Ферлайтнер е един добър глупак... Той няма да ме разбере... Но ако все пак кажа, че имам дете от един французин, той ще го приеме като патриотичен акт... Сега вече е много късно... А аз не искам да живея без неговото дете... Прав беше доктор Зилберщайн, баща ми никога няма да ми го прости... Ние двамата бихме били извън неговия живот... от живота... за него този свят би бил ужасен, може би той въобще не е жив... но как да се снабдя... отрова, морфин, те са прибрани в сандъците... домакинът ги дава само по предписание. Все пак трябва да се уреди, с пари в днешно време всичко става възможно... Бранкорик се беше снабдил с прах...“

Изведнъж мисълта ѝ замря. Беше като шок. Бранкорик! Той можеше да помогне. Беше способен на всичко. Познаваше хитростите, пътищата. От него тя може да изисква, да настоява, понеже му беше помагала. По дяволите с човечеството, ако той не ѝ помогнеше. Беше ѝ предан. Може би той можеше... все пак беше казал, че иска да се ожени за нея... един го бе сторил, един имаше желание да направи сделка с него... той беше слаб и той можеше да я разбере... Той знае какво е страх... адски страх... той ще я снабди, пред този човек тя трябва да изложи проблема си... а после всичко с пари. Той беше поискал да се ожени за нея. В случай на нужда той ще го направи сам, подробностите ставаха за нея все по-неясни. Клариса знаеше само това: той можеше да ѝ помогне, но да се омъжи за него — непоносима мисъл. Тя се обърна настрана. При това рязко движение усети детето. Също и желанието да живее.

* * *

Клариса не склопи очи цяла нощ. Когато сутринта се облече, у нея назряваше решение. Цялото ѝ същество беше безчувствено и безразлично. Не познаваше вече никакъв срам и никакъв позор. Изпитваше решителност, каквато от месеци насам не познаваше. Подобно на някой, тръгнал на бой.

Влезе в стаята на Бранкорик. Той беше сам. От общата стая можеше да ги види само един офицер, който лежеше до него. Когато влезе, Бранкорик се изправи.

— Най-после! Вчера през целия ден ви очаквах. Сърдите ли ми се? Какво съм ви сторил... Не го направих с лошо чувство.

— Оставете — каза тя твърдо. — Никакви сантименталности. Здрав ли сте днес?

Той я погледна несигурно.

— Вие все пак знаете... уморен съм... защо ме питате?

— Искам да зная дали можете да мислите трезво и дали с вас може да се говори открито?

Страхът отново го обзе. Той се отпусна. Треперенето отново започна.

— Нима... нима се е случило нещо, кажете ми само — извика той умолително. — Не премълчавайте нищо... за Бога, говорете... не понасям неизвестност, не... след това тя постоянно ме гнети... мисля си най-ужасното... каквото и да имате предвид с мен, искам да го зная.

— Срещу вас няма нищо. Висшата арбитражна комисия ще дойде в събота, вие го знаете.

— И... и...

— И тъкмо тогава всичко ще се реши.

Той я погледна с отнесен поглед.

— Ка... какво... и з... за... за Бога... нима се е случило нещо, което имат срещу мен. Да не би да ми се сърдите, защото аз...

— Не правете глупости — каза тя почти ожесточено — и не ме заблуждавайте с вашия вечен страх, не мислете винаги за себе си. Повдига ми се винаги когато се вкопчвате. На фронта се намират милиони хора. Милиони се грижат за други и в същото време за себе си. Вие си мислите, че сте единственият. Опитайте се поне веднъж да не мислите за себе си. Има и други, на които вие можете да направите услуга. Трябва да говоря с вас, може би ми е необходимо нещо от вас. Навярно можете да ми помогнете.

— Това... — очите му блеснаха от облекчение — това би било чудесно. Вие знаете, че съм готов да ме разкъсат заради вас.

— А сега, спокойно — гневно му заповяда тя. — Никакви сантименталности. Не е нужно да преувеличавате. Га... га... гади ми се. Как трябва към един мъж... искам да говоря ясно с вас, става въпрос за нещо, почти за сделка.

Той вдигна очи и послушно чакаше. Настъпи моментът, когато тя трябваше да говори. Едва сега ѝ стана трудно.

— Чуйте, Бранкорик... ясно искам да ви кажа какво мисля за вас. Независимо че сте страхлив, беше лекомислено от ваша страна... да станете и да забравите как онези там... Вие сте слаб човек... не лош. Наблюдавах ви почти четири седмици... смятам ви за слаб човек... за един не съвсем честен човек, но смятам, че в основата си сте добър човек... Мисля, че не бихте били способен да извършите нередни неща. Зная колко лесно лъжете. Дори сам себе си лъжете... В никакъв случай не се заблуждавам по отношение на вас, но съм убедена, че сте неспособен да извършите нещо злонамерено, нещо лошо... вярвам дори, че не бихте злоупотребили, ако човек ви се довери.

Бранкорик понечи да вдигне ръка, за да се закълне.

— Не... никакви фрази... не понасям никакви фрази, ще ви попитам нещо направо и ясно. Ще ви попитам, а вие искам да ми отговорите честно. Опитайте да сте честен.

Тя се поколеба.

— Вие ми направихте един вид предложение... казахте ми, че искате да се ожените за мен, независимо дали от това ставам по-глупава или горда. Зная как човек пристъпва към такива неща. Естествено, че не мисля за това. Може би вие си внушавате, страдате от истеричен страх, че ме обичате, а само една десета част от думите ви са истина. Мисля, че съм постъпвала добре и почтено с вас — по-добре, отколкото налагаше дългът ми. Случи се, защото частица страх ме накара да си помисля, че ще скочите от някоя кула или ще запалите болницата. Възможно е в момента да изпитвате благодарност към мен. Не ме мислете обаче за наивна, зная точно какво ви накара да ми направите това странно предложение. Надявате се, че когато ме слушат, лекарите, тези, които се отнасят колегиално с мен, са и благосклонни. Вие мислите, че когато се осъществи в момент на затруднение, предложението се прави от съжаление. Не, не надценявам

вашата готовност. Вие бихте направили всичко, несъмнено бихте направили всичко, за да успеете пред Висшия арбитраж. Тогава бихте постигнали целта си. Не, не протестирайте! Зная, така мислите дълбоко в душата си. Страхът във вас измисли всичко добре. Един страховит сън. В първия момент бях невъздържана, беше толкова недодялано. Сега разбирам. Размислих по-добре на спокойствие. Благодаря ви. Можете обаче да ми помогнете по друг начин, без да имате предвид себе си. Не от интерес. Възможно би било аз от своя страна също да имам интерес. Казвам интерес. Вчера бях като зашеметена, можех да очаквам всичко друго на този свят, но във всеки случай не и това, мислите за брак... Вие лъжете. Не че ме обидихте, но не по този начин ще ме спасите, макар че дълбоко в себе си зная, че не сте болен.

Бранкорик не се сдържа.

— Вие бихте...

— Спокойно! Не се вълнувайте! Никакви чувства. Имате идеята да се ожените за мен. Сам знаете, че това е невъзможно. Искам от вас друга услуга. Е, бракът за мен е невъзможен... съществува пречка... Това ли ще бъде жертва от ваша страна? Трябва да говоря с вас. Що се отнася до брака, опасявам се...

— Колкото по-бързо, толкова по-добре. Нашите интереси съвпадат.

— Почакайте, казах. Най-напред трябва да обмисля дали вашият план няма да се натъкне на пречка, която до голяма степен да промени вашата готовност, вашето намерение и вашето предложение.

— Нищо... нищо — той беше неудържим.

— Чуйте, Готфрид Бранкорик, очаквам дете.

Бранкорик се вторачи в нея с широко отворени очи. Той заломоти:

— Вие! Н... н... не... това е невъзможно.

Тя мълчеше и го гледаше спокойно.

— Невъзможно... Вие!!!

За миг той се втрени в нея. Трябваше да се опомни, а след това с най-естествен глас бързо и нежно каза:

— Да, обаче... е... това няма никакво значение... съвсем няма... Ние не мислим толкова... толкова неразумно... Баща, деца... всички

вече са играли заедно... Аз винаги съм обичал деца... защо трябва да не... ще обичам тъкмо вашето дете... това не е трудно...

Сега дойде ред на Клариса да се втренчи в него. Очакваше, че за него въпросът ще е ясен и тя ще трябва да говори за другия. Когато забеляза нейното колебание, той каза още по-възторжено:

— Няма никакво значение... напротив... така се срамувах от вас... Едва сега мога истински да покажа колко съм ви благодарен... чувствах се толкова унижен... аз... чувствам... аз мисля, че сега сте ми още по-мила...

За Клариса тази липса на каквото и да било колебание беше невероятна.

— Бранкорик, не мога ли да говоря ясно с вас? Вие бихте... на детето, но това не е сериозно... ще дадете вашето име на едно дете, което не е ваше, чийто баща вие не познавате, на едно чуждо дете? Вашето име?

— Ес... естествено... Ако вие разрешите...

Тя се втренчи в него.

— Вие сте... Вие сте най-странният човек, когото съм срещала. Вие вътрешно сте изпълнен с благодарности и лекомислие, така че несъмнено човек може да си представи... че не би ви струвало нищо, на вас, един мъж. Само... само защото се надявате, че ще излезете оттук. Затова взимате подобно решение. То не би ви смутило и не би ви засрамило. Не би ви смущавало, че ще го смятат за ваше?

— Н... не... всичко свързано с вас не ме смущава... Аз толкова ви уважавам, то трябва да живее! Детето трябва да живее, то ще носи моето име.

Клариса нервно го прекъсна.

— Никакви фрази... моля ви, без празни приказки... в този случай не ми е до шеги... става въпрос за живот и смърт... не издържам... не мога да понеса леконравния начин... Вие изразихте съчувствие към мен... не чувство. Вие казвате, че не ви засяга, че аз... че аз съм обвързана с друг мъж. За мен обаче това има значение... когато аз... когато съм откровена... аз... когато се омъжа с лъжа, за да спася името на моето дете... ще се омъжа за друг, а не за неговия баща... Би могло да бъде само фиктивен брак, който няма да ви дава никакви права, който ние след това естествено ще разтрогнем... Брак, когато аз ще мисля само за това дете, а не за вас и не за мен... Вие не

искате да ме разберете. За вас това е една формалност. Вие искате да се ожените за мен, тъй като това е от полза за вас. Тогава пък вие ще ми дадете възможност и аз да се възползвам. За вас въпросът за детето е чисто формален. Аз обаче искам баща за детето, име. Никога не съм предполагала, че той ще се преструва, както вие правите с вашите нервни кризи. Това би бил... един мним брак... също като вашата болест, а не го допускам от вас.

Бранкорик я погледна.

— Естествено... то е... аз... го мислех по друг начин... никога нямаше да си позволя да помоля човек, но на вас направих предложение, но ако... ако наистина мога да ви помогна... на вас... и да дам име на вашето дете, това за мен ще бъде чест... Вие ми спасихте живота... да, вие ми спасихте живота, това вие сама знаете... без вас щях да загина от отчаяние... виждате ли праха, за който вие не знаехте, какво представлява всъщност... той беше приготвен в случай, че ме върнеха на фронта, ако ме изхвърлеха оттук. Това, разбира се, дължа само на вас... ако вие не бяхте говорили с мръсниците, те отдавна щяха да ме отпратят, а... аз бях вече на края на силите си.

Клариса го погледна. Нов живот... Немислимо беше. Всичко беше твърде непонятно. Искаше да го направи много бързо — и защо? От благодарност, от самосъхранение, от слабост, от страх, от доброта, от прибързаност? Не се ли крие нещо зад това? Достатъчно! Трябваше да даде на детето баща. Трябваше да спести позора на баща си. Знаеше, че сега не може да осмисли всичко. Решение обаче трябваше да вземе. За десет минути бе невъзможно. Тя стана.

— Чуйте... аз... аз съм толкова изненадана... сега не мога да мисля трезво... същото се отнася и за вас. Отпуснете се! Размислете: вие се жените за жена с дете, чието име вие не знаете, жена... която... която може би ще ви бъде благодарна... но... никога няма да бъде ваша жена... и вие искате да го сторите... от благодарност... само... само... за да ми помогнете... да, зная... и да помогнете на себе си... аз обаче... не мога да позволя да решавате по такъв начин. Не мога да приема... нещо... има нещо... в това, което ме вълнува, но не мога да приема... това не е решение, което би трябвало да се вземе емоционално... Сега, когато се страхувате, а навярно сте и обзет от възторг, вие стигате до такова решение... Не, не казвайте нищо, нито дума, нито една дума! Напускам ви. След един час ще се върна.

Размислете... Аз също искам да го обмисля... За мен всичко дойде така неочаквано, както и за вас това, което споделих... Онова, което исках от вас, бе нещо съвсем друго... Не... нито дума. След един час отново сме тук. Тогава ще се опитаме да разберем до каква степен единият... може да помогне на другия.

* * *

След един час Клариса отново влезе в стаята. Беше седяла спокойно и размисляла върху невероятното. Вече беше чувала за такива бракове. Тя обаче не си ги представяше. Сега ѝ беше по-лесно. Сама се убеждаваше, че няма за какво да се страхува от баща си. Необходимо беше само веднъж да излъже, веднъж, не сто пъти. Мислеше за Леонард, за него не можеше да си помисли такова нещо. Той признаваше само човешкото. Да, държава, хартии, документи и имена са преходни. Правилно е само онова, което можеш да оправдаеш като човешко, тъй като държава и фантом са идентични понятия в замяна на реалните. „Дори човечеството те не схващат като цяло, защото човечество означава всички човеци — ако ти сам с волята си не си там, ти вече не съществуваш.“ Тя би носила друго име, би подписвала няколко листа хартия. Клариса не вредеше на никого, така както невинно говори като делегат, без в действителност да беше такава. Дали с това го бе предала? Дали ще го разбере, дали би го одобрил? Беше за една година. За две години, за три години. Това щеше да я защити. Щеше да защити нейното дете. Дали някога щеше да му го каже? Ако е мъртъв, това щеше да защити детето му от нещастие. Ако тя се съхранеше. Беше вече научила какво са разпоредби, какво означава държава. Тя беше станала свободен човек.

Когато се върна в стаята, седна до Бранкорик.

— Е, какво решихте?

Той изглеждаше по-сериозен. Това я развесели. Поне това!

— Нямахме какво да решавам. Не беше необходимо нищо да обмислям. Само се радвах. Ще направя това, което вие предлагате. Каквото правите вие, го правите за мое добро. Съгласен съм с това, щастлив ще съм, когато тази мръвка ще е човек, иначе си мисля, че ще умра. Дойдох тук, за да се боря, през това време се сринах. Ако един

човек пречи, тогава не струва нищо. Ако само мога да бъда някому полезен и преди всичко на вас! Никога не съм се чувствал по-добре, откакто ме довякоха тук. На вас... на вашето дете... искам да предложа името си, така както на фронта се предлага късче хляб... но защо ме гледате така?

Клариса незабележимо се усмихна.

— Аз все пак трябва да възприема човека, който... пред света ще даде име на моето дете... чието име аз трябва да нося. Но чуйте ме, може би за последен път трябва пред хората да ви назова с вие. Размислих. Стана толкова неочаквано, че трябваше най-напред да размисля. Вие приехте това, което казах. Размислих... не бих искала никога да имате неприятности, трудности. Искам да поема всичко върху себе си, за... за да е само фиктивен брак... той никога не бива да пречи на вашата свобода. Чувате ли? Аз... пред... съдебно ще бъде уредено, пред адвокат, пред нотариус, така че никога няма да имам претенции към вас за себе си, никога за детето... нито по време на нашия... така наречен брак, нито след неговото разтрогване. За мен това е първото. Най-важното. Не бива да се чувствате обременен. Не трябва да имате никакви задължения. Ако спасите честта ми пред моя баща и дадете на детето име, тогава вие сте направили достатъчно.

А сега второто. От майка си имам малко наследство — половината от зестрата ѝ, — с лихвите то е станало тридесет и шест хиляди крони, ще ви ги прехвърля.

Бранкорик махна с ръка.

— Не, това е мое условие. Вие казахте, че ви е необходим капитал, за да се справите в живота. И тъй като аз не ви предлагам нито дом, нито брак, не искам вие да имате каквито и да било грижи. За мен въобще не се грижете. След смъртта на брат ми на мен се пада другата половина, освен това имам добре платена работа, а съм и дъщеря на баща си. Дори след развода, който ще решим в момент, благоприятен за нас, за да ви върна свободата, естествено тази сума ще си остане ваша... Не, не протестирайте. За мен това е условие. Искам вие да се чувствате свободен, а с времето още по-свободен. Вие винаги можете да дойдете при мен. Нали разбирате, че онзи, който е дал името си на моето дете, никога не може да ми е чужд.

— Ще направя всичко, което искате.

Уговориха още подробности. Когато затвори вратата след себе си, Клариса почувства някакво замайване. Изпитваше всичко едновременно — неудобство, боязън, лекомислие, сякаш бе огряна от слънце. Тя живееше, можеше да живее. Детето ѝ също можеше да живее.

* * *

Когато Клариса събщи в болницата, че поради военното положение ще встъпи незабавно в брак, изненадата беше необичайна. Тя обясни на лекаря, че е разбрала колко е разстроен този млад човек и че би могла да го спаси с грижи в домашна обстановка. Отначало се учудиха, помислиха, че вече не може да се разчита на сериозно поведение, но не се чудиха дълго. Най-странното през онези дни бяха връзките, породени от войната, при видимо отсъствие на чувства към инвалиди с ампутирани крайници, към слепи. Сред жените връх над честолюбието заемаше състраданието, то се превръщаше в мания за саможертва. И всичко това заедно се ускоряваше от женитбата. Пред Висшата арбитражна комисия, още преди да започне прегледът, всичко беше уредено. Доктор Ферлайтнер и щабният лекар бяха на мнение, че той е безпредметен. Бранкорик бе освидетелстван за негоден и освобождаването му бе удостоверено с документ.

Бащата на Клариса я разтревожи малко, тъй като обстоятелствено написа със стегнатия си почерк, че се гордее с дъщеря си, която била подала ръка на един от онези герои, загубили здравето си на полето на честта. Тя се изчерви и докато грижливо запазваше всички негови писма, то това бе първото, което скъса.

На самата церемония асистираха доктор Ферлайтнер и една болногледачка. Извърши я един пастор, малко плах. У Клариса все още беше жива смирената набожност. Имаше чувството, сякаш тя ще излъже Бог, точно самата тя. Но трябваше да насочи всичко към една цел и да съсредоточи целия си живот в детето.

[1] Le pauvre enfant — от фр. — Горкото дете. — Б.ел.кор. ↑

1915–1918

През следващите три години от живота си, от 1915 до 1918, Клариса почти нищо друго не си спомняше, освен своето дете. То се роди през 1915 година и беше кръстено Леонард Леополд Бранкорик. Около нея светът продължаваше да живее с войната и нейните опасности. Това бе смъртта. Но тук Клариса пазеше един живот. Тя имаше само едно — детето. Независимо от това, което се случваше по време на войната, за нея това беше една хубава година, макар че в същото време умряха и много хора. За да не събуди подозрение у баща си, че бракът ѝ е фиктивен, тя не нае друго жилище, а се нанесе в това на Бранкорик — една приземна градинска къща.

Следобед отново зае мястото си при дворцовия съветник доктор Зилберщайн, предобед се грижеше за домакинството, а една стара прислужница бавеше детето. Баща ѝ понякога я тревожеше — работеше още повече и ставаше все по-мълчалив. Той беше ожесточен от военните събития. Редките случаи, когато говореше с Клариса, ѝ даваха възможност да разбере до каква степен се беше вманиачил в мислите си да служи на едно погрешно дело. У него се бе загнездила омраза към Германия. Още отначало Австрия трябвало да се нахвърли срещу Русия. Погрешно било, че отхвърлили неговите предложения. Това бе делото на неговия живот. Така мислеха и разочарованите, един, от които беше и той. Обвиняваше и дворцовия съветник Зилберщайн. Около Клариса имаше една прослойка от хора, които живееха със събитията на времето. Тя обаче имаше своето дете и по този начин предимство в живота ѝ заемаха дребните неща.

Дворцовият съветник Зилберщайн изглеждаше остарял. Никога не бе говорил с нея за детето. Никога не я попита какво е то: едно тя или едно той. Клариса се срамуваше, че е толкова щастлива. Предобед беше сама в жилището, сама с детето и с мислите за Леонард. А когато на улицата видеше вдовици от войната в траур, се разтреперваше.

Измина една година. Странно бе, че Клариса постепенно забрави, че няма собствено жилище. Бранкорик спази дадената дума.

Това бе и част от нейното щастие. Веднага след Висшата арбитражна комисия той беше изчезнал и се бе заел да осъществява плановете си — „Сръбски, български“, — беше далеч от сраженията и доколкото тя разбираше, се занимаваше със сделки, свързани с доставките на стоки. Например доставката на сливи! Заемаше се с всичко. Имаше два ордена. С тях „хората се хващаха, както се хващат зайци“. Скоро започна да изпраща оттук-оттам известия: предпочиташе да няма установено местожителство. Тя не знаеше къде би могла да му пише. „В такова време е по-добре да си в сянка и да не могат да те намерят“ — обясни той веднъж.

Бранкорик продължаваше да осъществява плановете си. Не искаше да остане във Виена. Имаше желание да изчезне. Преди това обаче пожела да се представи на бащата на Клариса. Тя изпита неприятно чувство, но в края на краищата беше неизбежно. След това го теглеше към България, към Турция или към Холандия. Най-много му се удаваха обаче славянските езици. В никакъв случай не искаше да бъде в близост с войната.

Измина една година, преди за първи път да се появи, и тогава наистина се представи на своя тъст. Клариса едва не се изплаши. Един ден се позвъни на вратата. Млад мъж, елегантно, дори изискано облечен, стоеше на прага, тя понечи да попита кой е, но го позна. Унилият, изгладнял до смърт призрак се беше превърнал в мъж с чудесен загар на кожата. Беше хубав със своята по детински нежна уста. Леко и непринудено той каза:

— Здравей! Как си? След като съм във Виена, не исках да си замина, без да съм ти казал „добър ден“.

Той я гледаше в очите и добродушно се усмихваше, а на нея ѝ се подкосиха коленете. По закон и право това беше нейният съпруг.

— Разрешаваш ли ми все пак? Нали не ти преча?

Тя все още не можеше да се окопоти. Мислеше: какво иска, за какво ще настоява? Тогава страхът беше легнал върху него като сива маска. Сега той говореше добродушно и непринудено.

— Бях в България, в Турция и в Германия. В Холандия като австрийски военен не се чувствам добре.

Все пак имаше военно отличие.

— Е, и едно българско. Необходимо е, иначе те смятат за пройдоха. Доставих им гуми от Холандия. От доставките, които

съпътстват войната, не може да се просъществува, не е нищо повече от една сделка.

Той продължи добродушно да бърби.

— Какво пък? Правя ту едно, ту друго. Нямам спирка. Постоянно съм по влаковете. Отегчавам се от всичко, когато безделнича. Също като в Смирна, онова, което правя, не го правя за дълго. Не ми е за парите, принуждавам се да се спирам. А освен това всичко така се срива, разузнавателни служби ту тук, ту там.

Тя го утеша, изглеждал добре. Живее в приказна страна. Не всеки можел да го прави.

— Колко приятно живееш ти тук! — той се засмя. — Да, под фалшиво име, сам си го избрах. Но ти наистина приятно живееш тук. Не се плаши, няма да остана дълго. Но целият ужас на времето не ми позволи по-рано да те посетя. Дори беше смешно, когато трябваше да попитам портиера за самия себе си.

Срещата с баща ѝ беше странна. Бранкорик очевидно се беше постарал да се престори на болен. Клариса се изплаши от умението му да го стори. Усъмни се, че с някакво лекарство си е навлякъл лека форма на жълтеница. Тъй като баща ѝ се интересуваше, той обясни, че искал да служи. Каква гъвкавост! Уплахата ѝ стана още по-голяма, когато видя, че баща ѝ се е хванал. Небрежната лъжа не му бе направила впечатление. Клариса се засрами заради Бранкорик, засрами се и заради баща си. Той вече не беше предишният човек, беше разстроен и мислите му кръжаха около военните проблеми. Но Бранкорик вече беше готов да изчезне. Наистина било жертва да се раздели с жена си, без да има желание за това. Били го назначили обаче във Военното министерство. Какво щяло по-късно да се случи — не знаел, жалко, че човек не можел да разбере предварително.

— Вие сте умен човек.

— Е, разбирам малко от суровини.

След това се сбогува с баща ѝ. Изведнъж се превърна в друг човек. Лек, като носен от вятъра. Клариса го погледна. Носеше пръстен и игла на връзката си.

Не спомена за брака им. Попита я обаче дали не би искала да отиде с него на театър. Едва след като се сбогува, се сети.

— Вярно — детето. Но нали щеше да ми покажеш детето?

Тя го въведе вкъщи. Той се усмихна на детето.

— Да не повярва човек, такава дете! Е, щом си щастлива с него.

Бранкорик беше в добро настроение. У Клариса се надигна страх, да не би да поиска или да настоява за нещо. Беше тайнствен страх. Вече на вратата, той я попита:

— Още нещо. Нали знаеш, че нямам постоянен адрес? Така е, когато човек няма дом. Ще разрешиш ли да ми изпращат писма тук от време на време, или да помоля да оставят тук по нещо?

— Естествено — каза тя по детински, но изпита неприятно чувство.

— А ако през това време ти е необходимо нещо — шоколад или кафе, но без кондензирано мляко, защото българското нищо не струва, ще ти изпратя чрез някое посолство. Нали знаеш, радвам се, когато мога да ти направя удоволствие. Къде бих бил без теб.

Клариса почувства облекчение, когато той си отиде, без претенции и без да поиска нещо. Не искаше нищо, но на следващия ден дойде още веднъж при нея.

— Знаеш ли, исках да те помоля за още нещо, за австрийските пари, ти ще ги вложиш най-добре — каза той и тръгна.

Никога не бе се и надявала, че всичко ще се нареди толкова лесно, толкова безпроблемно. Винаги изпитваше таен страх, че не е платила истинската цена или че още не я е платила. Тя видя обаче небрежния му подход и как приемаше всичко, сякаш го е забравил. Изпита истинска благодарност към него, когато си тръгна. Животът принадлежеше на нейното дете.

* * *

Така измина половин година. Една сутрин на вратата се почука доста силно. Навън стоеше един мъж, беше селски облечен, пот се лееше от челото му, стоеше с ръчна количка. Имаше широки рамене, беше едноок и от това видът му беше неприятен. Свали си шапката и се обърна фамилиарно и непринудено:

— Аз съм Хубер. Навярно вече сте чули за мен?

Клариса му обясни с известно безпокойство, че сигурно има грешка, но широкоплещестият мъж се засмя и избърса с карирана кърпа потта от челото си.

— Е, сигурно не е искал да пише. Хубер се казвам и ме праща вашият мъж. Каза ми да ви помоля и да оставя при вас трите сандъка, докато мога да си ги взема — дяволски тежки са. Къде мога да ги разтоваря?

Клариса отвърна с половин глас, беше някак объркана:

— Що за сандъци са това?

— Е, сандъци от параходното дружество и съвсем не са леки. Едва не се прекърших, докато ги разтоваря, и това още в тъмна доба. В днешно време хората са толкова любопитни. Къде ще ги сложим?

Клариса, все още беше смутена, се огледа.

— Може би в градинската барака. В миналото там винаги имаше въглища, но сега е празно.

Хубер направи гримаса и тихичко подсвирна.

— Мъкнат ли се там други хора? Хайде да огледаме.

Той се засмя. В усмивката му имаше нещо непонятно, което объркваше Клариса.

— Но аз все пак трябва да зная — започна тя.

— Човек на днешно време е по-добре да знае колкото може по-малко. Господата от стопанската полиция сега са много строги. Хайде, не бойте се! Вашият мъж знае, че на Хубер може да се разчита — доставя на часа и плаща на часа, ние вече направихме заедно доста сделки, тази не ще да е последната. Е, добре де, да отидем отсреща. Елате с мен, така по-малко бием на очи, няма защо хората да виждат сандъците. Тук не мога да ги оставя за дълго.

Клариса понечи да каже нещо, но езикът ѝ бе като вдървен. Изпитваше неприятно чувство. Тръгна заедно с него към бараката, защото не искаше да влезе в спор. Хубер огледа постройката, катинара, ключа.

— Добре, харесва ми. Тук никой нищо няма да види. Ще хвърля отгоре някой и друг парцал или ще насипя малко пясък.

Клариса се изплаши.

— И за колко време... за колко време ще оставите сандъците тук?

— Е, не дълго. Не се тревожете! Четиринадесет дни. Всеки ден ще идвам и ще пълня по една раница. Ще ми дадете ключа. Сега всеки носи някаква раница. Това не прави впечатление, а аз най-малко. На

мен никога нищо не ми се случва. На Хубер можете да разчитате, а и на мъжа ви. Разбира си човекът от работата.

Изрече всичко, без повече да й обръща внимание.

— Ако дойде някой, докато разтоварвам, тогава си побърбете малко с него, за да не разпитва.

Намигна ѝ с едното си око. Клариса стоеше край къщата. Би могла да се развика. Обмисляше как би трябвало да постъпи. Със сигурност ставаше дума за контрабандна стока.

Надушваше безчестие. Законът бе нарушен. Хубер разтовари сандъците, внимателно покри всеки с по един парцал. Плюеше си на ръцете и пренасяше отсреща. Когато свърши и всичко беше пренесено, изглеждаше горд.

— Слава Богу, че се отървахме от тях... това винаги е най-неприятната част на пристанището. На митничаря бутнахме. Останалото е детска игра. Човек може да си го извади от борово масло. Никой не се интересува какво носиш в раницата. Казват — идва от фронта. Утре ще дойда и ако вие ми пригответе отвертка и един железен лост, за да отворя сандъка, тогава хич няма да ви тревожа, драга ми госпожо. Накрая ще си видим сметката. Най-напред трябва да установим дали всичко е точно — Хубер я погледна и продължи: — Ако ви трябва нещо друго — мляко или пресни яйца, или консерви, Хубер всичко доставя — естествено само за проверени, които няма да му подпалят чергата. За вас съм спокоен, зная си.

Той размаха шапката си. Миришеше малко на бира. Краката не го държаха.

Сделките някак не ѝ вдъхваха доверие, но какво можеше да направи? Това беше естествено за онзи, който разполагаше с нея. Тя не знаеше какво става. Беше се събрала с такива хора, които по принцип презираше. Сделки — това означаваше нещо забранено, което Бранкорик прехвърляше тук от фронта или от чужбина. Той го правеше със съдружници. Обзе я ужас от неговото лековерие и безразсъдност. Какво трябваше да направи? Но тя не можеше нищо да направи. Името, което носеше, я обвързваше.

* * *

Следващите дванадесет дни бяха дни на ужас за Клариса. За първи път, откакто носеше името на Бранкорик, тя бе замесена. Вслушваше се в стъпките на Хубер. Наблюдаваше го през прозореца. Къде е ключът, който му бе дала, когато идваше през деня, защото той звънеше. Тя се изплаши. С него би могла да дойде и полицията. Иначе той идваше още по тъмно. Тя не можа да се сдържи. Проследи го. Бяха цигари, истински турски цигари, които носеше. Тези, които печелеха от войната, купуваха преди всичко вносни стоки, а получателите плащаха стократно повече от реалната цена. Полицията можеше всеки момент да дойде и да я арестува. Всеки ден във вестниците пишеха за арестувани черноборсаджии и контрабандисти. Веднъж Хубер я срещна на пътя. Тя беше решила да му каже, че всичко това не ѝ харесва.

— И така, вече съм готов. Сандъците можете да нацепите за горене. Не е необходимо някой да види каквото и да било. А сега да се разплатим. Уговорихме се с вашия мъж — петдесет на петдесет, — делим печалбата, а на Хубер можете да разчитате. Сметката ще представя на него. Нали знаете, такива неща няма защо да се подпечатват. Човек никога не знае в тези времена каква шапка могат да му скроят... да, разписки на четири очи, моите клиенти не искат... Следователно на вас ви се падат девет хиляди и осемстотин крони, той ми каза, че вие сте знаели къде да ги вложите. Зап'ейте, моля!

Извади от сакото си мръсен мазен портфейл и преброи по селски банкнотите, като си плюнчеше пръста според банкнотата.

— А сега ми дайте разписка „получено от Алоис Хубер деветдесет и осем“. По-добре да зарежем хилядите. Ако той например получи дванадесет патици, в действителност това са дванадесет хиляди, той потвърждава, че е получил дванадесет парчета. Няма нужда да се подписвате с цялото си име. Напишете просто „К“, вашата фамилия по баща. Никой не бива да я вижда. Тя е само за вашия мъж.

Клариса почувства, че ръцете ѝ треперят, но над всичко бе желанието ѝ да отпрати едноокия с неговата лицемерна честност. Подписа. Той обстоятелствено прибра разписката.

— Ако искате да ги вложите, Хубер ще ви даде 15%. Парите никога вече няма да имат стойност, а ако нещо ви трябва, напишете само една картичка. Хубер ще ви достави всичко.

Тя въздъхна. Едва след като затвори след себе си вратата, Клариса почувства на какво е попаднала. Високата сума! С ужас разбра, че това е една нередна сделка. Нейният мъж, на когото баща ѝ доверчиво бе дал препоръка, правеше мръсни сделки с такива съмнителни лица, а ето, че тя самата сега беше забъркана, тя, която носеше неговото име. За нея беше истински кошмар да докосне банкнотите. Обаче беше нетърпелива и искаше час по-скоро да се отърве от тях. Внесе ги в банката на негово име. Всеки ден преглеждаше вестника, всеки ден въздъхваше, когато не срещнеше името на Алоис Хубер и на своя мъж. Писа на Бранкорик писмо с молба Алоис да не я посещава, той съвсем не ѝ бил харесал, тя не желала да има каквото и да било с него. В отговор се получи картичка с весели закачки и предложение парите да се изпратят на Хубер. Известно време Клариса не чу нищо повече.

Изминаха няколко седмици. Всеки път, когато се почукаше, тя се разстройваше. Най-после се успокои. Един ден, когато отвори вестника, прочете: „Разкрита голяма контрабанда.“ Продължи да чете. Досега била арестувана една група: Фиткелщайн, Алоис Хубер, Родерих Хаиндъл. Изнасяли хранителни продукти, пари и други. Държавният прокурор обясняваше, че и някои чиновници от Дунавското параходство били замесени, а също така и чуждестранни агенти. Разследванията продължавали. Сърцето ѝ спря. През следващите дни се появили нови имена. Случаят се разпростирал сред все по-широки кръгове. Станаха известни подробности, че австрийски банкноти се изпрацали за България в машинното отделение на параходите, пътуващи нататък, и че сделката се изразявала в парфюми и цигари. У един от арестуваните бил намерен списък на неговите получатели. Клариса си спомни за своята бележка. Мислеше за съпруга си, омъжила се бе за един престъпник.

На това трябваше да се сложи край!

Тъкмо днес беше денят за посещение при баща ѝ, точно когато искаха по този начин да нанесат удар на Австрия. Тя обаче не бе в състояние да му каже всичко.

Съдбовно ѝ се стори, че тъкмо днес трябваше да се срещне с баща си. Веднъж в седмицата, в неделя от единадесет до дванадесет, точно за един час ходеше при него. Сега той работеше за службата по

снабдяването. Клариса го завари в добро настроение. Имаше нещо, което го караше да сияе.

— Наградиха ме с „Капурето“ — насърчение за моите разчети.

Получил отличието. Най-после бяха го удостоили, най-после беше признат за онова, което бе направил като анализатор. Той я попита за детето, за съпруга.

— Работливо момче. Осведомих се за него в посолството. Той хвърчи напред-назад. Радвам се за теб, Клариса. Той ще бъде отличен. Винаги съм знаел, че постъпваш правилно.

Клариса изпита чувството, че са я ударили. Дойде при баща си, за да му каже, да го помоли за помощ, ако бъде обвинен, да го спаси, като се намеси.

— Не съм чула нищо за него. Никога не ми е писал какво прави.

По този начин тя смяташе, че се държи на разстояние. Но баща ѝ допълни:

— Правилно. Дори на собствената жена не бива нищо да се казва. Службата си е служба, у него това ми харесва.

* * *

С 1917 настъпи лошото време. Хранителните продукти започнаха да изчезват. Навсякъде имаше опашки. Хлябът беше ужасен. Никакви мазнини. Никакво мляко. Купоните за мазнини и хляб бяха като в Германия — подходящи за бяла ряпа. Изчислено беше всичко, но въпреки това дори с подправени купони за хранителни продукти не можеше да се оцелее. За хората, които я заобикаляха, Клариса правеше изключение. От една страна, смятаха, че има връзки с офицери, от друга страна, знаеха, че мъжът ѝ не е участвал във войната. „Той си седи някъде на топло.“ Дори дворецовият съветник беше останал с това впечатление. Тогава се случи лошото. Детето на Клариса се разболя. Момченцето отначало растеше и се развиваше добре. Погледнеше ли го сега, живите му очички я гледаха от измъчено лице. Крачетата му бяха съвсем тънки. Досега Клариса бе спазвала всички предписания. Търговците на хранителни стоки подаряваха на своите съпруги ръчни чанти и билети за театър. Нейните съседки, всички наоколо пазаруваха с раници. До този момент тя не го бе правила. Жените трупаха тайна

омраза срещу Клариса. За тях тя бе дъщерята на човека, отговорен за прехраната. Всеки искаше да покаже, че се държи коректно с нея. Страхуваха се, че би могла да направи донос срещу тях. Баща ѝ беше зает със службата за прехрана. Работеше повече откогато и да било. Беше отслабнал, преуморен. Говореше за негодниците, които печелят и се нагушват. „Всичко зависи от прехраната. Всеки трябва сега да даде дела си.“

Клариса вече не се осмеляваше да отиде на посещение при баща си, за да не го оцетява. А тук беше детето, нейното дете. Сътресенията не бяха го отминали. Момченцето беше нежно. Имаше само рядко мляко. То го чувстваше. Стомахчето му се разстрои, повръщаше.

По онова време тя писа на мъжа си. Той беше в България. Отговор не се получи. След това писа на Хубер. Той бе единственият, когото Клариса познаваше. Получи отговор. Той, Алоис, мислел, че няколко негови писма били получени. В отговор тя го беше помолила: „Алоис, изпратете на съпруга ми сто поздрава!“ На няколко пъти след това пристигнаха записи, тайни бележки. Тя си забрани да ги получи. Хубер бе станал доста груб: „Вие се държите така, сякаш нашего брата прави нещо нередно. Като че ли днес ние сме единствените. Не е красиво, почитаема госпожо, да нямате доверие на Хубер.“ Ако имаше работа с чужди хора, щеше да е по-приятно. Помисли си за Бранкорик. Вече не се осмеляваше да му пише. Мисълта, че ще му бъде задължена, я ужасяваше. За него навярно е непоносимо да се грижи за чуждо дете. Ядоса се, когато Хубер ѝ предложи халва, а за Коледа парфюм и персийско розово масло. Разгневи се, когато ги получи. Най-напред си помисли да ги изтъргува, но реши, че по този начин ще се издаде. Ужасяващо бе, че мъж като този трябваше да се сравнява само с чужди. Тя му се обади по телефона. Хубер дойде, усмихнат, приветлив. С него спря една кола. Той беше елегантен като жокей — игла с брилянт на вратовръзката, жълти ръкавици, табакера. Носеше карирани панталони, косата му бе парфюмирана и миришеше. Беше жизнен, закръглен, сияеше, от него се излъчваше доволство.

— Е, чудесно е, че вие мислите за стария Хубер. Случило ли се е нещо с вашия мъж?

Когато тя отрече, Хубер забеляза, че тя видимо е отслабнала. Опита се съвсем по човешки да го помоли за кондензирано мляко.

— Естествено, детето. На децата не трябва нищо да липсва. Датско мляко ми се намира. Цял сандък.

— Не, не, няколко кутии.

— Не съм съгласен. С дреболии Хубер вече не се занимава. Свинщината ще продължи още дълго. Сигурно ви е необходима захар. Хранителна е! И шоколад също, швейцарски. Имам ги в моята вила извън града — чудно къщичке, намира се в Пльоцлайнсдорф, женичката ми ще се израдва. А има още нещичко — извинете ме, почитаема госпожо, но вие също изглеждате доста отслабнала. В такова време човек се нуждае от нервите си, трябва здрав да е!

Мазнината от помадата лъсна на лицето му.

— Няколко шишенца вермут, италиански, позволено е. Токайско — помага на храносмилането.

Тя попита за цената.

— Нищо, нищо, ще си уредим сметките с вашия мъж. Работлив човек. Само оглежда и навсякъде, където и да се появи, всичко потръгва. Умее да говори. Познавач — какво получава? Той завладява всички наоколо, военните и тези от посолството, дори жената на един приятел в сделките. Има нещо в себе си. Ако аз го имах, нямаше да имам малката къщичка в Пльоцлайнсдорф, а палат на „Рингщрасе“.

Всеки път, когато Хубер го хвалеше, тя трепваше. Как умееше да печели всички, баща ѝ, тези горе, онези долу, пастора! Бранкорик беше така приятно ловък, че тя се ужасяваше. Вече не беше същият. Хубер ѝ се стори още по-страшен. В неговата жизненост имаше брутална решителност. Изпитваше ужас да не задлъжнее. Побърза да пренесе разговора върху деловата част.

— Хайде, това ще го пресметнем!

— Не, аз искам да платя.

Той се усмихна.

— Бързичко действате. В края на краищата права сте да се отървете от парите. С всеки ден все повече се стопяват. Какво може да се направи с една стотачка. Едно блокче шоколад. Би трябвало да се постъпва по друг начин. Е, има цени за приятели. Ще ви ги изпратя с моето момче!

Тя пригответи раницата си. През нощта тръгна като крадла. „Също като че ли свирите на пиано“ — така дойдоха консервните кутии. Правеше го за детето. Разговорът с този човек я натоварваше

мъчително. Но такава беше времето, ставаше въпрос да съхрани него, да съхрани себе си, но преди всичко детето. То отвори очички. В този момент тя знаеше, че не е извършила нищо нередно.

* * *

Детето постепенно се подобряваше. Тя съумя да се погрижи за него. Все по-трудно обаче говореше с баща си. Той бе станал по-суров, по-заядлив по отношение на една идея — победата. Беше работил открай време, сега работеше още повече. Клариса беше благодарна, беше благодарна на доктор Зилберщайн преди всичко за детето. Неговият син беше ранен, но все пак спасен. Той беше спасил нейното дете. Иначе тя щеше да остане сама. Не се осмеляваше да мисли за Леонард. Постоянно идваха новини за загубите. Изминали бяха три години от началото на войната. Един баща нищо не значеше. Бранкорик беше заминал за Месопотамия. Изглежда, че правеше сделки, защото често идваха писмени известия от Хубер. Веднъж тя го видя, като обикновено избягваше да го прави. От време на време чрез него поръчваше някои неща. Един ден по телефона се обади чужд глас: „Можете ли да кажете номера си?“ По щастлива случайност гласът беше само по телефона. Въпреки това й бе крайно неприятно. По-късно прочете във вестника: разкрита била тайна кореспонденция със затворници. Тя не се осмеляваше да отиде при баща си. Нощем се стряскаше на сън — баща й е наредил да я извикат. „Ти си се обадила на прокурора. Някой си Хубер... Следствието вече е започнало, но преди всичко държавата.“ „Не, преди всичко моето дете.“ „Това е дете на някакъв бандит.“ „Няма да позволя да клеветят детето...“ Детето се събужда:

— Какво ти е, мами?

— Няма ми нищо.

* * *

Катастрофата дойде. Катастрофата на Австрия. Сега всичко се разпадна. Улиците станаха несигурни. Навсякъде имаше

демонстрации. Нямахте осветление. Клариса мислеше: татко? Беше истински старец! Не го позна — облечен беше цивилно.

— Тези негодяи! Това е позор. Аз останах верен на императора.

На Клариса ѝ бе безразлично. Какъв ѝ беше кайзерът? Всичко това бе забравено. Мислеше само едно: трябваше да пише писмо на Леонард. Да му пише ли? Да му каже всичко? Да му обясни всичко? Постоянно го беше отлагала. Три години, четири години се беше мъчила да не мисли за това, беше го изоставила на втори план. Сега трябваше да му съобщи решението. Той щеше да ѝ повярва. Но би ли я разбрал?

През деня ходеше на работа. Доктор Зилберщайн беше в добро настроение.

— Какво може да ни се случи? Ще живеем, само това е важно. Всеки от нас има по един син. Имаме нашите деца. Какво ни засяга това, което става в политиката? Какво са императорът и империята? Трябва да ги приемем исторически, сякаш се е случило преди хиляда години. Ние сме спасени, но победата е на другите. Ние обаче сме спасени. И детето. Правилен е изразът: „Мъртвите трябва да погребат своите мъртви.“

За какво ни е отечественоманията? Или ще я има Европа — или всичко е загубено. Едва тогава, ако не стане, тогава сме загубили войната.

1919

Стана ноември и декември 1918. Януари 1919. Тя се съсредоточи върху писмото. Бе събрала всичко, което трябваше да напише. Поне в душата си. Питаше се: „Забравил ли ме е? Живее ли отново с жена си? Убит ли е?“ Нямахме смелост да си отговори на тези въпроси. Написа един ред. Чувстваше се сама — написа картичка, която остана без отговор. Бранкорик беше се загубил. В Турция, където се занимаваше с някакви сделки. Той оставаше далече. Тя наистина беше сама. Вечерите станаха за нея дълги. Тук беше само детето. То сега трябваше да бъде всичко за нея. Толкова ѝ беше болно. Каква радост, ако би могла да види как той го прегръща. Зимните нощи бяха студени. Нямахме въглища, нямахме осветление по улиците. Клариса не можеше да отиде при баща си. Пари не ѝ липсваха, но с тях човек не можеше вече нищо да купи. Детето трябваше да се храни и тя намираще начин да се грижи за него. Най-страшното бе самотата.

Една вечер седеше в своята стая. Получила беше малко мляко за детето. Отвън се чу звънец. За Клариса това винаги бе свързано с уплаха. Всеки път мислеше едно и също. „Писмото. Писмото, което трябваше да дойде.“ Постоянно мислеше за Леонард. Той беше бащата, приятелят. Отвори. Пред нея стоеше един мъж.

— Здравей, как я караш?

Тя се стресна. Беше Бранкорик, до себе си беше поставил малък куфар.

— Ето, че се учудваш. Аз сам се учудвам. Бях в Смирна. Не ме пускаха да изляза. Това ми отне няколко дни. Имаш ли нещо за ядене? — Бранкорик седна. — Изгладнял съм. По влаковете няма нищо. Взеха ми последните пари. Не мога да отида на хотел.

Клариса го погледна. Изглеждаше гладен. В него беше събрано всичко: красив, загорял, отслабнал. Докато разказваше, си спомняше. Дрехите му бяха прашни.

— По някакъв начин се озовах в тези влакове. Това беше ад. Искаше да се изкъпе.

— Мисля, че целият съм въшлясал. Те ще изядат и последните ми пари.

Клариса погледна: красивата му мека коса я нямаше. Беше късо остриган.

— Един турски затвор, мила моя, това не е шега.

Бранкорик вече отново се смееше. Бъбреше. Чувстваше се спокоен. Наблизо край тях се смееше детето.

— Хей! — извика той. — Какво е това? Правилно. Едва не забравих за него.

Влезе вътре, видя го, че се смее заедно с детето. Изведнъж беше забравила всичко. „Това е моят мъж, чието име аз нося.“

Бранкорик се изкъпа, избръсна се. Сега изглеждаше малко по-добре.

— Това беше първата ми баня след седем седмици! Вътре плуват дузини животинки. Как може човек да въшляса? Банята наистина ми се отрази добре. Не се страхувай, че дълго ще ти вися на врата. Имам сделки, които трябва да склуча. До вечерта ще се отървеш от мен.

Легна на дивана да спи. За Клариса беше тежко, но тя каза:

— Ще те поканя на вечеря.

На другия ден следобед Клариса отиде при доктор Зилберщайн. Изглеждаше някак съкрушена, но и радостна. Държеше се по един непринуден, сърдечен начин. Някой имаше при нея. Някой я закриляше. Самотата беше отминала. Недоволството беше забравено. Всичко бе толкова лесно. Животът вече не биваше да ѝ е труден. По пътя за дома тя напазарува.

* * *

Вечерта, когато Клариса се върна, видя Бранкорик и момчето. Те седяха на пода и той каза усмихнат:

— Поиграхме малко заедно. Мило момче. Струва ми се, че е умен.

Тя се изчерви, приятно ѝ беше да го чуе.

— Всичко наред ли е?

Той кръстосваше стаята.

— Мила моя, имаш лош късмет. За известно време ще ти вися на врата. Надявах се, че няма да ти бъда в тежест, но за известно време дори ще тежа и на джоба ти. Трябва да ми помогнеш. Вината е твоя.

Клариса неволно понечи да протестира. Но той продължи:

— Да, вината е твоя. Ти си прекалено чувствителна. Ние не биваше да седим със скръстени ръце. Ах, този негодяй, този проклет негодяй. Никога не съм му вярвал! Ние се споразумяхме. Нали те помолих да пратиш парите на Хубер? Ти, с твоята деликатност. Три години бях негов доставчик, у него имам сто и осемдесет хиляди крони. Лъжлив е той! Ах, този негодник! Знаеш ли какво ми каза? Съжалявал. Бил в затвора девет седмици заради мен, лъжец! Счупих си краката, за да го направя богат. Поне да имах няколко хиляди крони. Нямам нито една. Не, не ми даде нито една. Да съм се оплачел от него. Той знае, че не мога да се оплача от него. Уредили сме си били сметките, излежал бил парите ми! Също като престъпник! „Мога да привлека за свидетел уважаемата ви госпожа...“ Ой, колко беше нагъл, когато каза, че не бил получил нищо... Наистина е нагъл този Хубер! Получи твоите пари и всичко. Все пак заслужавахме малко повече уважение.

— Какво ще правиш?

— Нищо не мога да направя. Трябва да стисна зъби. Не мога да му цапна един по мутрата. Загърбих революцията и се изплюх пред него. Той само се изсмя: „Моят слуга ще го избърше.“ Той има слуга, вила и другото, което е навън, зная го от куриера. Мислех си: окраде ме, ще се върна тук и ще мога да започна. Сега съм просяк, а на всичко отгоре съм ти и в тежест. Ограбиха ни състоянието. Ах...

Бранкорик отново беше болният човек. Беше го обхванало отчаяние. У него пак се появи детинското. Клариса се трогна. Той започна да трепери. Прибави се и гърчът, съпроводен с плач.

— Няма значение. Имам още малко пари — каза тя. — Можеш да спиш тук на дивана. Ще имаш и храна, ще се оправим! Трябва да започнеш отново. Още от първия ден!

Той я погледна.

— Този Хубер е направил свинщини. И ме е предал. Мога само да избягам. С такива негодници трябваше да се заловя да работя. Откраднаха от всички, които работиха за тях, самите те не бяха толкова смели. Подмазваше се. Ако ти беше с мен, всичко това нямаше

да ми се случи. Не бива да ме оставяш сам, защото ще се пръсна, отегчавам се ужасно. Отначало наистина всичко вървеше по-добре. Сега все изпитвам желание да отлагам, мисля, че обичам страха си. Така обичам да действам. С теб всичко можеше да бъде по-добре. Но нямам късмет, ти не ме харесваш. Това вече е нещастие. Там, където ми е приятно, там нямам късмет. Стоя пред вратата. Тук искам да живея кротко, с теб и детето.

Бранкорик я погледна. Беше сърдечен.

— Остави това — каза тя. — Знаеш, че ти помагам, с каквото мога. Все нещо ще се намери!

* * *

Осем дни мъжът ѝ беше при нея. Всички наоколо се чудеха, не на последно място портиерката. Бранкорик беше приятен. През деня обикаляше да си търси работа. „Нищо не може да се намери. Никой вече не познава никого.“

Същевременно беше в добро настроение. Вечер играеше с детето. Портиерката се чудеше. У него имаше нещо неприятно — начинът му да ласкае, който Клариса също не приемаше. Той обаче съумя да я умилюва. Клариса въпреки това остана бледа и огорчена. Когато Бранкорик сядаше на пода край детето, той напълно забравяше положението си. Тя вече малко завиждаше. Но той имаше и дар да разказва. Тя пък беше затворена. Каза си: „Внимавай! Трябваше да следиш какъв е той.“ Трогателно беше, че ѝ искаше пари за цигари. Бранкорик беше играч. Нямаше нещо, което да го засегне дълбоко. Всичко го разтърсваше, но веднага след това той го забравяше. Клариса си спомни как в болницата разказваха вицове за него. Изпита съжаление. Дните бяха студени. Сутрин, когато излизаше, беше облечен с тънко сако и обут със стари обувки. Тя не знаеше къде ходи. По посърналото му лице се виждаше, че всичко е било напразно, но не след дълго той се заиграваше с детето, разказваше му случки от Турция, без да иска, послъгваше. В разказите му се смесваха лъжа и пресметливост. Знаеше как въздейства със своя нрав. Клариса се гневеше, че винаги изпитва състрадание към него. Смяташе го за по-добър. Не искаше да приеме работа като счетоводител във

Флоридсдорф, било много далече извън града. Изглежда, че имаше познати, на които обаче не можеше да се разчита, какъвто бе и той самият. Всяка сутрин разказваше нещо оптимистично: дали го казваше на нея, или убеждаваше сам себе си? И ето, дойде осмата вечер. Беше късно. Тя си беше легнала. В театъра в Йозефщад Бранкорик познаваше един артист. Надяваше се чрез него да го назначат в касата. Стана десет часът, единадесет, тя несъзнателно го чакаше. Преди да заспи, детето бе попитало: „Къде е тати?“ Клариса си помисли: „Той свикна с него, ако аз си отида, едва ли ще чувства отсъствието ми така, както сега пита за него.“ Между единадесет и дванадесет часа чу, че си идва. Не си легна. Кръстосваше стаята. Тя се вслушваше в стъпките му. Стори ѝ се, че чува тихо хълцане. Трябваше да отиде при него в стаята. Облече се.

— Не мога повече, никой не ме иска. Давам парична гаранция и въпреки това никой не ме иска. Аз съм само един военноинвалид. Ще отида в канцеларията при комунистите. Не съм подходящ за Виена. Не мога повече. За теб съм бреме, тежа и на джоба ти. Никой не ме иска.

— Не — каза тя.

Чувстваше, когато беше откровен. Отчаянието беше истинско. Успокояваше го.

— Какво става с теб?

Бранкорик плачеше. Отново бе слабият човек. Беше сломен. Клариса се обърна към него:

— Всичко ще се оправи!

— Ако ти беше моя жена — да, но така... зная, че ме презираш, просто го чувствам. Ти ме смяташ за измамник, за нехранимайко. Не мога нищо да направя. Работех като говедо, не беше лесно, но всичко пропадна. Не мога повече.

— Разчитай на мен. Нищо не ми струва. Приятно ми е тук с теб, наистина не пречиш.

— Наистина? — той я хвана за ръцете.

Стана ѝ неприятно, защото беше нощ и защото беше тук.

— Пусни ме!

Беше само по нощница и върху нея халатът. Той я хвана.

— Не, не ме отблъсквай.

— Остави — каза тя по-нервно. — Ще събудиш детето. Детето може да дойде тук.

Тя отстъпи. Той я взе.

* * *

Тя бе избягала в стаята на детето си, беше сложила райбера. Детето спеше кротко. Извършено бе престъпление. Срамуваше се от самата себе си, защото обичаше Леонард. Но защо я беше забравил? Защо я отблъсна? Отдала се беше на мъж против волята си и не можеше да се оплаква. Тя наистина беше обвързана. Връзката бе обвързана с една тайна. Ето, всичко свърши. Клариса принадлежеше на някого, на когото всъщност не принадлежеше. Тя трябваше да влачи, да продължи да влачи през живота си една лъжа.

1919–1921

Безлично и трудно изминаха три години. Тя нищо не си спомняше. Мислеше, че е мъртъв. Леонард бе мъртъв, защото не ѝ беше писал. Единствените събития в живота ѝ бяха да наблюдава как расте детето. В дома малко нещо се беше променило. По странен начин Бранкорик беше намерил работа. Наеха друго жилище. Бранкорик и Клариса живееха в странен брак, откакто той почувства до каква степен тя поддържаше своята неприязън, че я бе взел. Ето защо тя беше благодарна, че всичко между тях завърши спокойно, а той намекна, че добре се разбира с жената на шефа си. „Ясно. Човек има жена, която не го обича.“ Въпреки това запазиха брака си. Не искаха да си създават допълнителни ядове. Тя не се грижеше за него, странеше.

Известно време искаше да напусне дома. Мислеше за развод. Попита доктор Зилберщайн. Той беше станал заядлив. Засмя се.

— Защо? Когато хората са свободни...

Накрая тя осъзна странното в детето. То беше на осем години. Обожаваше Бранкорик. Беше беззащитно. Той беше един съсипан човек. Гневът срещу Леонард растеше. Клариса така би желала да научи дали е жив.

Не бе виждала баща си от много дълго време. Едва сега, на месата по повод годишнината от смъртта на кайзер Франц Йосиф, го видя отново. Беше остарял, суров и озлобен. Войната го бе превърнала в камък.

— Всичко това не ме интересува. Не желая. Не и с нашите врагове. Не желая и твоя мъж, негодяй. О, ти си помагала на един французин. За теб пристигнаха три писма. Ти си шпионка.

Той беше бесен. А тя толкова съкрушена, че заедно с него забърза към дома.

— Така, така, вие сте негодници. Ще извикам полицията. Вие предадохте всичко.

Подхвърли ѝ пакет с писма...

* * *

Бяха пет писма от Леонард. Писал беше веднага след примирието. По-късно още веднъж и още веднъж. А тя беше помислила, че я е забравил. Посвенила се бе сама да му пише, след като бе спала с мъжа си. Сега беше твърде късно. Трябваше да продължи да живее с лъжата. Трябваше да позволи на детето си да вярва, че е син на другия.

1921–1930

За Клариса това бяха мъртви години. Тя имаше само детето.

БЕЛЕЖКА НА ЕЛЕКТРОННИЯ КОРЕКТОР

„Светът от 1902 г. до избухването на войната чрез преживяното от една жена“ — така е надписан незавършения ръкопис на Стефан Цвайг.

Макар и незавършен, романът е пълноценна творба, в която писателят се връща към родната Австрия. Сюжетът е вдъхновен от младежката му връзка с французойката Марсел, която през Първата световна война губи неговото още неродено дете.

Писателят се самоубива през 1942 г. в знак на протест срещу варварите, които искаха да унищожат една вековна цивилизация.

Романът е издаден за първи път от издателство Ein Romanentwurf едва през 1981 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.